



Rumeli

TARİH ARAşTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF HISTORICAL STUDIES

www.rumelitarih.com

ISSN: 2717-9370 (print)

Uluslararası Hakemli / International Refereed

Yıl/Year 2020.1 (Aralık/December)



KÜNYE	GENERIC
İMTİYAZ SAHİBİ	COPYRIGHT OWNER
Doç. Dr. Yakup YILMAZ	Assoc. Prof. Yakup YILMAZ
EDİTÖRLER	EDITORS
Prof. Dr. Mesut AYAR	Professor Mesut AYAR
Doç. Dr. Faruk DOĞAN	Assoc. Prof. Faruk DOĞAN
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Doç. Dr. Raif İVECAN	Assoc. Prof. Raif İVECAN
EDİTÖR YARDIMCISI	EDITOR ASSISTANT
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
YAYIN KURULU	EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Mesut AYAR	Professor Mesut AYAR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Prof. Dr. Davut HUT	Professor Davut HUT
Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Professor Arif BİLGİN
Sakarya Üniversitesi (Türkiye)	Sakarya University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE	Professor Zekai METE
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma 17 Eylül University (Turkey)
Doç. Dr. Faruk DOĞAN	Assoc. Prof. Faruk DOĞAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Raif İVECAN	Assoc. Prof. Raif İVECAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. M. Fatih ÇALIŞIR	Dr. M. Fatih ÇALIŞIR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
DİL UZMANLARI	REVIEWS EDITORS
İngilizce Redaksiyon	English
Dr. Hasan DEMİRHAN	Dr. Hasan DEMİRHAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Türkçe Redaksiyon	Turkish
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)

Dizin	Index
Dr. Umut ÜREN Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Dr. Umut ÜREN Kırklareli University (Turkey)
DANIŞMA KURULU	ADVISORY BOARD
Prof. Dr. Mesut AYAR Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Professor Mesut AYAR Kırklareli University (Turkey)
Prof. Dr. Davut HUT Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Professor Davut HUT Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Arif BİLGİN Sakarya Üniversitesi (Türkiye)	Professor Arif BİLGİN Sakarya University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Professor Zekai METE Bandırma 17 Eylül University (Turkey)
HAKEMLER	REFEREES
Prof. Dr. Mesut AYAR Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Professor Mesut AYAR Kırklareli University (Turkey)
Prof. Dr. Davut HUT Marmara Üniversitesi (Türkiye)	Professor Davut HUT Marmara University (Turkey)
Prof. Dr. Arif BİLGİN Sakarya Üniversitesi (Türkiye)	Professor Arif BİLGİN Sakarya University (Turkey)
Prof. Dr. Zekai METE Bandırma 17 Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Professor Zekai METE Bandırma 17 Eylül University (Turkey)
Doç. Dr. Ali KURT Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Ali KURT Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR Trakya Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Cengiz FEDAKAR Trakya University (Turkey)
Doç. Dr. Faruk DOĞAN Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Faruk DOĞAN Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Mahmut AKKOR Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Mahmut AKKOR Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Raif İVECAN Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Raif İVECAN Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Sezai ÖZTAŞ Tekirdağ Namık Kemal University (Turkey)
Doç. Dr. Tahir SEVİNÇ Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Tahir SEVİNÇ Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Vahibe Türkan DOĞRUÖZ Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Assoc. Prof. Vahibe Türkan DOĞRUÖZ Kırklareli University (Turkey)
Dr. Abdülkerim ASILSOY Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Dr. Abdülkerim ASILSOY Kırklareli University (Turkey)

Dr. Deniz GÜNER	Dr. Deniz GÜNER
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Emrullah TÖREN	Dr. Emrullah TÖREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Fatih SARIKAYA	Dr. Fatih SARIKAYA
Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma Onyedil Eylül University (Turkey)
Dr. Hasan DEMİRHAN	Dr. Hasan DEMİRHAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU	Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Kamelya TEKNE	Dr. Kamelya TEKNE
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Mesut KARAKULAK	Dr. Mesut KARAKULAK
Ordu Üniversitesi (Türkiye)	Ordu University (Turkey)
Dr. M. Fatih ÇALIŞIR	Dr. M. Fatih ÇALIŞIR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)
Dr. Murat ÖZKAN	Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi (Türkiye)	Ordu University (Turkey)
Dr. Nazlı ALTUNSOY	Dr. Nazlı ALTUNSOY
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Olcay TURAN	Dr. Olcay TURAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Pınar KAYA TAN	Dr. Pınar KAYA TAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Serkan TÜRKMEN	Dr. Serkan TÜRKMEN
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi (Türkiye)	Çanakkale 18 Mart University (Turkey)
Dr. Şeyma AFACAN	Dr. Şeyma AFACAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tuğba Gökçe BALCI	Dr. Tuğba Gökçe BALCI
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)

Rumeli Tarih 2020.1 (Aralık/December) HAKEMLERİ / REFEREES

Doç. Dr. Faruk DOĞAN	Professor Asuman AKAY AHMED
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Mahmut AKKOR	Dr. Tarık ÖZÇELİK
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Raif İVECAN	Assoc. Prof. Mahmut AKKOR
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ	Assoc. Prof. Sezai ÖZTAŞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi (Türkiye)	Tekirdağ Namık Kemal University (Turkey)
Dr. Fatih SARIKAYA	Dr. Fatih SARIKAYA
Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi (Türkiye)	Bandırma Onyedli Eylül University (Turkey)
Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU	Dr. Nazlı ALTUNSOY
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Nazlı ALTUNSOY	Dr. Olcay TURAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Olcay TURAN	Assoc. Prof. Raif İVECAN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tarık ÖZÇELİK	Dr. Tuğba Gökçe BALCI
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Tuğba Gökçe BALCI	Dr. Hüseyin Serdar TABAKOĞLU
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)
Dr. Umut ÜREN	Dr. Umut ÜREN
Kırklareli Üniversitesi (Türkiye)	Kırklareli University (Turkey)

DİZİNLER / INDEX

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi aşağıdaki dizinlerce taranmaktadır.



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN	IX
EDITOR'S NOTE	X
Turan, O.: 1-Antik çağda Kilikia bölgesi / Cilicia region in the ancient age	1
Arslan, U.; Karahan, Ü. O.: 2-Gaius Marius'un kariyeri ve ordudaki reformları / Gaius Marius' career and his reforms in the army	12
Çalışır, M. F.: 3-"Frightening Turks, Barbaric Muscovites": Notes on the image(s) of the Ottoman Turks and the Muscovites in the sixteenth-century Europe / "Korkunç Türkler, Barbar Moskoflar": On altıncı yüzyıl Avrupa'sında Osmanlı Türkleri ve Moskof imge(leri) üzerine notlar	21
Asılsoy, A.: 4-Mehmet Fuad Köprülü'nün düşüncesinde "Yeni" ile "Eski": Gelenek / Tradition in the thought of Mehmet Fuad Köprülü	28
Güner, D.: 5-Lütfi Kırdar'ın siyasi hayatı (1935-1960) / Political life of Lütfi Kırdar (1935-1960)	63
Altunsoy, N.: T1-Vryonis, Speros JR. (2020). <i>Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma</i> . Trc. İdem Erman. İstanbul: Kalkedon. 1. Baskı, 622 sayfa, ISBN: 978-605-7942-19-7	80
Tabakoğlu, H. S.: T2-Volkan Dökmeci (2020). <i>Akdeniz'de Devletler ve Korsanlar: Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık</i> . İstanbul: Babil Kitap, 380 s., ISBN 978-605-80866-9-2.	83



RUMELI JOURNAL OF
HISTORICAL STUDIES
ISSN : 2717-9370

EDİTÖRDEN

Kıymetli okuyucu,

2020 Aralık sayısı ile yayın hayatına merhaba dediğimiz *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*'ni, bilim dünyasının ilgi ve hizmetine sunmanın vermiş olduğı bir heyecan ve mutluluk içindeyiz.

2020 Mart ayından itibaren bütün dünyayı tesiri altına alan Covid-19 salgınının hayatın tüm yönlerinde görülen olumsuz etkileri, bilim dünyasında da kendisini hissettirmiştir. Her türlü bilimsel toplantı, konferans ve çalıştayların tehiri veya online platformlarda gerçekleştirildiğı bu dönemde akademik üretimler için dergilerin önemi bir kat daha artmıştır. Mevcut akademik dergilerin yükünün katlanması ve dergilerdeki makale sayılarının artması özellikle sosyal bilimler alanında yeni arayışların yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi, tarih alanının geneli olmak üzere Rumeli merkezli akademik araştırmaların da bir araya getirilmeye çalışıldığı bir yayın özelliğı ile sizlerle buluşuyor. Bu bağlamda ülkemizde faaliyet gösteren akademik dergiler arasında Rumeli merkezli yayın sayısının az oluşunun, *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*'ni hazırlamamızda önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmek isteriz.

Rumeli tarihi, edebiyatı, iktisadı, etnoğrafyası, etnolojisi, antropolojisi ve coğrafyasına dair kaleme alınan çalışmalar, editör kurulu incelemesi ve hakem raporları doğrultusunda siz değerli bilim insanlarının ilgisine sunulacaktır. Dergimizde yayınlanan makalelerin dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Arapça ve Farsça kaleme alınmış araştırmalara da yer vermeyi hedeflemekteyiz. Araştırma makaleleri, tercümeler, kitap tanıtımı ve vefat yazılarının bir araya getirileceğı *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*'ne yapacağınız bilimsel katkılar bizleri onore edecektir.

Yılda iki sıradan sayı, bir de özel sayı yayımlanacaktır. Aralık ve Haziran ayları sıradan sayıların yayın ayıdır. Makale kabulü bir ay öncesine kadar sürecektir. Yazarlarımızdan makaleleri için herhangi bir intihal programından intihal raporunu da sisteme yüklemelerini, sistemde eksik bilgilerini tamamlamalarını rica ederiz. Dergimizin bir sayısında bir yazarın ancak tek yazarlı bir makalesinin yayımlanabildiğini ve dergimize makale göndermek isteyen araştırmacıların üye olması gerektiğini de hatırlatmak isteriz.

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi'nin, sosyal bilimler alanında yayın hayatına merhaba dediğı ilk sayısının hayırlar getirmesini ve katkılar sağlamasını ümit ediyor, ilk sayımızda emeğı geçen yazar, hakem ve yayın kuruluna bu vesile ile bir kez daha teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Başarı ve mutluluk dileklerimizle...

Rumeli Tarih Yayın Editörleri



RUMELI JOURNAL OF
HISTORICAL STUDIES
ISSN : 2717-9370

EDITOR'S NOTE

Dear readers,

We are delighted to welcome you to the inaugural issue (December 2020) of *Rumeli Journal of Historical Studies*, dedicated to advancing scientific knowledge and expanding the opportunities for communication among researchers. The adverse effects of the global pandemic of COVID-19 that have been felt in every aspect of life have had a strong impact on the academia as well. At a time when the academic conferences, symposiums and workshops continue to be held online, academic journals take on an added importance all over the world. The increasing number of academic articles submitted to the existing journals signals the need for new publication platforms especially in social sciences.

Clearly there are many journals publishing articles in the field of history. However, *Rumeli Journal of Historical Studies* will be unique in that it not only encourages authors to submit works on all aspects of history but also seeks to bring together scholars who carry out research into the history of Rumeli region. The fact that only a limited number of articles published in existing journals focus on this historically rich region has generated a strong motivation for us to launch this journal.

Rumeli Journal of Historical Studies is a peer-reviewed, open access journal dedicated to publishing articles focusing on the history, literature, economy, ethnography, ethnology, anthropology and geography of Rumeli region. Although the journal currently accepts articles in Turkish, we hope to publish articles written in English, French, German, Italian, Russian, Arabic, and Persian in the future. We welcome your contributions in the form of original research articles, translations, book reviews, obituary notes.

Rumeli Journal of Historical Studies will be published biannually, every December and June. A special issue will also be published every year. The manuscript submission deadline is one month before the publication date. The potential authors are kindly requested to create an account and fill out all required information on the subscription form on our website. It should also be noted that an author can submit only one single-author manuscript per issue. We would appreciate if the authors could use a plagiarism detection tool and add their report before submitting their work.

We would like to extend our gratitude to the editorial board members and reviewers as well as the contributing authors for creating this first issue. We look forward to many years of fruitful research to come and hope that this journal will help stimulate new discussions and ideas in social sciences.

We hope you enjoy this first issue, and please join us in the future,

Editors, *Rumeli Journal of Historical Studies*

1-Antik çağda Kilikia bölgesi**Olca TURAN¹**

APA: Turan, O. (2020). Antik çağda Kilikia bölgesi. *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-11.
DOI: 10.51297/rumelitarh.2020.1.

Öz

Kilikia bölgesi sahip olduğu yeraltı ve yer üstü kaynaklarına ek olarak, jeopolitik konumu dolayısıyla önemini eski çağ tarihi boyunca muhafaza etmiştir. Bu bağlamda tarihin erken dönemlerinden itibaren Mısır, Hitit ve Assurlular gibi pek çok devletin ilgisini çekmiş ve adı geçen güçlerin hâkimiyet kurmaya çalıştığı bir bölge olmuştur. MÖ 612 yılında Assur İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Kilikia, Syennesis unvanı taşıyan bir dizi kral tarafından bağımsız bir şekilde idare edilmiştir. Persler, egemenlikleri esnasında Kilikia'nın stratejik konumundan ve zenginliklerinden azami oranda istifade etmişlerdir. Bu dönemde Hellenler'e karşı yürütülen savaşta Persler için önemli bir üs olan Kilikia, Pers kral Kyros tarafından işgalinden M.Ö. 401 yılına kadar geçen zaman diliminde bölge kısmi otonomiye sahip yerel krallar tarafından idare edilmiştir. Bölge MÖ 333 tarihinde meydana gelen İssos Savaşı sonrasında Büyük İskender'in hâkimiyetine girmişse de MÖ 323'deki ölümü sonrasında Kilikia, diadokhlar arasında yaşanan çatışmalarla bağlantılı olarak sıklıkla el değiştirmiştir. Özellikle Roma'nın ortaya çıkardığı güç boşluğundan istifade eden korsanlar bir süre bölgede egemen oluşturdular. Roma, korsan sorununa çözüm bulmak gayesiyle Kilikia'daki hadiselerle müdahil olmuştur. Roma, uzun süre boyunca Kilikia'da gevşek bir yönetim sergilemiş olup, bölgenin idaresinde yerel yöneticilerden zaman zaman istifade etmiştir. Roma egemenliği esnasında bölgenin sınırları sıklıkla değişmiş olmasına karşın doğudaki Parthlar'a karşı bir ileri karakol olarak önemini uzun süre muhafaza etmiştir.

Anahtar kelimeler: Kilikia, Hellen, Hellenistik, Roma

Cilicia region in the ancient age**Abstract**

In addition to its under ground and above ground resources, the Cilicia region has preserved its importance throughout the ancient history due to its geopolitical location. In this context, Egypt has attracted the attention of many states such as Hittites and Assyrians since the early periods of history and has been a region where the aforementioned Powers tried to dominate. After the collapse of the Assyrian Empire in 612 BC, it was independently ruled by a number of kings with the title of Cilicia Syennesis. During their rule, the Persians resigned from the strategic position and wealth of Cilicia at the maximum rate. During this period, Cilicia an important base for the Persians in the war against the Hellenes was dominated by the local kings with partial autonomy during the period from the occupation by the Persian king Cyrus until 401 BC. Although the region came under the rule of Alexander the Great after the Battle of Issos in 333 BC, after his death in 323 BC, Cilicia frequently changed hands in connection with the conflicts between the diadokhs. Especially taking advantage of the power vacuum created by Rome, the pirates dominated the region for a while. Rome got

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), olcayturan@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-8093-9143 [Makale kayıt tarihi: 22.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.51297/rumelitarh.2020.1]

involved in the events in Cilicia in order to find a solution to the piracy problem. For a long time, Rome had a loose administration in Cilicia and sometimes benefited from local administrators in the administration of the region. Although the borders of the region changed frequently during Roman rule, it maintained its importance for a long time as an outpost against the Parths in the east.

Keywords: Cilicia, Hellenistic, Rome

Giriş

Antik çağda Kilikia bölgesi doğuda Suriye, güneyde Akdeniz, kuzeyde Kappadokia ve Lykonian, batıda ise İsaoria ve Pamphylia ile çevrelenmiştir. Gerçekte Kilikia, fiziki yönleri itibarıyla taban tabana zıt olan iki bölgenin ortak adıdır. Bu bölgelerden ilki Soloi/Pompeiopolis'den başlayıp, doğuda Alexandria Kat İsson'a (İskenderun) kadar olan alanı kapsayan, bereketli bir ovanın çevresin at nalı şeklindeki dağların kuşattığı ve üç adet nehir tarafından sulanan Kilikia Pedias (Ovalık Kilikia)'dır. Diğer bölge ise Korakesion (Alanya)'dan, Soloi/Pompeiopolis'e kadar uzanan bölgedir. Burası sadece tek bir nehrin geçişine izin veren ve yüksek engebeli dağların oluşturduğu bir yerdir². Trakheia (Dağlık Kilikia) adı verilen bu bölgeyi Strabon şu şekilde tanımlar:

Kıyısı dardır ve düzlük toprağı yoktur veya ancak tek tük vardır ve ayrıca Tauros'un eteğinde uzanan İsaoria Bölgesi'nde ve Homonadeis'ten Psidia'ya giden kuzey tarafında fakir bir geçim sağlar³...

Hellenler'in Kilikia Pedias olarak adlandırdıkları bölge tarımsal açıdan oldukça bereketli bir alandır. Bölgede buğday, arpa ve yulaf gibi tahıl ürünlerine ek olarak üzüm de bol miktarda yetiştirilmekteydi. Ayrıca yine burada dönemin ip ve kumaş endüstrisinin temel hammadde olan keten de yetiştirilmekteydi. Kilikia Pedias, antikçağ boyunca sıklıkla kullanılan ticaret rotası üzerinde yer almaktaydı ki bölge, Amanos'daki Suriye Kapıları ve Trakheia'da yer alan Kilikia Kapıları vasıtasıyla Suriye ile Küçük Asya arasındaki bağlantıyı sağlaması nedeniyle oldukça önemli ve değerliydi. Bu stratejik önemdeki noktalar sayesinde bölge halkı ticaretten önemli oranda kâr sağlamaktaydı. Kilikia bölgesindeki yeryüzü şekilleri arasında var olan zıtlık bölge halkının karakterine de yansımıştı. Pedias'da yer alan kentler tarım, ticaret ve endüstri sayesinde refahlarını arttırarak uygar bir yaşam sürerken, Trakheia'daki ahali kabile yaşam tarzına devam ettirmişti⁴.

Bölge için kullanılan Kilikia adına ilk olarak MÖ VIII. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlamaktayız⁵. Hitit siyasi metinlerinde bölge için Kizzuwatna⁶ ifadesi kullanılırken, MÖ XIII. yüzyıla ait Mısır kaynaklarında bölge için Kedi ya da Kode adının zikredildiği görülmektedir⁷. Bölge bu dönem içerisinde Hitit, Mısır ve Asur arasında güç savaşlarına sahne olmuştur. MÖ 1200 yılında meydana gelen Deniz Kavimleri göçünden Kilikia da etkilenmiş, II. Ramses'in Mysia ve Dardanionlar gibi Hitit müttefikleri arasında saydığı ve Homeros'un Troas bölgesinde yaşadıklarını iddia ettiği Kelekesherler bölgeyi istila etmişlerdir.⁸ Şayet II. Ramses ve Homeros'un iddiaları doğrudur, bahsi geçen halk MÖ 1200 dolaylarında meydana gelen Deniz Kavimleri göçü sırasında bölgeye gelmiş bir Ege toplumdur. Zira bölgede yer alan kentlerin kuruluş destanları ve bu kentlerin kurucularının Grek kahramanları olarak gösterilmesi bahsedilen teoriyi doğrular mahiyettedir. Bahsedilen duruma birkaç örnek vermek

² Jones 1971, 192.

³ Strab. 14.5.1.

⁴ Jones 1971, 192.

⁵ Luckenbill 1989, 25, 55, 80.

⁶ Goetze, 1961, 48–58; Desideri 1990, 328.

⁷ Erman 1995, 271.

⁸ Hom. İlyada. VI.397, 415.

gerekirse, tarihi tradisyona göre bölge kentlerinde Olba, Teuker'in oğlu Aias tarafından kurulmuştur⁹. Mallos, Amphiaros'un oğlu Amphilokhos tarafından¹⁰; Mopsuestia, Teiresias oğlu Mopsos¹¹; Tarsos ise Perseus, Herakles ya da Triptolemos¹² tarafından kurulmuştur. Bunun yanında Kilikia'da yer alan barbar kentleri tamamen asılsız olmakla birlikte Hellenler ve Romalılar tarafından kurulduklarını iddia etmişlerdir. Kıbrıs'daki kent isimleri ile Kilikia'daki yerleşim adları arasında var olan benzerlikler bölge kentlerinin bir kısmının Hellenler tarafından kurulduğunu göstermektedir. Zira Kıbrıs'da bulunan Soli ve Aphrodisium ile Kilikia'da yer alan Soli ve Aphrodisios kentleri kelime olarak birbirlerine çok yakın hatta benzerdirler. Bu durum her iki bölgedeki kentlerin Hellenler tarafından kurulduğunu gösterir ki, Asur kayırlarında Kıbrıs'da Hellen kökenli kralların bulunması bu iddiayı doğrulamaktadır¹³.

Troia savaşı sonrasında başladığına inanılan ve III. Ramses'in adalar üzerinden geldiklerini belirttiği Deniz Kavimleri Göçü tüm Yakın Doğu'da olduğu gibi Kilikia bölgesi üzerinde de derin etkileri olmuştur. Söz konusu dönemde Hellas'da yaşayan halkların da bu göç dalgasına katıldıklarını inanılmaktadır. Bölgeye yeni gelen yerleşimciler Mısır kaynaklarında Kedi olarak adlandırılan bu yerde yeni yerleşimler kurmuşlardır. Zira bölge kentlerinin kuruluş efsaneleri içerisinde yer alan Aka ve Argonaut izleri bu iddiaya önemli bir dayanak oluşturur¹⁴. MÖ VII. yüzyılda yaşanan Hellen kolonizasyon hareketi sonucunda bölgedeki Hellen varlığı daha da kalıcı hale gelmiştir. Sennakherib döneminde Kilikia'nın İonlar tarafından işgal edilmeye çalışılmış fakat Sannakherib'in bu işgali önleyip, bu başarısının anısına bronz sütunları olan bir tapınak inşa ettirmiştir. Bölge üzerindeki hâkimiyetini tekrardan sağlayan Sennakherib, Babil kentinin bir kopyası olarak Tarsos'u tekrardan inşa ettirmiştir¹⁵. Bölge kentlerinden Soloi'nin kuruluş efsanesinde, kentin Akha, Argos ya da Rodos'ta yer alan Lindos kenti tarafından kurulduğu belirtilmektedir¹⁶. Şayet bu bilgide gerçeklik payı varsa, kentin ilk yerleşimcilerinin ilk göç dalgası ile gelen Hellenler oldukları, Rodos kolonisi iddiası doğruysa da kolonizasyon hareketi sırasında bölgeye gelen kolonistler ile ilk yerleşimcilerin karışmasıyla kurulduğu düşünülebilir. Bu durum bölgeye ilki MÖ 1200 dolaylarında ikincisi ise, MÖ VII. yüzyılda iki ayrı göçün yapıldığını kanıtlamaktadır.

Özellikle Kilikia kıyılarında yer alan diğer yerleşimlerin de Hellen kökenli oldukları söylenebilir. MÖ VI. yüzyılda yaşamış Kariyalı Hellen kâşifi Scylax, Holmi'nin bir Hellen kenti olduğunu ifade eder¹⁷. Selinos ve Zephyrium kentlerinin köken itibarıyla Hellence olduğu düşünülse de kuruluş tarihleri ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Pers hâkimiyeti sırasında bölge kentlerinin basmış oldukları sikkelerde de büyük oranda Hellen etkisi göze çarpmaktadır. Kilikia bölgesinde Hellen ilk olarak ilk göç dalgası esnasında yayılmaya başlamıştır. Bununla beraber Hellen alfabesinin kullanılmaya başlanması ikinci göç dalgasından sonraki yıllara rastlamaktadır¹⁸.

Her iki göç dalgası sırasında bölgeye yerleşen işgalciler denizci halklar olması sebebiyle iç bölgelere nüfuz edememişlerdir. Bu dönem içerisindeki yerleşimlerin tamama yakını sahil bölgelerinde yer almaktadır¹⁹. Mısır metinlerinde Kilikia bölgesine Kedi ya da Kode olarak ifade edildiğine daha önce değinilmişti. Asur metinlerinde ise bölge için yine bu ada yakın bir isim olan Kue tabiri kullanılmıştır. Bununla beraber bu dönemde Kue adı Kilikia Kapılarında öte taşmayacak şekilde sınırlandırılmıştır.

⁹ Strab. 14.5.10.

¹⁰ Arrian. II. 5.

¹¹ Jones, 1971, 193.

¹² Strab. 14.5.12.

¹³ Waterfield 1998, 679, 647.

¹⁴ Arrian. II. 5; Jones 1971, s. 194.

¹⁵ Hogarth 2004, 50.

¹⁶ Jones 1971, 195.

¹⁷ Scyl. Periplus, 102.

¹⁸ Jones 1971, 195.

¹⁹ Jones 1971, 195.

Adres

Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayalı
Kampüsü-Kırklareli/TÜRKİYE
e-posta: editor@rumelitarhi.com

Adress

Kırklareli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
History, Kayalı Campus-Kırklareli/TURKEY
e-mail: editor@rumelitarhi.com

MÖ 858 yılında tahta geçen III. Şulmanu-aşerid, MÖ 852'de tüm Kilikia'yı Asur hâkimiyeti altına sokmuştur²⁰. MÖ 615 tarihinden itibaren Babil kralı Nabupolassar ve kuzeyli göçebe bir halk olan İskitler ile birleşen Med Kralı Kyaxares, MÖ 612 yılında Asur İmparatorluğu'na son vermiştir²¹.

Asur İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının ardından, Ön Asya, Med, Babil ve Syennesis adlı krallarca yönetilen devletler arasında bölünmüştü. MÖ 550 tarihinde Med Devleti'nin aniden çöküşü ve Kyros yönetimindeki Perslerin yükselişi, Ön Asya'da kurulmuş siyasi dengeyi bozarak, yeni karışıklıklar ve bunalımlara yol açtı; özellikle Anadolu bu karışıklıklardan çok etkilenecek, sonunda tümüyle Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdi. Pers İmparatoru Kyros, Medleri ortadan kaldırmasının ardından, batıya doğru genişleyerek Akdeniz limanları ve Anadolu kervan yolları üzerinde tam bir kontrol sağlamak olan amacını gerçekleştirmek için harekete geçti. Bu doğrultuda ilk olarak, barışçı yollardan Kilikia Krallığını ele geçirerek, Lydia'nın müttefikleri Mısır ve Babil'den gelmesi mümkün görünen yardım yolunu kapattı²². Kyros, MÖ 547 tarihinde Lydia'yı ortadan kaldırmasının ardından, Kilikia'yı işgal etmek yerine kendine tabi bir siyasi yapı haline getirmekle yetindi²³. Darius'un dönemine kadar bölge yerli Kilikia kralları tarafından yönetilse de Darius tarafından merkeze bağlı bir satraplık haline getirildi. Kilikia satraplığı, Anadolu'nun Toroslardan Akdeniz'e değin uzanan kesimini kapsıyordu; vermekle yükümlü olduğu yıllık vergi, günde bir adetten 360 beyaz at ve 500 talent gümüşü. Bu miktarın 140 talenti Kilikia'daki Pers süvari garnizonuna kalıyordu²⁴. Bununla beraber Nagidus, Kelenderis, Holmi, Pedias Soli, Tarsos, Mallus ve İssos kentlerinin MÖ V. ve IV. yüzyıllarda basmış oldukları sikkeler bölge kentlerinin hem Syennesis Krallığı hem de satraplık idaresi altındaki dönemde belli bir ölçüye kadar bağımsızlıklarını koruduklarını göstermektedir²⁵. Her ne kadar Darius döneminde itibaren bölge, Perslere bağlı bir satraplık haline gelmiş olsa da MÖ V. yüzyılda Kelenderis kentinin bir süre için Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılmış olması bölgedeki Pers hâkimiyetinin ne denli zayıf olduğunu doğrulamaktadır²⁶. Kilikia, MÖ 371 yılında Kappadokia satrapı Datames'in önderliğindeki isyana katılmışsa da isyanın MÖ 361 tarihinde bastırılmasının ardından tekrar Pers hâkimiyetine girmiştir²⁷. Bu dönemde Trakheia ve Pedias'ın iç kesimleri ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu bölgelerde kabile tipi yaşam tarzı varlığını uzun süre korumuş, Persler bölge kabileleri üzerinde herhangi bir hâkimiyet kuramamışlardır²⁸. Traheiotis'in doğu kısmı ise Pers hâkimiyeti sırasında ve sonrasında Olba'daki yüksek rahipler tarafından yönetilmiştir²⁹.

Hellenistik dönemde Kilikia

MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümü ardından *diadokh*ların aralarında yaptığı anlaşma sonucunda bölge Filotas'a verildi³⁰. MÖ 321 tarihinde generaller ortaya çıkan yeni şartları görüşmek üzere Orontes Irmağı üzerinde yer alan Triparadeisos kentinde bir araya geldiler. Triparadeisos Kararları olarak bilinen bu görüşmeler sonucunda Kilikia Filoksenos'a verildi³¹. Bununla beraber toplantı sırasında alınan kararlar istendiği şekilde uygulanmadı ve kısa süre sonra generaller arasındaki mücadele tekrardan başladı. MÖ 316'da Eumenes'in ortadan kaldırılmasının ardından Kilikia'nın da dâhil olduğu

²⁰ Sevin 1999, 9.

²¹ Sevin 1982b, 310; Wiseman 1956, 61.

²² Sevin 1982b, s. 311.

²³ Dandamaev- Volgelsang 1989, 277.

²⁴ Hdt. *Historiae*, 2002, III. 90.

²⁵ Jones 1971, 197.

²⁶ Jones 1971, 197.

²⁷ Gershevitch-Fisher 1985, 371-374.

²⁸ Colvin, 2004, 192; Briant 2006, 610.

²⁹ Dignas 2002, 246.

³⁰ Diod. XVIII.3.

³¹ Diod. XVIII.39.

Adres

Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayalı
Kampüsü-Kırklareli/TÜRKİYE
e-posta: editor@rumelitarikh.com

Adress

Kırklareli University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
History, Kayalı Campus-Kırklareli/TURKEY
e-mail: editor@rumelitarikh.com

Küçük Asya'nın tamamı Antigonos'un eline geçti³². Eumenes'e karşı Antigonos ile ittifak kuran Kassandros, Seleukos, Ptolemaios ve Lysimakhos bu sefer de fazla güçlenen Antigonos'a karşı ittifak kurdular. Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Antigonos, donanmasını kuvvetlendirmek için Tripolis, Byblos, Sidon ve Kilikia'da tersaneler kurdurdu. Özellikle Kilikia'daki tersane gerekli olan kereste ihtiyacını Toros Dağlarından karşılamaktaydı³³. MÖ 318–301 yıllarında meydana gelen bu mücadele sırasında Ptolemaios bir süreliğine Kilikia'yı işgal etse de Demetrios bölgeyi kısa süre içinde geri almıştır³⁴. MÖ 301'deki Ipsos Savaşı sonrasında Antigonos'a ait olan topraklar müttefikler arasında paylaşılmış, Appianos'a göre savaş sonrasında Kilikia Lysimakhos'un hâkimiyetine girmiş³⁵ olsa da Kurupedion³⁶ savaşını Seleukos'un kazanması ardında bölgede bazı dönemler haricinde uzun yıllar sürecek olan Seleukos hâkimiyeti başlamıştır³⁷.

Seleukosların hâkimiyeti sırasında bölgede, özellikle Pedias'da, birçok kent kurulmuştur. Bölgenin stratejik açıdan önemini iyi bilen Seleukoslar, İssos Körfezinden geçen sahil yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla bölgede Aegae ve Alexandreia ad Issum kentleri kurularak, buralara Hellen ve Makedon kökenli emekli askerleri yerleştirmişlerdir³⁸. Bu dönemde Kilikia Pedias'a ek olarak Kilikia Trakheia'da da bazı kentler kurulmuştur. Seleukos Nikator'un hâkimiyeti sırasında Kalykandus Dağı eteklerinde Seleukia Kalykandus kenti kurulmuştur. Strabon'a göre bahsedilen bu kente bir Hellen yerleşimi olan Holmi'nin yurttaşları yerleştirilmiştir³⁹. Bununla beraber bölgenin Seleukoslar açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu kavrayan Ptolemaioslar, bölgeye müdahale etmekte gecikmediler. Donanmaları vasıtası ile Doğu Akdeniz'i kontrol altında tutan Ptolemaioslar, kolaylıkla Kilikia'nın sahil kesimini ele geçirmişlerdir⁴⁰. Bölge stratejik açıdan önemli olması yanında Ptolemaiosların donanmaları için gerekli olan kerestenin bol miktarda bulunması sebebiyle de önem arz etmekteydi⁴¹. Tüm bunların yanında Ptolemaioslar bölgeden orduları için ihtiyaç duydukları paralı askerleri de sağlamışlardır⁴². Ptolemaioslar her ne kadar Soli, Zephrium ve Korykos gibi stratejik öneme haiz kentleri ele geçirmişlerse de Seleukosların Küçük Asya ile olan bağlantılarını asla engelleyememişlerdir⁴³.

Kilikia'da Roma hâkimiyeti

MÖ 223 yılında Seleukos tahtına çıkan III. Antiokhos kara ve deniz ordusuyla ata mirası olan Küçük Asya'nın tamamını fethetmek için MÖ 197 yılında harekete geçti. III. Antiokhos bu amacını gerçekleştirmek için ilk olarak Ptolemaioslar'ın elinde olan Kilikia'nın kıyı kesimini ele geçirdi⁴⁴. Bununla beraber Thermopylai ve Magnesia Savaşlarını kaybetmesi üzerine MÖ 189'da yapılan Apamiea Barışı sonrasında Kalykandos (Göksu) Irmağı'nın doğusundaki Kilikia haricinde tüm topraklarını kaybetti⁴⁵. III. Antiokhos'un ölümü sonrasında Seleukos Krallığı dâhilinde başlayan iç savaşlar neticesinde devletin Kilikia üzerindeki hâkimiyeti önemli ölçüde azaldı. Bölgede yer alan kentler ve yerel

³² Plut. Eumenes XV-XIX; Diod. XVIII.54,55,72.

³³ Diod. XIX.58.

³⁴ Diod. XX.21,42; Plut. Demetrios XV.XVI.

³⁵ App. Romaika 55.

³⁶ App. 62.

³⁷ Sevin 1982c, 348; Jones 1971, 198.

³⁸ Jones 1971, 198.

³⁹ Strab. 14.5.4; ayrıca bkz. Amm Marc. Rerum Gestarum libri qui Supersunt, 14.8.2.

⁴⁰ Cohen 1995, 51–52; Habricht- Stevenson 2006, 269.

⁴¹ Strab. 14.5.3; Ormerod 1996, 202-203.

⁴² Jones 1971, 199.

⁴³ Jones 1971, 199.

⁴⁴ Bryce 1986, 233.

⁴⁵ Liv. Ab Urbe Condita XXXVIII.38.

hanedanlar bu durumdan yararlanmak için harekete geçseler de gerçekte ortaya çıkan şartlardan en iyi istifade edenler bölgedeki korsanlar olmuştur⁴⁶.

Akdeniz’de gerçek anlamda korsanların doğuşu, hiçbir zaman denizci bir millet olmayan Roma’nın düşüncesizce yaptığı müdahaleler sonucu olmuştur. Bununla beraber Roma’nın Akdeniz dünyasına müdahalesi öncesinde de Ptolemaioslar’ın ve Rodos’un ticaret gemilerine zaman zaman zarar veren korsanların olduğunu Diodoros’tan öğrenmekteyiz⁴⁷. Fakat aktarılan olaylar Doğu Akdeniz’in egemen güçleri tarafından kolaylıkla engellenebilen münferit hadiseler olarak kalmıştır.

Apameia Barışı sonrasında Romalıların Delos’u açık bir liman haline getirmeleri, Rodos’a büyük zarar vermiştir. Bu gelişme sonrasında Rodoslular denizlerdeki üstünlüklerini yitirmeye başlamışlardır. MÖ 171–168 yılları arasında Roma ile Makedonia arasında yapılan III. Makedon harbi sonrasında ortaya çıkan korsan problemi etkisini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. Bu savaşın sonucunda Makedon deniz gücünün son bulması üzerine Giritli korsanlar rahatlıkla Ege’yi kontrol etmeye başlamışlardır. Ortaya çıkan bu tehlikenin farkında olan Rodoslular bu durumla mücadele etmek için ellerinden gelen çabayı göstermişler, hatta Akhaya Konfederasyonu ve Roma’dan yardım talebinde bile bulunmalarına karşın, Roma’nın destek talebine ilgisiz kalması sonucunda başarılı bir mücadele gösterememişlerdir⁴⁸.

Bu dönemde Doğu Akdeniz’de durum pek farklı değildi. MÖ 190’daki Magnesia Savaşı’nda Romalılar’a yenilen Seleukoslar, Toroslar’ın güneyine kadar olan bütün Küçük Asya’yı Roma müttefiki Bergama’ya terk etmişler, ellerinde yalnızca Kilikia ile Fenike’nin kıyı kesimleri kalmıştı⁴⁹. Buna ek olarak içte yaşanan karışıklıklar ve Ptolemaioslar ile Güney Suriye’nin hâkimiyeti için yapılan mücadeleler hem Mısır hem de Seleukosları oldukça güçsüz bir duruma düşürmüştü. Bu sebeple her iki devlet denizlerde yaşanan sorunlarla ilgili olarak her hangi bir girişimde bulunamamışlardır⁵⁰.

Roma’nı Küçük Asya’daki en önemli müttefiki olan Bergama Krallığı’nın son hükümdarı III. Attalos’un krallığını Roma’ya bırakması ile beraber, MÖ 129 yılında Bergama toprakları üzerinde Asia Eyaleti (=Provincia Asia) kurulmuştur⁵¹. Bununla beraber Romalılar Küçük Asya’nın güney kıyılarını ihmal etmişlerdir. Asia Eyaleti’nin kuruluşundan hemen sonraki yıllarda bölgede otorite boşluğunun ortaya çıkması üzerine Kilikia Trakheia, Lyki, Pamfilya ve Pisidia’da küçük çapta korsan prenslikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Batı Kilikia’nın sarp kısımları korsanların esas barınağı haline gelmişti⁵². Bu şekilde Akdeniz’deki kontrolü ellerine geçiren korsanların, Roma açısından hayati öneme sahip ticaret rotalarında hâkimiyet kurmaları beraberinde Roma’nın müdahalesini kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Roma, ilk olarak Kilikia Trakheia’daki korsanlarla mücadele etmiştir. Praetor M. Antonius MÖ 103 yılında *proconsul* olarak Kilikia korsanlarına karşı savaş açmış, yalnız Kilikia’yı değil, bölgenin yakın çevresindeki yerleri de ele geçirmiştir⁵³. Böylelikle bu bölgede ilk kez toprak elde eden Roma, aynı zamanda Kilikia korsanlarıyla ileride yapılacak kara ve deniz savaşları için önemli bir üs temin etmiştir.

MÖ 102 yılında M. Antonius, Kilikia ile birlikte Pamfilya, Phrygia ve Milyas’ın dâhil olduğu bölge üzerinde Kilikia Eyaleti’ni kurmuştur⁵⁴. Ayrıca bu eyalet Lykaonia üzerinden Kappadokia’ya kadar uzanmaktaydı. Bununla beraber Kilikia Trakheia dışında sayılan yerlerin egemenlik altına alındığı

⁴⁶ Jones 1971, 202.

⁴⁷ Diod. XX.81.4.

⁴⁸ Polyb. Historiai XXXIII, 15.3–17.

⁴⁹ Demircioğlu 1998, 344.

⁵⁰ Jones 1971, 202.

⁵¹ Magie 1950, 32–33.

⁵² Jones 1971, 202.

⁵³ Long 1866, 66.

⁵⁴ Jeffers 1999, 272.

kuşkuludur. MÖ 92 tarihinde Sulla'nın bu eyalette valilik yaptığı bilinmektedir⁵⁵. Sula, yeniden güçlenen korsanların imhası için bir saldırı planı yapmış olmasına karşın, I. Mithradates Savaşı'nın başlaması nedeniyle planını ertelenmek zorunda kalmıştır⁵⁶.

Roma, çözülemeyen korsan sorununu bir süre sonra tekrar ele almak zorunda kalmıştır. Bu iş için yeni görevlendirilen kişi şimdiye kadar atanan Kilikia *proconsullerinin* en başarılısı olan Publius Servilius Vatia'dır⁵⁷. Her geçen gün biraz daha güçlenen korsanlar, Mithradates'in de yardımlarıyla Kilikia kıyılarında sahip oldukları tersanelerde yeni gemiler yapmışlardır. Bu şekilde tüm kıyı devletlerini haraca bağlayan korsanlar, yavaş yavaş politik bir güç olmaya da başlamışlardır⁵⁸. Zira siyasal çekişmelerin kurbanı olup da memleketlerini terk eden kişiler korsanlara sığınmaktaydı. Korsanlar, zamanla cüretlerini o denli arttırmışlardır ki, Sulla'nın Mithradates ile Dardanos Barışı'nı yaptığı sırada Samothrake, Klazomenai, Samos ve Iasos kentlerini yağmalamışlardır⁵⁹. Servilius Vatia, korsanları kanlı bir savaşta yenerek, onların işgal ettiği güney kıyılarındaki kentlerin bir bölümünü ele geçirmiştir. Bununla beraber Roma, bölgede kalıcı bir barış sağlayamadı. Aksine korsanlar Roma ile daha bir cesaretle savaşmaya devam etmişlerdir.

III. Mithradates Savaşı başladığı sırada L. Licinius Lucullus, Kilikia valisiydi⁶⁰. Bu savaş sırasında Mithradates'in Eumakhos komutasında güneye gönderdiği ordu bir süreliğine Kilikia'yı ele geçirse de Roma'nın müttefiki olan Galat prensi Deiotaros'un komutasındaki birlikler bölgeyi tekrardan ele geçirmişlerdir⁶¹.

III. Mithradates Savaşı'nın devam ettiği sırada Roma'da *Senatus*, birçok tartışma ve mücadeleden sonra, denizlerdeki güvenliği sarsmış olan korsanlara karşı yapılacak seferi komutanlığı, *Lex Gabinia* yasasıyla Pompeius Magnus'a verdi. Pompeius, MÖ 67 yılında güçlü bir donanma ve kara ordusunun başına geçerek 90 gün gibi kısa bir sürede Akdeniz'i korsanlardan temizledi⁶². Bir süre Kilikia'da kalan Pompeius, eyalette bazı düzenlemeler yaparak eyaletin toprakları iç bölgelere doğru genişletildi ve böylece eyaletin batı sınırı Asia Eyaleti'ne kadar uzatılmış oldu. Bu dönemde Tarsos, Kilikia Eyaleti'nin *conventusu* yani yargı merkezi haline getirildi⁶³. Korsanlara karşı elde ettiği başarının ardından Caesar ve Cicero tarafından desteklenen bir öneri ile III. Mithradates'e karşı devam eden savaşın komutanlığına getirildi⁶⁴.

Kilikia Eyaleti'nde *proconsullük* yapmış bir diğer önemli kişi ise Cicero'dur. I. *Triumvirlik* döneminde muhtemelen MÖ 51–50 yılları arasında valilik yapan Cicero, eyaletin yönetiminde Luculus'un görüşlerini izleyerek, halkın yanında olmuş ve adaletiyile de örnek teşkil etmiştir. Bununla beraber kendisinde sonra Kilikia valiliğine getirilen Appius Cladius Pulcher ise eyaletini korsanlardan daha kötü yağmalamıştır⁶⁵.

Pompeius'un yaptığı düzenlemeler sırasında çok geniş bir bölgeye yayıldığını gördüğümüz Kilikia Eyaleti, Roma'da başlayan siyasal olaylar ile ilgili olarak Asia Eyaleti'nin önem kazanması ile beraber

⁵⁵ Chapot 2004, 21.

⁵⁶ App. Mithradates 57.

⁵⁷ Souza 2002, 128.

⁵⁸ Souza 2002, 127.

⁵⁹ Souza 2002, 127.

⁶⁰ Shipley 2000, 394.

⁶¹ Ramsay 1997, 260–261.

⁶² App. 96; Freeman 2003, 404.

⁶³ Jones 1971, 203.

⁶⁴ Rostovtzev 1960, 122.

⁶⁵ Stockton 1988, 227–254.

dağılmaya başladı. MÖ 49 yılından sonraki düzenlemelerde üç Frygia *conventus*luğu, Laodikeia (Eskihisar), Apameia (Dinar) ve Synnada (Şuhut) Kilikia'dan alınarak Asia Eyaleti'ne bağlandı⁶⁶.

MÖ 44 yılında Caesar'ın öldürülmesi ile beraber Roma'da içi savaş kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu sırada Suriye valiliğine atanan Dolabella, görev yeri olan eyalete gitmeden önce asıl arzusu iç savaşta kullanmak için gerekli olan parayı Asia'dan toplamaktı. Bu amaçla komutanlarından Lucius Figulus'u Rodos, Lykia ve Kilikialılar'dan gemiler satın almak için görevlendirdi⁶⁷. Bu sırada Roma'da durum değişmiş ve Dolabella halk düşmanı ilan edilmişti. Suriye valisi olan Cassius, Dolabella'nın ortadan kalkmasının ardından ona yardım eden kentleri cezalandırmak için harekete geçti. İşe Tarsos kentini cezalandırmakla başladı. İlk olarak kent halkı ağır para cezası ödedi, sonra toprakları yağmalandı, altın ve gümüşten ne kadar adak eşyası varsa, hepsi alınarak eritildi ve sikke bastırıldı, sonra da kentin halkı köle olarak satıldı. Bununla beraber MÖ 42 yılında Philippi'de peş peşe yapılan savaşlar sonrasında Brutus ve Cassius, Antonius karşısında yenilgiye uğradılar; sonunda her ikisi de intihar etti. Savaşın galipleri olan Antonius ve Octavianus, MÖ 40 tarihinde Brundisium'da imparatorluğun paylaşılması konusunda yeni bir anlaşmaya vardılar. Bu tarihten sonra Kilikia'nın da dâhil olduğu doğu toprakları Antonius'a bırakıldı. Doğudaki toprakların kontrolünü elinde tutan Antonius, Parthların olası saldırılarını önlemek ve onlarla Roma toprakları arasında tampon bir bölge durumunda olacak vasal krallıklar kurmuştur. MÖ 39 yılında yapılan bu düzenlemeye göre Polemon'a Kilikia'nın bir bölümü verilmiştir⁶⁸. Küçük Asya'da gerekli gördüğü düzenlemeleri yaptıktan sonra Antonius, Suriye'deki Antiokheia'ya giderek orada Kleopatra ile evlenmiştir. Bu evlilik sırasında içinde Kilikia'nın da bulunduğu pek çok Roma toprağını Kleopatra'ya vermiştir⁶⁹. Antonius'un bölge üzerindeki hâkimiyeti uzun sürmemiş, MÖ 31 yılında Actium'da yapılan savaşı Octavius'un kazanması sonucunda tüm Roma topraklarının idaresi ve dolayısıyla da Kilikia'nın da kontrolü Octavius'a geçmiştir⁷⁰.

İç savaşlar sonunda yıpranan Cumhuriyet, Augustus ile birlikte değişmiş, geniş toprakların yönetimi tek bir kişinin eline geçmiştir. MÖ 27 yılında *Senatus* Augustus'a eyaletlerin idaresi konusunda yetkiler vermiş, Augustus da ilk iş olarak oldukça geniş sınırları bulunan eyaletlerin idaresine ikiye ayırmıştır. Bu tarihten sonra eyaletler İmparatorluk ve *Senatus* eyaletleri şeklinde idare edilmişlerdir⁷¹. Augustus'un eyalet sistemindeki ayırmda İmparatorluk eyaletleri *legion* kuvvetleri bulunduranlar, *Senatus* eyaletleri ise bundan yoksun olanlar diye kısaca tarif edilebilir⁷². Augustus'un yönetimi altındaki eyaletlere, eskiden *consullük* ve valilik yapmış senatörler arasından seçtiği kişileri vali olarak atamıştır. Bu vali, atandığı eyaleti Augustus'un vekili sıfatıyla ve onun emirleri doğrultusunda yönetiyor, aynı zamanda eyaletin içinde bulunan askeri birliklerin komutanı oluyordu. *Senatus* eyaletleri ise eskiden *consullük* ya da *praetorluk* yapmış kişiler arasından seçilen valiler tarafından yönetiliyordu⁷³. Bu sırada Küçük Asya eyaletleri arasında yer alan Kilikia, sınırda olması ve henüz içinde askeri birlikler bulunmaması nedeniyle Augustus'un *legat*leri tarafından yönetilecekti. Böylelikle eyalet içinde *legion* kuvveti bulunmamasına karşın İmparatorluk eyaletleri arasında yer almıştır⁷⁴. Augustus'un yönetimi sırasında bölgede yer alan Ninica'ya koloni statüsü verilerek adı Colonia Iulia Augusta Felix Ninica olarak değiştirilmiştir. Bahsedilen koloni "*titular*" koloni tipindedir. Bu koloniler, kentlerin bünyelerini

⁶⁶ Cic. *Pro Rabirio Postumo*, 56.

⁶⁷ Ramsay 2004, 196–197.

⁶⁸ App. V. 75; Vell. Res Gestae Divi Augusti II, 84.2.

⁶⁹ Jones 1971, 209.

⁷⁰ Özsait 1982a, 372.

⁷¹ Lewis- Reinhold 1966, 31.

⁷² Akşit 1985, 51.

⁷³ Özsait 1982b, 380.

⁷⁴ Smith 1856, 622.

değiştirmeden, oraya kolonistler göndermeden koloni unvanı ve koloni hukuku verilmesi ile oluşan kolonilerdir⁷⁵.

Tiberius döneminde Doğu Kilikia kralının ölmesi üzerine bölge MÖ 17 yılında Suriye eyaletine katılmıştır⁷⁶. Cassius Dio aktardığı bilgiye göre Kilikia kıyılarının bir bölümü Caligula (MS 37–41) döneminde Kommagene kralı Antiokhos'a verilmiş fakat kısa bir süre sonra tekrar geri alınmıştır⁷⁷. Antonius Pius (MS 138–161) ya da Hadrianus (MS 117–138) döneminde İsauria ve Lykaonia'nın güney tarafları Galatia'dan alınarak Kilikia'ya bağlanmıştır⁷⁸. Valerianus, (MS 253–260) 260 yılında Edessa'da Sasani kralı I. Şapur tarafından tutsak alınmıştır. Bu başarı sonrasında Sasaniler Kilikia'ya girmişler ve Tarsos'u tamamen tahrip etmişlerdir. Fakat Gallienus (MS 253–268) tarafından bölgeden çıkarılmışlardır⁷⁹. Diokletianus'un (MS 284–305) saltanatının başlangıcında Küçük Asya'da yer alan eyaletlerde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre Kilikia eyaleti; İsauria ve Kilikia olmak üzere iki parçaya ayrılmıştır⁸⁰. MS 379–395 yılları arasında tahtta bulunan Theodosius'un ölümü sonrasında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış ve Kilikia bu tarihten sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları içerisinde yer almıştır⁸¹.

Sonuç

Kilikia bölgesi, jeopolitik konumuna ek olarak sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları sebebiyle tarihin erken dönemlerinden itibaren pek çok siyasi yapının iştahını kabartmış ve bu bağlamda bölge, sürekli olarak dış güçlerin etkisi altında kalmıştır. Kilikia, özellikle Son Bronz Çağı'nda Mısır, Hitit ve Assur gibi dönemin en güçlü devletlerinin hâkim olmak için mücadele ettiği bir bölge olmuştur. Bronz Çağı'na son veren Deniz Kavimleri Göçü hadisesi tüm Yakın Doğu'da olduğu gibi Kilikia bölgesini de derinden etkilemiştir. Söz konusu gelişme sonrasında Kilikia, Pers egemenliğine kadar görece olarak dış etkilerden azade bir şekilde tekâmül sürecini gerçekleştirmeye çalışmıştır. MÖ VI. yüzyıl ortalarından itibaren Kilikia, her ne kadar Pers egemenliğine girmişse de MÖ 401 yılına kadar Pers vasalı olan yerel Syennesis Krallığı tarafından; MÖ 401-333 yılları arasında ise doğrudan Pers satraplık örgütlenmesine dâhil edilmek suretiyle idare edilmiştir.

MÖ 333 tarihinde gerçekleşen İssos Savaşı sonrasında Kilikia, İskender İmparatorluğu'na katılmışsa da Büyük İskender'in MÖ 323'de hayatını kaybetmesi sonrasında *diadokhlar* arasında yaşanan mücadele sırasında sıklıkla el değiştirmiştir. Bölge, ilk olarak Filotas'a verilmişse de *diadokhlar* arasında yaşanan çatışmalar ile bağlantılı olarak kısa süre içinde Antigonos'un eline geçmiştir. Özellikle bu dönemde Antigonos, bölgenin zengin orman kaynaklarından yararlanarak güçlü bir donanma kurmuştur. MÖ 301 tarihindeki İpsos Savaşı sonrasında Kilikia kısa süre Lysimakhos'un eline geçmiş fakat MÖ 281 yılında meydana gelen Kurupedion Savaşı sonucunda Seleukos bölgeye egemen olmuştur. Bununla beraber Kilikia, sahip olduğu stratejik konum dolayısıyla Roma egemenliğine kadar geçen süreçte Ptolemaioslar ve Seleukoslar arasında defaatle el değiştirmiştir. Zaman içerisinde bölgedeki güç boşluğundan yararlanan korsanların büyük bir tehdit olarak ortaya çıkması sonucunda Roma, söz konusu soruna çözüm bulmak amacıyla Kilikia'daki hadiselerle müdahil olmuştur. Kilikia eyaletinin kurulmasını müteakip bölgeye atanan *proconsuller*in neredeyse tamamı bölgedeki sorunlara çözüm bulmak yerine yerel halka ağır veriler yükleyerek servetlerini arttırmaya çalışmışlardır. Kilikia eyaletinin kaderi Roma'da yaşanan

⁷⁵ Özsaıt, 1982b, 380.

⁷⁶ Collins 2005, 203.

⁷⁷ Cass. Dio. Historia Romana LIX. 8.

⁷⁸ Burrell 2004, 220.

⁷⁹ Dodgeon-Lieu 1991, 49, 51, 54–55.

⁸⁰ Özsaıt 1982b, 401.

⁸¹ Gibbon 2004, 90.

gelişmelerle bağlantılı bir seyir izlemiştir. Ayrıca Roma'nın doğudaki en önemli rakibi olan Parthlar da bölgenin kaderi üzerinde zaman zaman belirleyici olmuştur. Roma, stratejik, coğrafi ve demografik sebeplerle kontrolü zor ve yönetilmesi güç olan bölgelerde yapmış olduğu gibi Kilikia'nın idaresinde *proconsullere* ek olarak yerel idarecilerden azami oranda istifade etmiştir. *Principatus* döneminde ise bölgenin sınırları sıklıkla değişmiş ve ilerleyen tarihlerde zaman zaman Parthlar ile Roma arasında yaşanan mücadele ile bağlantılı olarak çatışma sahasına dönüşmüştür. Theodosius'un ölümü sonrasında ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir.

Kaynakça

Antik kaynaklar

- Ammianus, M. (1963). *Rerum Gestarum libri qui Supersunt*. (J.C. Rolfe, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Appianus. (1955). *Romaika: Syriake*. (H. White, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Cassius, D. (1961). *Historia Romana*. (E. Car, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Diodoros. (1953). *Bibliothèque Historique*. (C. H. Oldfather, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Flavius, A. (2005). *Anabasis (İskender'in Seferi)*. (Yiğit Değer Bengi, çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Herodotos. (2002). *Historiae (Herodot Tarihi)*. (Müntekim Ökmen, çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Homerus. (1967). *İliada (İlyada)*. (A. Erhat-A. Kadir, çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Livius. (1957). *Ab Urbe Condita*. (B.O. Foster, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Marcus T. C. (2001). *Pro Rabirio Postumo*. (Mary Siani-Davies, ed.) Oxford: Oxford University Press.
- Paterculus, V. (1924). *Res Gestae Divi Augusti (Compendium of Roman History)*. (F.W. Shipley, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Plutarkhos. (1948). *Bioi Paralelloi: Eumenes*. (B. Perin, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Polybios. (1954). *Historiai (The Histories of Polybius)*. (W.R. Paton, ed.) London: Loeb Classical Library.
- Scylacis, C. (1965). *Periplus. Geographi Graeci Minores I*. (C. Müllerus, ed.) Hildesheim.
- Strabon. (2005). *Geographika XII-XIII*. (A. Pekman, çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Modern kaynaklar

- Akşit, O. (1985). *Roma İmparatorluk Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Briant, P. (2006). *From Cyrus to Alexander*. Pennsylvania: Eisenbrauns.
- Bryce, T. (1986). *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*. Tusculanum: Museum Tusculanum Press.
- Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Boston: Brill.
- Chapot, V. (2004). *The Roman World*. New York: Biblio and Tanen Publishers.
- Cohen, G. M., (1995). *The Hellenistic Settlements in Europe, the Island and Asia Minor*. California: University of California Press.
- Collins, S. D. (2008). *Blood of the Caesars*. Hoboken: John Wiley and Sons.
- Colvin, S. (2004). *The Greco-Roman East*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dandamaev M. A.- Volgelsang, W. J. (1989). *A Political History of the Achaemenid Empire*. Leiden: Brill.
- Demircioğlu, H. (1998). *Roma Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Desideri, P. (1990). "Cilcia from Kizzuwatna to the First Century B.C.", Türk Tarih Kurumu Bildirileri.
- Dignas, B. (2002). *Economy of the Sacred in Hellenistic and Roman Asia Minor*. Oxford: Oxford University Press.
- Dodgeon, M. H. - Lieu, S. (1991). *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (A.D. 226–363)*. London and New York: Routledge.
- Erman, A. (1995). *Ancient Egyptian Poetry and Prase*. New York: Courier Dover Publications.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Gershevitch, I.-Fisher, W. B. (1985). *The Bambridge History of Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbon, E. (2004). *History of The Decline and Fall of The Roman Empire*. Montana: Kessinger Publishing.
- Goetze, A. (1962). *Cilicians*. *Journal of Cuneiform Studies*, XVI/ 2, 48-58.
- Habricht, C.-Stevenson, P. (2006). *The Hellenistic Monarchies*. Michigan: University of Michigan Press.
- Hogarth, D. G. (2004). *The Ancient East*. Montana: Kessinger Publishing.
- Jeffers, J. S. (1999). *The Greco-Roman World of the New Testament Era*. Westmont: InterVarsity Press.
- Jones, A. H. M. (1971). *The Cities of The Eastern Roman Provinces*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, N. - Reinhold, M. (1966). *Roman Civilization II*. New York: Harper and Row.
- Long, G. (1866). *Decline of the Roman Republic*, London: Bell and Daldy.
- Luckenbill, D. D. (1989). *Ancient Records of Assyria and Babylon*. London: Histories and Mysteries of Man.
- Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. Princeto: Princeton University Press.
- Ormerod, H. A. (1996). *Piracy in the Ancient World*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Özsait, M. (1982). *Anadolu'da Hellenistik Dönem*. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (s. 334-378). Ankara: Görsel Yayınlar.
- Özsait, M. (1982). *Anadolu'da Roma Egemenliği*. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (s. 380-414). Ankara: Görsel Yayınlar.
- Ramsay, W. M. (1997). *Historical Commentary on Galatians*. Michigan: Kregel Publications.
- Ramsay, W. (2004). *The Cities of St. Paul*. Montana: Kessinger Publishing.
- Rostovtzeff, M. (1960). *Rome*. Oxford: Oxford University Press.
- Seager, R. (2005). *Tiberius*. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Sevin, V. (1982). *Anadolu'da Pers Egemenliği*. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (s. 310-332). Ankara: Görsel Yayınlar.
- Sevin, V. (1999). *Yeni Asur Sanatı I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Shiple, G. (2000). *The Greek World After Alexander*. London and New York: Routledge.
- Smith, W. (1856). *Dictionary of Grek and Roman Geography*. London: Walton and Mabery.
- Souza, P. (2002). *Piracy in the Graeco-Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stockton, D. (1988). *Cicero*. Oxford: Oxford University Press.
- Waterfield, R. (1998). *The Histories*. Oxford: Oxford University Press.
- Wiseman, D. J. (1956). *Chronicles of Chaldean Kings*. London: British Museum Press.

2-Gaius Marius'un kariyeri ve ordudaki reformları

Ufuk ARSLAN¹

Ü. Ozan KARAHAN²

APA: Arslan, U.; Karahan, Ü. O. (2020). Gaius Marius'un kariyeri ve ordudaki reformları. *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 12-20. DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.2.

Öz

Gaius Marius (M.Ö. 157-86) Roma Cumhuriyet döneminin en önemli şahsiyetlerinden birisidir. Komutanlığı sırasında yaptıklarıyla Roma Cumhuriyeti'ni düştüğü tehlikelerden her zaman kurtarmış, bunun neticesinde yedi defa *consul* seçilmiştir ki; bu daha önce kimseye nasip olan bir şey değildi. Fakat tüm bu özelliklerinin yanında Gaius Marius'u Roma tarihinde özel kılan asıl şey, Roma ordusunda yaptığı reformlardır. Bu reformlardan önce Roma ordusunda askerlik yapmak bir vatandaşlık göreviydi. Ayrıca Roma ordusuna alınacak vatandaşların, arazi sahibi olması gerekiyordu. Böylece vatandaş, askerlik için gerekli olan teçhizatları kendisi sağlayabiliyordu. Ancak M.Ö. 2. yüzyılda Roma'nın bir imparatorluğa dönüşmesi, bu sistemin değişmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü askerler, denizsavarı bölgelerde uzun yıllar savaşmak zorunda kalmış, bunun sonucunda da arazilerinin bakımıyla ilgilenememişlerdir. Askerden döndükten sonra işlerini yoluna koymak amacıyla ağır borç yükünün altına giren askerler, sonunda iflas etmişler ve arazileri geniş toprak sahibi aristokratların eline geçmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Roma ordusunu asker sayısı bakımından olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca Roma ordusunda görev alan askerlerin, bu dönemde savaşılan düşmanlar karşısında zafiyet göstermesi, Roma'yı net bir şekilde istila tehdidiyle karşı karşıya bırakmıştır. Gaius Marius işte tüm bu nedenlerden dolayı ordunun değişmesi gerektiğine karar vermiş ve gerekli reformları yaparak bunu gerçekleştirmiştir. Yaptığı reform ile orduya alınacak vatandaşların arazi sahibi olması şartını kaldıran Marius, askerlik hizmeti verenlerin ihtiyaçlarını da devletin vermesini sağlamıştır. Üstelik askerlik vazifesini tamamlayanlara emekliliklerinde kullanabilecekleri araziler de tahsis eden Marius, askerlerinin kahramanı olmuştur. Fakat bu durum Roma Cumhuriyeti'nin askerlerini generallerin özel kuvvetleri haline getirmiş, bunun sonucunda da Roma Cumhuriyeti ortadan kalkmıştır.

Anahtar kelimeler: Gaius Marius, Cornelius Sulla, Roma Cumhuriyeti

Gaius Marius' Career and his reforms in the army

Abstract

Gaius Marius (157-86 BC) is one of the most important figures of the Roman Republic Period. He always saved the Roman Republic dangers with the deeds he did while he was the commander so he was elected as a consul, which is something no one has had before, seven times. Besides her all these features, what makes him special in Roman history was her reforms in the Roman army. Before these reforms, military service in Roman army was a civic duty. In addition citizens to be recruited into the

¹ Yüksek Lisan Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, Eskiçağ Tarihi BD (Uşak, Türkiye), ufukarslan_1905@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8200-0095 [Makale kayıt tarihi: 05.08.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.2]

² Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Uşak, Türkiye), ozan.karahan@usak.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-8179-9031

Roman army had to own land. Thus the citizen could provide the neccessary quipment for military service herself. The transformation of the Roman into an empire in the 2nd century BC made it necessary to change this system Because the soldiers had to fight in overseas areas for many years, as a result they could not take care of the land. These soldier citizens, who were burnered with heavy debt to settle their business after returning from military service, eventuallu went bankrupt and people who owned large lands took over their land. These developments negatively affected the Roman army in terms of the number of soldiers. In addition, the weakness of the soldiers who served in Roman army against the enemies fought during this period madeRome face a clear threat of invasion. For all these reasons, Marius decided that the army had to change and made the necessary reforms. Marius, who removed the requirement for citizens to be recruited into the army to own land with her reform, enabled the state to meet the needs of those who provide military service. Besides, Marius, who also allocates lands that can be used in retirement to those who have completed their military service, has become the hero of his soldiers. However, this situation turned the soldiers of the Roman Republic into the special forces of the genarals, and as a result, the Roman Republic disappeared.

Keywords: Gaius Marius, Corelius Sulla, The Roman Republic

M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında Roma siyasi ve sosyal yaşamında genel durum

M.Ö. 3. yüzyılda İtalya Yarımadası'nda siyasi birliğini tesis eden Roma, 4. Makedon Savaşı (M.Ö. 150-148) ve 3. Pön Savaşı (M.Ö.149-146) ile birlikte hâkimiyet alanını Akdeniz bölgesinin tamamına yaymıştır. Roma, elde ettiği bu zaferler sayesinde büyük bir servetin sahibi olmuş ve topraklarına yoğun miktarda köle akışı sağlamıştır (Faulkner, 2017, s. 131). Ancak elde edilen servetten sadece zengin yönetici sınıfının yararlanabilmesi ve bu sınıfın sahip olduğu arazilerde yabancı köleleri ucuz bir şekilde çalıştırmaya başlaması, Roma'da büyük bir krize sebep olmuştur (Appian. 1.8). Çünkü Roma toplumunun temelini oluşturan küçük arazi sahibi çiftçiler, aristokratların yabancı köleler sayesinde elde ettiği ucuz iş gücüyle baş edememiş, sonunda da topraklarını bu aristokratlara satarak Roma'ya göç etmişlerdir (Tekin, 2012, s. 206). Roma şehrinin sınırları içerisinde dev bir işsizler ordusu meydana getiren bu insanlar, kendisine ait herhangi bir mülkü olmayan *proletarii* sınıfını oluşturmuşlardır. Şehrin sosyal yapısına büyük bir zarar veren bu topluluk, seçim döneminde oylarını para karşılığı satarak, Roma siyasetinde de istikrarsızlığa neden olmuşlardır (Bahar, 2010, s. 34). Ancak kırsal bölgelerdeki çiftçilerin topraklarını kaybederek proleterleşmesinin asıl yıkıcı etkisi, Roma ordusu üzerinde hissedilmiştir. Çünkü kanuna göre Roma ordusuna sadece arazi sahibi vatandaşlar girebiliyordu, dolayısıyla bu çiftçilerin sayısındaki azalma, Roma ordusunda asker eksikliği yaşanmasına sebep oluyordu (Basık, 2019, s. 98). Roma Cumhuriyeti'nin temelini sarsan ve varlığını tehdit eden bu krize karşı ilk etkili adım, genç bir soylu olan Tiberius Gracchus tarafından atılmıştır. Tiberius Gracchus, problemi çözmek adına M.Ö. 133 yılındaki *Pleb Tribunluğu* seçimlerinde aday olmuş ve seçimi kazanmıştır (Atlan, 2018, s. 127). Hiç vakit kaybetmeden işe koyulan Tiberius Gracchus, Roma senatosundaki bir grup senatörle birlikte bir yasa teklifi hazırlamıştır. Gracchus hazırladığı bu yasa teklifinin temelini ise yaklaşık 250 yıl önce yürürlüğe konulan ancak uygulanmayan bir kanuna dayandırmıştır. *Leges Licinia-Sextiae* olarak bilinen bu kanun, herhangi bir Roma vatandaşının sahip olabileceği kamu arazisini (*ager publicus*) 125 hektarla sınırlamıştır (Diakov & Kovalev, 2019, s. 124). Bu yüzden Gracchus, bu birimin üzerinde kamu arazisini elinde bulunduranların tespit edilmesini ve fazla arazilerin fakir halka dağıtılmasını istemiştir. Gracchus böylece ihtiyaç sahibi insanları arazi sahibi yapmanın yanında, Roma ordusuna da asker kaynağı sağlamayı hedeflemiştir (Basık, 2019, s. 99). Ayrıca Gracchus, hem Roma senatosuyla kişisel husumeti olduğu için hem de birçok senatörün, adı geçen dev arazilere sahip olduğunu bildiği için, yasa teklifini senatonun onayını almaksızın doğrudan Halk Meclisine sunmuştur. Burada yaşanan bazı tartışmalar, Gracchus'un teklifinin kabul edilmesini

geciktirse de diğer tribün Marcus Octavius'un görevden alınmasıyla problem çözülmüş ve sonunda teklif yasalaşmıştır. Gracchus, yasanın eksiksiz bir şekilde uygulanabilmesi için kendisinin, kardeşinin ve kayınpederinin dâhil olduğu üç kişilik bir kurul oluşturmuştur (Plutarchos, *Gracchus Kardeşler*, 10-13). Fakat senatonun bu kurula ödenek vermemesi ve bunun sonucunda da Gracchus'un, Halk Meclisine, Pergamon Kralı III. Attalos'un Roma'ya miras bıraktığı toprakları kurulun amaçları doğrultusunda kullanmayı öneren yeni bir yasa paketi sunması, yeni bir siyasi krizin fitilini ateşlemiştir. Çünkü devlet hazinesi ve dış ilişkiler gibi konular senatonun yetki alanına dâhildi, Gracchus da bu yaptığıyla senatonun yetki alanına müdahale etmiş oluyordu. (Scullard, 2011, s. 23). Senatonun bu durumu görmezden gelmesi mümkün değildi. Bu yüzden Gracchus'u kral olmayı istemekle suçlamışlar ve görev süresinin dolmasının ardından yargılanacağı konusunda onu tehdit etmişlerdir (Appian, 1, 13; (Diakov & Kovalev, 2019, s. 126; Plutarkhos, *Gracchus Kardeşler*, 13-15). Senatonun bu hamlesine karşı Gracchus ise hem yasal dokunulmazlığını korumak hem de reform hareketlerine devam edebilmek için bir sonraki yılın tribunluğuna da adaylığını koymuştur. Ama Gracchus'un bu davranışı, senato için bardağı taşıran son damla olmuş ve M.Ö. 132 yılının *Pleb Tribunu* seçimlerinin yapıldığı gün, Gracchus'u ve 300 destekçisini döverek öldürmüşlerdir (Beard, 2018, s. 224).

Bundan sonraki süreçte Roma siyasetine tam bir kaos hakim olmuştur. Gracchus'un peşinden giden ve yeni reformlar olması gerektiğini inanan *populares* grubu ile senato aracılığıyla elindeki gücü muhafaza etmek isteyen *optimates* grubu, sürekli olarak birbiriyle mücadele etmişlerdir. (Jones, 2019, s. 131) Bu mücadelenin en önemli ismi ise Gracchustan sonra *populares* grubunun liderliğini üstlenecek olan Gaius Marius'tur.

Gaius Marius'un askeri ve siyasi kariyeri

Gaius Marius, M.Ö. 157' de Arpium şehrinin Cereatae köyünde, atlı sınıfa (*equites*) mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Roma ordusuna ilk olarak M.Ö. 134 yılında Celtiberialılara karşı yapılan bir savaşta katılan Marius, bu savaşta gösterdiği cesaret ile komutanlarının dikkatini çekmiş ve bunun sonucunda *consul* Metellus'un yardımlarıyla M.Ö. 119 yılında *Pleb Tribunu* seçilmiştir. Bu görevi tamamladıktan sonra M.Ö 115'de *praetor*luk makamına getirilen Gaius Marius'a İspanya eyaleti tahsis edilmiştir (Plutarkhos, *Marius*, 3-6). *Praetor*'luk görevini tamamladıktan sonra Marius'un kariyeri bir süreliğine yerinde saysa da Roma ordusunun Numidia'daki askeri başarısızlığı ona yeni bir fırsat kapısı aralamıştır (Faulkner, 2017, s. 155).

Iugurtha (Jugurta) (Savaşı M.Ö. 111-106)

Numidia Kralı Masinissa, 2. Pön Savaşı (M.Ö. 208-201) esnasında Romalılarla ittifak kurarak, Kartaca Kralı Hannibal'ın yenilmesinde Romalılara yardım etmiştir. Bunun karşılığı olarak Romalılar da tüm Numidia bölgesini Masinissa'ya bırakarak onu ödüllendirmişlerdir. M.Ö. 148 yılında Masinissa'nın ölümü üzerine Numidia tahtına Masinissa'nın oğlu Micipsa geçmiştir; fakat M.Ö. 118'de o da ölünce Numidia bölgesi, Micipsa'nın iki oğlu Adherbal ve Hiempsal ve Micipsa'nın yeğeni ve evlatlığı olan Iugurtha arasında paylaştırılmıştır. Ancak bundan kısa bir süre sonra Iugurtha hırsına yenik düşmüş, kuzeni Hiempsal'ı öldürerek, diğer kuzeni Adherbal'ı da kaçırmaya zorlayarak Numidia tahtına tek başına oturmuştur (Sallust, 5-13). Roma'ya kaçan Adherbal, Roma senatosundan kendisine yardım etmesini istemiştir. Adherbal'ın bu isteğini geri çevirmeyen Roma senatosu, Numidia topraklarının iki kuzen arasında eşit bir şekilde paylaştırılmasına karar vermiştir. Fakat Iugurtha bu anlaşmayı çok geçmeden bozmuş, bunun üzerine Roma, Iugurtha'ya savaş ilan etmiştir (Eutropius, 4. 26). Roma senatosu, bu savaşın komutanlığına ilk olarak *consul* Calpurnius Bestia'yı atamıştır. Ama Calpurnius Bestia, Iugurtha ile savaşmak yerine onunla rüşvet karşılığında bir barış anlaşması yapınca, senato, Bestia'yı görevden almış ve onun yerine Postimius Albinus'u komutan olarak atamıştır (Sallust, 27). Albinus'un da bu savaşta başarısız olması üzerine senato, Roma adına utanç verici bir şekilde devam eden bu savaş

bitirmesi için M.Ö. 109 yılında Metellus'u ordunun başına getirmiştir (Paterculus, 2.11). Iugurtha ile savaşmak üzere Afrika'ya doğru yola çıkan Metellus, yanına Gaius Marius'u da almıştır. Metellus, komutanlığının ilk döneminde Iugurtha'ya karşı başarılı sonuçlar alsa da savaşa son noktayı bir türlü koyamamıştır. Bu durum da Marius için bir fırsat doğurmuş ve o da bu fırsatı iyi kullanmıştır. Metellus'dan Roma'ya dönmek için izin alan Marius, burada bitmeyen Iugurtha Savaşı için Metellus'u suçlamış ve senatodan kendisini *consul* seçmesini istemiştir. Marius'un bu isteğini kabul eden senato, Marius'u M.Ö. 107 yılında *consul* seçmiş onu Iugurtha Savaşının komutanlığına atamıştır (Plutarkhos, *Marius*. 9). Romalı ünlü hatip ve devlet adamı Cicero, Marius'un Metellus yerine kendisini *consul* seçtirmesini ihanet olarak yorumlamış ve şu sözleri söylemiştir:

"G.Marius *consul* olma ümidini yitirmiş, *praetorluğundan* yedi sene geçmişti, o artık bir *consul* seçilmeyecekmiş gibi görünüyordu. Yüce bir insan ve vatandaş olan Q. Metellus'un altında çalışan bir elçiydi, Metellus'un emriyle işi gereği Roma'ya gönderildi, orada Roma halkı önünde Metellus'u savaşın süresini uzatmakla suçladı ve onun yerine, kendisini *consul* seçerlerse kısa süre içinde Iugurtha'yı ölü ya da diri Roma halkına teslim edeceğini duyurdu. Bunun üzerine Marius *consul* seçildi, ancak artık sadakatten ve adaletten ayrılmış, elçisi olduğu ve emriyle gönderildiği o iynin iyisi ve seçkinin seçkini insanı kıskanmış, ona karşı suç işlemiş oldu" (Cicero, 3.20).

Gaius Marius, *consul* seçildikten sonra hemen Afrika'ya geri dönmüş ve Metellus'tan komutanlığı devralmıştır. Vakit kaybetmeden Iugurtha'ya karşı harekete geçen Marius, M.Ö 107 ve M.Ö. 106 yıllarında yapılan iki savaşta onu mağlup etmiş ve Iugurtha'nın birçok önemli kentini ele geçirmiştir. Iugurtha ise alınan tüm bu mağlubiyetler üzerine, kayınpederi ve müttefiki olduğu Bocchus'un krallığına sığınmıştır (Sallust, 86-102). Fakat Bocchus, damadı Iugurtha'dan artık pek hazzetmiyordu ve ondan kurtulmak istiyordu. Bocchus bu düşünceyle hareket ederek, o zamanlar Marius'un subayı olan Sulla'ya haber göndermiş ve ondan gelip Iugurtha'yı teslim almasını istemiştir. Sulla bu durumdan Marius'u haberdar ettikten sonra Bocchus'un yanına gitmiş ve Iugurtha'yı teslim almıştır. Kayınpederinin ihaneti sonucu düşmanın eline geçen Iugurtha, M.Ö. 105 yılında Marius'un zaferinin bir nişanesi olarak Roma'ya getirilmiş ve burada idam edilmiştir. Böylece Iugurtha Savaşı da resmen sona ermiştir (Plutarkhos, *Sulla*, 3).

Cimbri ve Teuton Savaşları (M.Ö. 113-101)

M.Ö 2. yüzyılın sonlarında Roma'nın varlığını tehdit eden tek güç Iugurtha değildi. Kuzey Denizi kıyılarında ikamet eden Cimberler ve Teutonlar adlı iki Germen kabilesi, yerleşim yerlerinin su altında kalması sonucu güneye doğru göç etmişler ve M.Ö. 113 yılında İtalya'nın kuzeydoğu sınırına kadar gelmişlerdir (Wolfram, 2020, s. 39). Bu gelişme üzerine büyük bir panik yaşayan Roma senatosu, bu istilacı güçleri durdurmak amacıyla *consul* Papirius Carbo önderliğindeki bir orduyu onların üzerine göndermiştir. Fakat Noreia bölgesinde yapılan savaşta Romalılar, Germenler tarafından bozguna uğratılmıştır. Germenler elde ettikleri bu zafer sayesinde Kuzey İtalya üzerinden Roma'yı istila etme fırsatı yakalamışlar; fakat meçhul bir sebepten ötürü bunu yapmamışlar ve batıya, yani Gallia bölgesine ilerlemişlerdir. Burada, Tigurinler adlı bir Kelt kabilesi de onlara katılmış ve bu büyük güç, Gallia bölgesinde geniş çaplı bir yağma hareketi başlatmıştır (Atlan, 2018, s. 137). Yaşanan tüm bu gelişmeler Roma'daki panik havasını artırmış ve Germenler üzerine M.Ö. 109 yılında *consul* Junius Silanus önderliğinde yeni bir ordu gönderilmiştir. Ancak Roma ordusu bu savaşta da başarılı olamamış ve Germenler yeni bir zafer daha kazanmıştır. Germenler ve Romalılar arasındaki bu savaşlar M.Ö. 105 yılına kadar devam etmiş ve Roma ordusu bu savaşlar neticesinde büyük bir yara almıştır. Roma'da bu yarayı saracak tek bir isim vardı ve bu isim, Iugurtha Savaşından büyük bir galibiyetle ayrılan Marius'dan başkası değildi (Özsağlam-Mutlu, 2014, s.30; Plutarkhos, *Marius*, 15-26).

Gaius Marius, Germen tehdidini yok etmesi için M.Ö. 104 yılında ikinci kez *consul* seçilmiş ve M.Ö. 100 yılına kadar bu makamdan ayrılmamıştır (Basık, 2019, s. 103). Roma ordusunun içinde bulunduğu durumun farkında olan Marius, Germenlere karşı harekete geçmede acele etmemiş ve ordusunu güçlendirme maksadıyla hazırlıklar yapmıştır. Marius, bu hazırlıklar sırasında bir dizi askeri reforma da imza atmıştır. M.Ö. 102 yılında hazırlıklarını tamamlayan Marius, Germenlere karşı harekete geçmiş ve onları Aquae Sextiae bölgesinde yapılan savaşta hezimete uğratmıştır. M.Ö. 101 senesinde Germenlerin kalan güçlerini de Vercellae bölgesinde yapılan savaşta yok eden Marius, bu zaferlerin sonucunda büyük bir şöret elde etmiş ve Romalılar için adeta bir milli kahraman olmuştur. (Freeman, 2003, s. 396).

Gaius Marius'un ordu reformu

Daha önce de değinildiği üzere, Gaius Marius'un M.Ö. 104 yılındaki reformundan önce Roma ordusu, çiftlik sahibi vatandaşlardan tarafından oluşmaktaydı. Roma'nın beşinci Kralı Servius Tullius'un temelini attığı bu sistemin amacı orduya kendi teçhizatını sağlayabilecek askerlerin alınmasıydı. Böylece devlet hazinesi üzerinde ekstra bir yük oluşması engellenmiştir. Üstelik orduya katılan vatandaş için de çiftliğini kısa bir süreliğine terk etmek çok büyük bir problem yaratmamıştır (Özüsağlam-Mutlu, 2014, s. 16-17). Fakat M.Ö. 3. yüzyılda, Roma'nın denizası fethler yapması ve buralarda asker istihkâm etme zorunluluğunun doğması, bu sistemin temelini derinden sarsmıştır. Çünkü askerler uzun süreler boyunca çiftliğinden ayrı kalmış ve onun gerekli bakımını yapamamıştır (Penrose, 2020, s. 79). Bu durumda da askerler durumlarını düzeltebilmek için yüksek faizlerle borçlar alınmış; fakat bu borçlar ödenemediği için büyük arazi sahibi aristokratlar tarafından askerde olan vatandaşın arazisine el konulmuştur (Ekinci, 2017, s. 62). Vatandaşlar için büyük bir problem haline gelen bu durum, M.Ö. 2. yüzyılın sonu itibarıyla devletin kendisini de bizzat tehdit etmeye başlamıştır. Çünkü arazisiz vatandaş sayısı arttıkça Roma'nın asker sayısı da buna oranda düşmüştür. Bu durum da Iugurtha ve Germen kabilelerine karşı yapılan savaşlar örneğinde olduğu gibi büyük zafiyetler yaşanmasına sebep olmuştur (Hanson, 2018, s. 52).

Daha önce de belirtildiği üzere Gaius Marius M.Ö. 104 yılında ikinci kez *consul* seçilmiş ve bu görevi gelir gelmez yaptığı ilk iş orduyu yeniden düzenlemek olmuştur. Marius, bu düzenlemeler kapsamında, askerlik hizmeti için çiftlik sahibi olma şartını kaldırmıştır. Böylece Roma ordusunun kapılarını tüm vatandaşlara açmıştır (Penrose, 2020, s. 80-82) Özellikle mülk sahibi olmayan *proletarii* sınıfı ile beslenme ve barınma sıkıntısı çeken insanlar için ordu bir barınak haline getirmiştir. Askere katılacak vatandaşlara savaş ganimetinden pay sözü veren Marius, askerlerin teçhizatlarının da devlet tarafından karşılanmasını sağlamıştır. Marius, askerlik görev süresini 16 yıl olarak belirlemiş ve bu sürenin sonunda ordudan ayrılan askerlere emeklilikte kullanabilmeleri için araziler tahsis etmiştir (Özüsağlam-Mutlu, 2014, s. 35). Marius, Roma ordusunun organizasyonu ve savaş düzeninde de değişikliğe gitmiştir. Farklı silahlarla donatılmış 3 grubun (*Hastati*, *Principes*, *Triarii*) meydana getirdiği 120-160 kişilik *manipulus* yerine, aynı silahları kullanan ve her biri yaklaşık 360- 480 kişiden oluşan *cohors*'u ordunun temel birimi haline getirmiştir. Marius bu bağlamda, her bir Roma lejyonunu 10 *cohors*'dan oluşacak şekilde tertip etmiştir. Marius, Roma ordusunda kullanılan silahları da değiştirmiş ve yeni geliştirilen silahları (*gladius* ve *pilum*) tüm askerler için standart hale getirmiştir. Marius ayrıca, Roma ordusundaki tüm lejyonerleri, *aquila* adı verilen kartal sembolü altında birleştirmiştir (Basık, 2019, s. 104; Hanson, 2018, s. 55; Özüsağlam-Mutlu, 2014, s. 20-32; Tekin, 2012, s. 209). Tüm bu yaptıklarıyla Roma ordusunda birlik ve düzeni tesis eden Marius'un bir diğer hamlesi, ordunun manevra hızını artırmak olmuştur. Roma ordusunun peşinden gelen ve askerlerin eşyalarını taşıyan yük katarlarının ordunun hızını düşürdüğüne kanaat getiren Marius, bundan sonra her askerin kendi eşyasını taşımasını emretmiştir. Silahlarının yanında bir de erzak, battaniye ve kıyafet gibi eşyaları taşımak zorunda kalan bu askerler "Marius'un Katırları" olarak adlandırılmışlardır (Duncan, 2018, s. 174; Penrose, 2020, s. 82; Southern, 2006, s. 95).

Gaius Marius'un yaptığı bu düzenlemelerle birlikte Roma ordusu profesyonel bir kimlik kazanmıştır. Maaşları ve teçhizatları devlet tarafından karşılanan askerler tüm vakitlerini eğitime ayırabilmişler ve bunun sonucunda savaş meydanında düşmana üstünlük sağlamışlardır (Goldsworthy, 2007, s. 46-47; Penrose, 2020, s. 81). Ne var ki bu askerler artık Roma Cumhuriyeti'ne ya da senatoya değil, kendilerine iş, kariyer ve emeklilik fırsatı sunan generallere sadık hale gelmişlerdir. Roma politikasında yükselmek isteyen hırslı generaller de bu askerleri kişisel çıkarları için kullanmışlardır (Basık, 2019, s. 104; Faulkner, 2017, s. 162; Özsağlam-Mutlu, 2014, s. 36). Askerleri generallerin özel birlikleri haline getiren bu durumun mimarı her ne kadar Gaius Marius olsa da bunu etkili bir şekilde kullanan ilk kişi Lucius Cornelius Sulla'dır (Ağaoğulları & Köker, 1992, s. 36). Iugurtha ile yapılan savaşta Marius'un subaylığını yapan Sulla'nın yıldızı ilk olarak Müttefikler Savaşı'nda (M.Ö.91-89) parlamıştır. Roma'ya vergi veren ve gerektiği takdirde asker gönderen müttefik kentlerin Roma yurttaşlık haklarından yararlanamaması sonucu patlak veren bu savaşta Sulla büyük bir başarı göstermiş ve savaşta Roma lehine sonuçlandırmıştır.

Marius ile Sulla'nın güç mücadelesi ve Roma'nın ilk iç savaşı

Gaius Marius ile Cornelius Sulla arasındaki ilk problem aslında Iugurtha Savaşı'nın sonunda ortaya çıkmıştı. Sulla, Iugurtha'yı Bocchus'tan teslim aldığı sahneyi yüzüğüne resim olarak çizdirmiş, Marius da bu duruma biraz içerlemişti. Fakat Marius, o zamanlar Sulla'yı kendine rakip görmediği için bu olayın üzerinde çok durmamıştı. Ancak Sulla'nın Müttefikler Savaşında gösterdiği cesaret sonucu *consul* seçilmesi ve Pontus Kralı Mithridates'e karşı yürütülecek savaşın komutanlığına getirilmesi, onu Marius için dikkate değer bir düşman haline getirmiştir (Plutarkhos, *Sulla*, 7). Bu yüzden Marius hiç vakit kaybetmeden Sulla'ya karşı harekete geçmiştir. O dönem Pleb Tribunu olan Publius Sulpicius Rufus'u da yanına çeken Marius, ona Mithridates'e karşı hazırlanan ordunun komutanlığından Sulla'nın alınması ve bu ordunun başına kendisinin geçirilmesi yönünde bir yasa paketi hazırlatmıştır. Bu yasa paketini oylayan Halk Meclisi de Pontus'a gidecek ordunun başından Sulla'yı alarak, onun yerine o dönem yetmiş yaşında olan Gaius Marius'u geçirmiştir. Ama Sulla'nın bu duruma tepkisi hiç kimsenin beklemediği kadar sert olmuştur. Sulla önce emri altındaki askerlerin sadakatini garanti almış, sonra Roma'ya karşı harekete geçmiştir. Bu durum Cumhuriyet için felaket demektir (Baker, 2015, s. 105). İşte senato bu felaketi önleyebilmek amacıyla, Brutus ve Servilius adındaki iki *praetor'u* Sulla'ya elçi olarak göndermiştir. Ancak bu *praetor*'lar Sullaya karşı saygısız davrandıkları gerekçesiyle Sulla'nın adamları tarafından saldırıya uğramış ve canlarını zor kurtarmıştır. Sulla ve askerlerinin *praetor*'lara karşı sergilemiş oldukları bu tavır, isyanın ne derece tehlikeli ve durdurulamaz olduğunu gözler önüne sermiştir. Ama senato umudunu yine de kaybetmemiş ve Sulla'ya, Roma'ya girmemesi karşılığında hakkını geri alacağını bildiren yeni bir elçi heyeti göndermiştir. Sulla bu teklif karşısında başta ikna olmuş gibi görünmüş fakat elçiler geri döner dönmez Roma'ya saldırmıştır (Penrose, 2020, s. 66; Plutarkhos, *Sulla*, 9). Bundan sonra yaşananlar ise tam bir kaostur. Sulla'nın adamları ve Marius destekçisi *populares* grubu arasında büyük çaplı çatışmalar yaşanmış, birçok ev ateşe verilmiş ve suçlu suçsuz ayrımı yapılmaksızın birçok kişinin canına kıyılmıştır. Bu arada Gaius Marius, özgürlük sözü verdiği köleleriyle son bir direniş çabasına girişse de başarılı olamamış ve Roma'dan kaçmıştır (Appian, 58; Faulkner, 2017, s. 165-166; Diakov & Kovalev, 2019, s. 142-143).

Sulla, Roma'nın kontrolünü ele aldıktan sonra senato lehine yeni düzenlemeler yapmış, Gaius Marius ve Publius Sulpicius Rufus'un da içinde bulunduğu birçok kişi hakkında idam kararı çıkartmıştır. Bunlardan Publius Sulpicius Rufus, yaşanan kaos esnasında bir kölesinin ihaneti sonucu zaten öldürülmüştü; ama Gaius Marius Roma'dan ayrılıp Afrika'ya kaçtığı için onun infazı gerçekleşmemişti. Cornelius Sulla'nın tüm bu kararları halk nezdinde, özellikle *populares* grubunda ciddi bir tepkiye sebep olmuştur. Cornelius Sulla'ya karşı tepkisini belli etmekten hiç de çekinmeyen Roma halkı, onun hoşlanmadığı bazı isimleri yüksek makamlara atayarak Sulla'nın da bu durumun farkına varmasını sağlamıştır. Cornelius Sulla ise Mithridates üzerine sefere çıkacağı için karşı tarafın bu hamlelerini

sineye çekmiştir. Üstelik halkın tepkini azaltmak amacıyla karşı taraftan Lucius Cornelius Cinna'nın *consul* seçilmesini sağlamıştır (Appian, 1.59; Plutarkhos, *Sulla*, 10).

Cornelius Sulla, Roma siyasetini senato ve kendi lehine düzenledikten sonra Mithridates'e karşı savaşmak amacıyla M.Ö. 87'de Roma'dan ayrılmıştır (Kaya, 2012, s. 399). Bu durumu fırsat bilen Cornelius Cinna, Sulla'ya karşı harekete geçmiş ve onun dava edilmesi için *Pleb Tribunu* Verginius'u görevlendirmiştir. Ancak Corneslius Cinna'nın bu girişimi, *optimates* grubunda büyük bir öfkeye sebep olmuştur. Özellikle Cornelius Sulla'nın çıkardığı yasalar ile Roma siyaseti üzerinde otoritesini yeniden tesis eden senato ile Sulla destekçisi öbür *consul* Gnaeus Octavius, Cornelius Cinna'nın attığı bu adım karşısında çılgına dönmüşlerdir. Hiç vakit kaybetmeden işe koyulan bu iki güç, Cinna'nın memuriyet hakkını alinden almışlar ve onu Roma'dan kovmuşlardır (Atlan, 2018, s. 150). Cornelius Cinna mücadelesinde vazgeçmemiş ve İtalya'nın kırsallarına çekilerek burada kendisine bir ordu toplamıştır. Bu esnada Afrika'da bulunan Marius da tüm bu yaşananları duyduğunda askerleriyle birlikte hemen yola çıkmış ve Cinna'yla kuvvetlerini birleştirmiştir (Diakov & Kovalev, 2019, s.145; Plutarkhos, *Marius*, 41-43). Cinna ve Marius'un komutanlık ettiği bu birleşik ordu, Roma'ya doğru ilerlemiş ve kısa bir mücadeleden sonra kentin kontrolünü ele geçirmiştir. Bundan sonrası Roma için yeni bir felaketti. Sulla nefretiyle dolu olan Cinna ve Marius, Sulla'nın koyduğu tüm yasaları kaldırmış ve Sulla'yı vatan haini ilan etmişlerdir. Sulla taraftarlarına karşı büyük ölçekli bir katliam hareketi de başlatan bu ikili, ayrıca kendilerini M.Ö. 86 yılının *consulü* ilan etmişlerdir. Ancak bu yılın hemen başında Gaius Marius hastalanarak ölmüştür (Paterculus 2. 21-22; Plutarkhos, *Marius*, 41-43). Bundan sonraki süreçte Roma'nın kontrolü tamamen Cinna'nın eline geçmiştir. O önce Gaius Marius'tan boşalan *consul*luk makamına Valerius Flaccus'u getirmiş, sonra da onu Sulla'ya karşı savaşması için Asia eyaletine göndermiştir. Fakat Valerius Flaccus burada askerlerinin isyanı sonucu hayatını kaybedince Cinna, Gnaeus Papirius Carbo'yu yeni *consul* olarak atamıştır. Bu sırada Mithridates'e karşı doğuda çetin bir savaş veren Sulla ise Roma'da yaşanan tüm bu olayları, Roma'dan kaçan karısı Metella ve Cinna'nın zulmünden kaçıp kendisine sığınan senatörler sayesinde öğrenmiştir (Keaveney, 2005, s. 70-71). Roma'da durumu yeniden kontrol altına almak ve siyasi rakiplerinden kesin bir şekilde kurtulmak isteyen Sulla, Mithridates ile bir barış anlaşması yaparak İtalya'ya doğru yola çıkmıştır. Bu haberi alan Cinna da vakit kaybetmeden asker toplamaya başlamıştır. Sulla'yı, İtalya'ya ayak basmadan önce İlyria bölgesinde durdurmak isteyen Cinna, topladığı askerlerin Sulla'ya karşı savaşmak istememesi sonucu çıkan isyanda taşlanarak öldürülmüştür. Cinna'nın bu beklenmedik ölümü üzerine Sulla karşıtı hizip arasında tüm yetki Carbo'nun elinde toplanmıştır. Bu esnada Sulla ise M.Ö. 83 yılında Brundisium limanında karaya ayak basmıştır. Sulla'nın ordusu burada, kendisine katılan soylular ve onların beraberinde getirdiği lejyonerlerle birlikte 50.000 kişiye kadar ulaşmıştır. Sulla'ya katılan soylular arasında sonraki yıllarda adından çokça söz ettirecek Gnaeus Pompeus da vardı. Fakat bu katılımlara rağmen Sulla'nın ordusunun mevcudiyeti, Carbo'nun ordusunun dörtte biri kadardı. Sulla'nın bu dezavantajına karşılık avantajı ise askerlerinin Carbo'nun askerlerinden daha tecrübeli olmasıydı (Atlan, 2018, s. 151; Faulkner, 2017, s. 168-169; Scullard, 2011, s. 60-61).

Sulla bu şartlar altında kuzeye doğru yola çıkmıştır. Bu esnada Roma'daki mevcut yönetim ise Sulla'yı durdurması için iki *consul* ordusunu Sulla'nın üzerine yollamıştır; ancak Sulla bu *consul*'lerden ilki olan Norbanus'u, Campania mevkiinde yapılan savaşta mağlup edince, diğer *consul* Scipio kuvvetleriyle birlikte Sulla'nın safına geçmiştir. Bunun üzerine Roma'da M.Ö. 82 yılı için iki yeni *consul* ataması yapılmıştır. Bunlardan ilki Papirius Carbo iken diğeri meşhur komutan Gaius Marius'un oğlu Genç Marius idi. Bu sırada kış mevsiminin gelmesi ve kışın çetin geçmesi, iki ordunun birbiriyle karşılaşmasını bahar mevsimine kadar engellemiştir. Genç Marius bu süreyi iyi değerlendirmiş, ordusunu kendisine yeni katılan askerlerle takviye etmiştir. Baharın gelmesiyle birlikte kaldığı yerden devam savaşta ilk büyük mücadele, Sulla'nın kuzeye gönderdiği kuvvetlerin komutanı olan Metellus ile Carbo'nun generali Carrinas arasında yaşanmıştır. Aesis Nehri kıyısında yapılan bu savaşta gelip gelen taraf Metellus olmuştur. Bu haberi duyan Carbo ise Metellus'a karşı harekete geçerek onu kuşatmaya

almış; ama bu sırada diğer *consul* Genç Marius'dan gelen kötü haber üzerine kuşatmayı kaldırarak Ariminum bölgesine çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Sulla ise Via Latina üzerinden Roma'ya ulaşmaya çalışırken, Genç Marius'un ordusu ile karşılaşmış ve onu Sacripus mevkiinde yapılan savaşta mağlup etmiştir. Üstelik Sulla, Genç Marius'u Praeneste kentine kadar takip etmiş ve onu burada kuşatma altına almıştı. Ancak Sulla, bir an evvel Roma'ya ulaşmak istediği için bu kuşatmayı bizzat kendisi yönetmemiş, Lucretius Afella'yı kuşatma komutanı yaparak Roma'ya doğru yola çıkmıştır (Appian, 1. 86-87; Eutropius, 5. 7-8; Plutarkhos, *Sulla*, 27-28; Keaveney, 2005, s. 116-117). Roma'yı herhangi bir güçle karşılaşmadan ele geçiren Sulla, bir an evvel Carbo' nun üzerine gitmek istediği için kentte uzun süre kalmamıştır. Sulla ile girdikleri her mücadeleyi kaybeden Carbo ve müttefikleri ise bu savaşı kazanacaklarına dair tüm ümitlerini yitirmişlerdir. Ancak bu esnada Pontius Telesinus adlı bir komutanın emri altındaki 70.000 kişilik Samnit ordusu, onlara son bir umut ışığı olmuştur. Samnitler, Müttefikler Savaşı'nda kilit bir rol oynadığı için Sulla tarafından çok ağır şekilde cezalandırılmış bir halktı. Roma'yı kasıp kavuran bu için savaşı Sulla'nın kazanması halinde başına neler geleceğini çok iyi bilen bu halk, Carbo ve Marius'a yardım etmek amacıyla böylesine güçlü bir ordu toplamıştır. Ama onlar da Sulla'ya karşı verilen mücadele başarılı olamamışlar ve Collina Kapısı önünde yapılan savaşta Sulla tarafından yok edilmişlerdir. Bu savaştan kısa bir süre sonra kuşatma altında tutulan Praeneste kenti de Sulla'nın askerleri tarafından ele geçirilmiş ve Genç Marius düşmanın eline geçmemek için intihar etmiştir. Diğer *consul*, direnme ümidini kaybederek Sicilya adasına kaçmış; ancak onun akıbeti de farklı olmamıştır. Carbo burada Gnaeus Pompeius tarafından yakalanarak idam edilmiştir. Böylece siyasi rakiplerini tek tek yok eden Sulla, Roma'nın tek egemen gücü haline gelmiştir. Sulla, bu egemenliğini meşru hale getirmek için kendisini süresiz olarak *dictator* ilan etmiştir. Sulla'nın bundan sonraki amacı kendisine ve senato oligarşisine karşı muhalif olan tüm sesleri kesmek olmuştur. Böylece Roma'nın hâkim olduğu birçok bölgede yeni bir terör dönemi başlamıştır. Marius, Carbo ve Cinna destekçileri vatan haini ilan edilerek canlarına kıyılmış ve bu insanların mallarına el konulmuştur. Ayrıca Sulla tarafından, sosyal ve siyasi alanda birçok yeni kanun çıkarılmıştır. Bu kanunlar neticesinde senato aristokrasisine karşı halkın haklarını savunan siyasi kurumlar ya ortadan kaldırılmış ya da yetkileri kısıtlandırılmıştır. Cornelius Sulla'nın tüm bu hamleleri, Roma Cumhuriyeti'ni 5 asır öncesine geri götürmüştür. Halkın uğruna yıllarca savaştığı elinden hakları alınmış, bunun yerine oligarşik bir sistem kurulmuştur (Appian, 1. 92-96; Eutropius, 5. 8-9; Plutarkhos, *Sulla*, 28-33; Atlan, 2018, s. 152-154; Faulkner, 2017, s. 169-171; Diakov & Kovalev, 2019, s. 148-150; Keaveney, 2005, s. 116-123).

Sonuç

M.Ö. 157 yılında İtalya'nın küçük bir kasabasında dünya gelen Gaius Marius, kazandığı savaşlar ve Roma ordusunda yaptığı reformlar ile Roma tarihinin en etkili isimlerinden birisi olmuştur. Gaius Marius tüm bunları içinde bulunduğu dönemin şartlarını iyi analiz ederek ve gerektiğinde yenilikçi adımlar atmaktan çekinmeyerek başarmıştır. Roma ordusunun düşman karşısında yaşadığı zafiyetin, orduya alınacak askerleri arazi sahibi olmakla yükümlü tutan bir yasadaki kaynaklandığını anlamış ve bu yasağı ortadan kaldırarak, orduda hizmet etme imkânını tüm Roma yurttaşları için mümkün kılmıştır. Marius bu yaptığıyla orduda görev şansı elde eden yoksul Roma halkının kahramanı haline gelmiş ve bunun sonucunda tüm tabuları yıkararak yedi defa *consul* seçilmiştir. Diğer taraftan Marius gerçekleştirdiği bu eylemlerle kendisinden sonra gelenlere de örnek teşkil etmiştir. Roma siyasetinde söz sahibi olmak isteyen hırslı generallere, Roma halkı ve ordusunun nasıl kullanması gerektiğini gösteren Marius, Roma Cumhuriyeti'nin sonunu getirecek bir dizi güç mücadelesinin yaşanmasına doğrudan etki etmiştir. Dolayısıyla Gaius Marius'un hayatını incelemekten, Roma Cumhuriyeti'nin neden yıkıldığını anlamak pek mümkün değildir.

Kaynakça

Appian. (1913). *Civil Wars*. (Horace White, Çev.) London: The Loeb Classic Library.

Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (1992). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Atlan, S. (2018). *Roma Tarihinin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bahar, H. (2010). *Roma ve Bizans Tarihi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Baker, S. (2015). *Eski Roma: Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*. (E. Duru, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Basık, C. (2019). *Yıkıldıktan Sonra Adı Değiştirilen Devlet: Roma İmparatorluğu (İ.Ö 753 - İ.S. 1453)*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Beard, M. (2018). *SPQR: Antik Roma Tarihi*. (İ. Sağlamer, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Cicero. (2018). *Yükümlülükler Üzerine*. (C. C. Çevik, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Diakov, V., & Kovalev, S. (2019). *İlkçağ Tarihi Cilt:2 Roma*. (Ö. İnce, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Duncan, M. (2018). *Fırtınadan Önce Fırtınadan Sonra: Roma İmparatorluğu'nun Sonu ve Başlangıcı*. (N. F. Kaya, Çev.) İstanbul: Salon Yayınları.
- Eutropius. (2017). *Kısa Roma Tarihi*. (Ç. Menzilioğlu, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ekinci, D. (2017). *Antik Yunan'dan Roma'ya İletişim ve Siyaset*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Faulkner, N. (2017). *Roma: Kartalların İmparatorluğu*. (Ç. Sümer, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları*. (S. K. Angı, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Goldsworthy, A. (2007). *The Complete Roman Army*. London: Thames & Hudson Ltd.
- Hanson, V. D. (2018). Roma Savaş Tarzı. G. Parker içinde, *Cambridge Savaş Tarihi* (F. Tayanç, & T. Tayanç, Çev., s. 51-65). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jones, P. (2019). *Geldim Gördüm Yendim*. (F. Sezer, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, M. A. (2012). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları: Pers Hakimiyeti ve Hellenistik Dönem*. İzmir: İlya Yayınevi.
- Keaveney, A. (2005). *Sulla: Last Republican*. London: Routledge Publishing.
- Özusağlam-Mutlu, Z. (2014). *Marius'un Ordu Reformu Öncesi ve Sonrasında Legio'nun Kuruluş ve Muharebe Düzeni*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Paterculus, V. (1924). *Historia Romana*. (F. W. Shipley, Çev.) London: The Loeb Classical Library.
- Penrose, J. (2020). *Roma Ordusu: Roma Savaş Makinesinin Tarihi*. (S. Özgüler, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.
- Plutarkhos. (2001). *Gracchus Kardeşler*. (S. Sandalcı, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları
- Plutarchos. (1959). *Marius*. (B. Perrin, Çev.) London: The Loeb Classical Library.
- Plutarchos. (1959). *Sulla*. (B. Perrin, Çev.) London: The Loeb Classical Library.
- Sallust. (1965). *Bellum Iugurthinum*. (J. C. Rolfe, Çev.) London: The Loeb Classical Library.
- Scullard, H. H. (2011). *From the Gracchi to Nero: A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68*. London: Routledge Publishing.
- Southern, P. (2006). *The Roman Army: A Social and Institutional History*. California: ABC-CLIO
- Tekin, O. (2012). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wolfram, H. (2020). *Germenler*. (T. İ. Kacı, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.

3-“Frightening Turks, Barbaric Muscovites”: Notes on the image(s) of the Ottoman Turks and the Muscovites in the sixteenth-century Europe

M. Fatih ÇALIŞIR¹

APA: Çalışır, M. F. (2020). “Frightening Turks, Barbaric Muscovites”: Notes on the image(s) of the Ottoman Turks and the Muscovites in the sixteenth-century Europe. *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 21-27. DOI: 10.51297/rumelitarh.2020.3.

Abstract

Neither the Ottoman Turks nor the Muscovites in the sixteenth century described their manners, customs, administrative, military, and civil institutions as the authors of the European *Turcica* and *Muscovitica* did. On the other hand, the sixteenth-century European accounts on the Ottoman Turks and the Muscovites were mainly composed to motivate the masses for political and religious reasons and inspire those who sought adventure and trade options in distant lands. In most cases, the views of the European authors were shaped by their personal biases and the official stances of their ruling elites. This short study, which compares and contrasts selected European descriptions of the Ottoman Turks and the Muscovites in the given period, argues that the sixteenth century saw the revival of the ancient concepts of tyranny and despotism in European thought to define the “others.” It suggests that a diverse group of people, including diplomats, clergy, travelers, merchants, missionaries, and intellectuals who had different motives and motivations, helped create this image.

Keywords: The Ottoman Turks, the Muscovites, sixteenth century, Europe, oriental despotism

“Korkunç Türkler, Barbar Moskoflar”: On altıncı yüzyıl Avrupa’sında Osmanlı Türkleri ve Moskof imge(leri) üzerine notlar

Öz

On altıncı yüzyılda *Turcica* ve *Muscovitica* literatürünü oluşturan Avrupa yazarların aksine ne Osmanlı Türkleri ne de Moskoflar kendi âdet ve geleneklerini, idari, askeri ve sivil kurumlarını betimlemişlerdir. Öte yandan, Osmanlı Türkleri ve Moskoflar hakkında yazan on altıncı yüzyıl Avrupalılar eserlerini esasen kitleleri siyasi ve dini amaçlara uygun şekilde motive etmek ve uzak coğrafyalarda macera ve ticarî imkânlar arayanlara ilham vermek için kaleme almışlardır. Çoğu kez, Avrupalı yazarların görüşleri kişisel önyargıları ve yönetici seçkinlerin resmi duruşları etrafında şekillenmiştir. Söz konusu dönemde Osmanlı Türkleri ile Moskofların belli-başlı Avrupalı tasvirlerini karşılaştıran elinizdeki bu kısa çalışma, tiranlık ve despotizm kavramlarının on altıncı yüzyıl Avrupa düşüncesinde “ötekileri” tanımlamak için yeniden gündeme geldiğini iddia etmektedir. Bu imgenin oluşumuna diplomatlar, din adamları, gezginler, tüccarlar, misyonerler ve entelektüeller gibi farklı motivasyonlara sahip insanlar katkıda bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Türkleri, Moskoflar, on altıncı yüzyıl, Avrupa, Şark despotizmi

¹ Dr. Öğr. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), mcalisir@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8089-2752 [Makale kayıt tarihi: 15.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.51297/rumelitarh.2020.3]

*Let us believe that every people, even if different from us, can have
a genuine worth, laws, usages, and reasonable opinions.*

A. H. Anquetil-Duperron, *Législation Orientale*, 1778

In his *Législation Orientale*, Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron (1731-1805), the first serious scholar of the Indo-Iranian cultures and societies in western Europe, tried to repudiate the general European tendency to label “others” as barbarians. His work was a response to Montesquieu’s famous “oriental despotism” thesis in which the French philosopher revived the ancient cultural divide between “Europe” and “Asia” and reaffirmed the classical belief on the superiority of western liberty and lawful government. Anquetil-Duperron, who used his observations and translations of legal texts when he described and discussed oriental cultures, argued that Montesquieu constructed his work on literary sources, mostly travelers’ reports, which, in his view, were the “products of fantasy, special interest, and ignorance of primary documents, especially religious sources.” Montesquieu, Anquetil-Duperron claimed, developed a coherent “system of despotism” out of scattered impressions to “accentuate European readers the value of the European political tradition and inculcate an appreciation of Western institutions.” Montesquieu’s formulation was to support the rising imperialism with its “ideological function of justifying incipient Western empires in Asia” (Whelan, 2009).

Inspired by the critiques of and recent comments on Anquetil-Duperron, this short study aims to compare and contrast European descriptions of non-western governments and societies in general, the Ottoman Turks and the Muscovites in particular, in the sixteenth century. It argues that while the growing powers of the Ottoman Empire and the Tsardom of Muscovy in the earlier periods inspired a variety of opinions for European writers, the sixteenth century saw the revival of the ancient concepts of tyranny and despotism in European thought to define these political entities (Koebner, 1951, p. 284). This study suggests that a diverse group of people, including diplomats, clergy, travelers, merchants, missionaries, and intellectuals who had different motives and motivations, helped create this image.

-I-

The accounts of diplomats, travelers, missionaries, soldiers, adventurers, and merchants had significantly contributed to the growing Christian consciousness towards Islam. During the time of Islam-Arab conquests of the Arab Peninsula, Transaxonia, Northern Africa, and Spain between the seventh and ninth centuries, numerous works were composed in Europe to explain Islam’s rapid spread. These accounts were mostly theological, commenting on Islam as 1) the fulfillment of God’s promises to Abraham and his son Ishmael in the Old Testament, 2) God’s judgment to Christians who accepted the Council of Chalcedon’s decisions in 451 A.D., and 3) a Christian heresy. Continuing military and political conflicts transformed the nature of this theological debate into a harsh polemic (Goddard, 2001). The aggressive tone resonated in the Christian accounts for a long time, particularly during the age of the Crusades from the eleventh to fourteenth centuries, to create various forms of social and political mobilization. The Ottoman Turks replaced the Arabs as the central focus in the prevailing political, intellectual, and public debates in Europe in the following centuries (Rouillard, 1938; Bohnstedt, 1968; St. Clair, 1973; İnalçık, 1974; Beck, 1987; Rodinson, 1987).

Starting with the establishment of the European embassies (the first one in 1479 by the Venetians) in the Ottoman capital, perpetual observations, and anecdotes about the Sultans (or “Grand Seigneurs”) and their policies began to flow to Europe for political and intellectual consumption. The Ottoman Turks, who had become a part of international politics and diplomacy after their victories in the Balkans,

Central Europe, and the Mediterranean in the fifteenth and sixteenth centuries, played an essential role in the European balance of power and thus echoed differently in the political, religious, and cultural accounts of the period.

Frightening and inspiring, the Ottoman Turks drew the attention of many. In the political and religious spheres, the theme of “terror of Turks” became instrumental for rulers and clergy who needed to justify their successes and failures in the eyes of their followers. In the cultural sphere, the Ottomans’ image as recurring characters in plays, bales, and operas kept the intellectual and public awareness alive (And, 1999). During the Renaissance period, several humanists showed a tendency to interpret the military achievements of the Ottomans in an analogy drawn by Herodotus. While the ancient Greeks and the European nations represented the civilized world, the Persians and the Muslim Turks, who -according to them- had Trojan origins, were the barbaric Easterners.

It was also during this period that many fortune-seekers, soldiers, and artisans, who were encouraged with the orient’s mystified image, moved to the Ottoman capital. A Venetian ambassador, possibly considering the risks of losing his talented countrymen to the Ottoman Turks, attempted to warn the Venetian authorities not to allow boys under sixteen to board a ship since they would not know how to “withstand the temptation to become a Turk” (Valensi, 1993, p. 35). This warning was legitimate if one considers the significant number of *rinnegati* (converts to Islam to be in the service of the Ottomans) in the sixteenth century. According to some historians, the number of the *rinnegati* who perceived the conversion to Islam to improve their social and economic conditions in sixteenth-century Italy was around three hundred thousand (Soykut, 2001, p. 11).

It is also important to note that the Venetian ambassadors found the political system of the Ottoman Turks captivating. In her study based on the Venetian ambassadorial reports (*relazioni*), Lucette Valensi demonstrated that according to the Venetian ambassadors, the Ottomans had such a political order that “every part was subordinate to the center in a relation of mutual tension, a structure that united all the levels of the hierarchy while making each of them dependent on the top.” Citing reports written at different periods (Minio, 1522; De Ludovisi, 1534; Erizzo, 1557; Barbarigo, 1558; Barbarigo, 1564), Valensi stated that “in the eyes of the Venetians, the submission of those who are in the emperor’s service is ‘incredible’ and ‘unaccountable,’ in that it is voluntary and not imposed. And this is as true for the simplest foot soldier as it is for the grand vizier” (1993, p. 36-37).

The submission of the imperial officials and soldiers, either voluntary or not, to the sultan found an echo in several politico-philosophical accounts of the period, including Niccolò Machiavelli’s famous work, *The Prince* (1513). Machiavelli referred to the Ottoman government as an absolute monarchy dependent on slavery and a standing army. This characteristic of the Ottoman system enabled its rulers to have a strong and unified force to govern efficiently. Machiavelli wrote that “no prince today possess professional troops entrenched in the government and administration of the provinces... The Turk... always keeps around him twelve thousand infantry and fifteen thousand horse, on whom depend the security and strength of his kingdom; and it is necessary, postponing every other concern, that the Lord keeps them friendly” (1980, pp. 26, 120). The Ottoman system was not arbitrary but pragmatic and flexible, particularly in the newly conquered lands. Machiavelli praised the Ottoman practice as a working governmental system in which the highest administrative positions were open to men of talents without a noble background (1965, pp. 14, 21). While he put forward such positive perspectives and claims, Machiavelli believed that the autocratic Ottoman system had no place in Europe (1980, p. 120; Anderson, 1974, p. 398). According to Perry Anderson, Machiavelli was the first theorist to use the

Ottoman Empire as the antithesis of European monarchies. Anderson argued that Machiavell's perspectives on the Ottomans "constitute one of the first implicit approaches to a self-definition of 'Europe'" (1974, p. 398).

In addition to these diplomatic and politico-philosophical accounts, one can find lengthy discussions of the Ottoman Turks in European religious literature. To give a few examples, Thomas More (d. 1535) described the Turks, i.e., the Muslims, as a malaise for the Christendom in his *A Dialogue of Comfort against Tribulation* (1534) where he set the famous dialogue between young Vincent and aged Anthony in Hungary on the eve of Sultan Süleyman I (r. 1520-1566)'s conquests. In one part of this dialogue, Antony commented on the advancement of the Turks and urged the Christians to stand firm and united:

Greece feared no the Turk when that I was born; and within a while after, that whole empire was his. The great sultan of Syria thought himself more than his match; and long since you were born hath he that empire too. Then hath he taken Belgrade, the fortress of this realm, and since hath he destroyed our noble young goodly king. And now strive there twain [John Zapolya of Transylvania and Ferdinand of Austria] for us. Our Lord send the grace that the third dog [Süleyman I] carry not away the bone from them both... The Turk is in few years wonderfully increased, and Christendom on the other side very sore decayed. And all this worketh our wickedness, with which God is not content (1966, p. 8).

Leland Miles, who studied More's writings, pointed out that More allegorically used the Turk as a frightening figure for the Christians in England. He suggested that "More needed an allegorical smokescreen behind which to attack Henry VIII, and behind which to offer comfort to English Catholics, who at that time stood in great danger of persecution by Henry... Then, we can safely pronounce the Grand Turk Süleyman to be a symbol for Henry VIII" (More, 1966, p. xxii.) In another passage in the *Dialogue*, when Vincent inquired whether or not a wealthy Christian ruler should sign a capitulation with the Turks as a tactic to help the Christian cause, Antony replied:

Nay, nay, my Lord, Christ hath not so great need of your lordship as rather than to lose your service. He would fall at such covenants with you to take your service at halves to serve Him and His enemy both... And this I say, though the Turk would make such an appointment with you as you speak of, and would when he had made it keep it. Whereas he would not, I warrant you, leave you so when he had once brought you so far forth, but would little and little after ere he left you make you deny Christ altogether and take Mahomet in His stead. And so doth he in the beginning when he will not have you believe him [Mahomet] to be God. For surely if he were not God he was no good man neither, while he plainly said he was God (1966, pp. 18-19).

It is feasible to read this argument by More as a response to Martin Luther (d. 1546), who advised his followers not to resist the rising Ottoman power. Criticizing the practices of the Popes who used "the Turkish war as a cover for their game and robbed Germany of money by means of indulgences whenever they took the notion," Luther interpreted the unlawful attacks on the Turks as "God's rob and devil's servant[s]," as a deserved divine punishment (Luther, 2003, p. 126), but not as the final Antichrist since Islam was too gross and irrational for this mighty role. According to Luther, the real and final Antichrist must come from within the Church; and he was none other than the Pope himself (Goddard, 2001).

Nicolas de Nicolay (d. 1583), a French traveler, soldier, and statesman, called for a new Crusade against the *Turkie* where he could not see a civilized human life but "a life of brute beasts." Conversion and the enslavements of the Christians seem to be the reason for such harsh criticism of the author and his call for a new crusade:

[Christians] are also constrained to giue and deliuer their owne children into bodily seruitude & eternal perdition of their soules, a tyrannie I say again, most cruell & lamentable & which ought to bee a great consideration & compassion unto all true Christian princes for to stir & prouoke them

unto a good peace & christian unitie & to apply their forces iointly, to deliuer the children of their Christian brethren out of the miserable seruitude of these infidels (Nicolay, 1585, p. 69).

Not surprisingly, such critiques and comments contributed to awaken an intellectual interest in the Ottoman Turks and their history and culture. A few decades before the publication of the first German translation of an Ottoman chronicle by C. von Spiegel, Philipp Melanchthon (d. 1560) wrote the following lines in 1537 to explain the reasons for this kind of scholarly inquiry: “Since in this era a war has broken out in which we must fight the Turks, not only in defense of liberty, laws, and other refinements of civilization, but also for our religion, altars, and homes, it is of the greatest importance for our princes to get a thorough understanding of Turkish affairs” (Setton, 1962, p. 162).

-II-

In his seminal study on the Russian image in early modern Europe, Marshall T. Poe pointed out that there was a similarity in the depictions of the Muscovites in the European accounts written between 1486 and 1526: “Muscovy is commonly depicted as a rich northern country, ruled by a powerful prince, and peopled by Christians of the Greek rite” (Poe, 2000, p. 26). However, this general picture echoed in different tones and forms, and sometimes in the opposite direction. Christian Bomhover, a Livonian who served as an official of the *Curia* during the crusades against pagans in the Baltic region and Orthodox Muscovites at the beginning of the sixteenth century, described the Muscovites in his *Fine History* (1508) as “not Christians, but heathens; they are barbaric and cruel; their master, Ivan III, is a tyrant; and worst of all, they have secretly covenanted with the Tatars and the Turks to lay Christendom low” (Poe, 2000, pp. 18-19). This book, which Bomhover wrote at the behest of the Teutonic Knights and distributed with the Papacy’s permission, was a propaganda work that contributed to the author’s efforts to seek foreign aid for Livonia in its war against the Muscovy.

Similarly, Jacob Piso, who was sent to Sigismund camp in Orsha in 1514 to make peace between Sigismund and Vasili III to unite their forces against the Turks, published the first account depicting the Muscovite government as tyrannical. Although he had never been in Muscovy, Piso wrote in his letter that the Catholics in Muscovy were “oppressed by the most cruel laws -all [were] born to this condition, all grow to it, and all [were] reduced to it,” and they were suffering for their belief at the hands of the grand prince. The reason why Piso wrote in this anti-Muscovite tone was palpable: he failed in his papal mission and blamed the Muscovite regime (Poe, 2000, p. 21).

In the same vein as these anti-Muscovite accounts, Francesco Da Collo, an Italian who was sent by Emperor Maximilian to Muscovy to end the hostilities between the Poles and the Muscovites in 1518 but also failed in this mission, accentuated the power of the Russian ruler: “The grand prince is the sole proprietor in the realm; the Russians have no written law, only the prince’s will, no subject may travel outside the realm without express permission of the ruler... [He] controls a cavalry host of 400,000 men armed like Turks” (Poe, 2000, pp. 21-22). The Dutch Albert Campensé, another official of the *Curia*, wrote in 1524 about the Russians’ possible conversion into Catholicism and its practical benefits for the Papacy to have an ally against the Turks and Lutherans. The absolute power of the grand prince would be helpful for the conversion of the whole society since “no one could hold a living without his wit, leave Russia without his allowance, or contradict him anyway.” With their high morality and piety, the Russians, according to Campensé, were ready to convert to Catholicism (Poe, 2000, p. 23).

Following these anti-Muscovite discourses, Maciej Miechowita, a geographer, medical doctor, and historian from Poland, underlined the tyrannical rule of the grand prince in his *Account of the Two*

Sarmatias, Asian and European (Cracow, 1517), comparing them with the Ottoman Turks: “In the Muscovite state, as in the lands of the Turks, people are thrown from place to place and from province to province for colonization, and to replace [those who have departed] they send and settle others” (Poe, 2000, p. 29). He implied that the Grand Prince, as the Ottoman Sultan, treated his subjects like slaves by having a free hand to move them against their wills. The account of Miechowita became influential on the following German descriptions of Muscovy. William Pirckheimer’s work entitled *Germany Described from Various Sources* (Nuremberg, 1530), an account that many in the following generations repeated its claims, also drew a gloomy picture of the Muscovite society:

This nation is rude and completely barbarous, and moreover, they are subject to extreme servitude, such that, as among the Turks, all property is accounted as belonging to the rulers. And the prince of Muscovia holds everything to be his property: he relinquishes only profit and use [of his property] to his subjects, and not for longer than his desires (Poe, 2000, p. 31).

Politics and religion were not always the main concerns of the visitors to Muscovy. Contarini, a Venetian diplomat and merchant credited as the first European to travel to Muscovy, wrote in 1476 that the country was abundant with natural resources. He did not call the grand prince a tyrant, the Russian people barbarians, or the Orthodox Church apostate in his account. Instead, by paying close attention to the fur trade, he noted that not his countrymen but the Germans and Poles exploit the wealth resources available in these lands (Poe, 2000, p. 17).

-III-

The sixteenth-century European accounts on the Ottoman Turks and the Muscovites were composed to motivate the masses for political and religious reasons and inspire those who sought adventure and trade options. In most cases, the views of the authors were shaped by their attitudes and the official stances of their ruling elites. While the Ottomans’ centralized government fascinated the Venetian ambassadors, the Ottomans’ religion was the central theme for European clergymen to produce religious and political propaganda. Likewise, the “tyrannical” image of the Muscovites was created by the publicist Livonians, the Poles, and others (none of whom had been to Muscovy) in the first half of the sixteenth century and utilized by the Livonian and German propaganda machines during the reign of Ivan IV (1547-1575).

Neither the Ottoman Turks nor the Muscovites in the sixteenth century were in the habit of describing their manners, customs, administrative, military, and civil institutions as the authors of European *Turcica* and *Muscovitica* did. Thus, it is hard for a modern researcher to downplay the importance of the early modern European accounts to discuss the Ottoman and Russian political and social structures. For a comparative study, it is best not to pour the material at our disposal into a single mold. Likewise, to avoid a teleological reading, researchers should not pull these sources out of their political and intellectual contexts as the way the political philosophers, such as Montesquieu, did to make them signposts of a linear history of ideas. Moreover, the “otherness” of non-western states and societies should not be discussed within the colonial and the Cold War discourses (Goldfrank, 2001). Instead, one needs to analyze the available primary sources by closely reading the aims and motives of their writers and by understanding the varying expectations of their audiences.

Bibliography

- And, M. (1999). *Tiyatro, Bale ve Opera Sahnelerinde Kanuni Sultan Süleyman İmgesi*. Dost.
- Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolutist State*. Verso.
- Beck, B. (1987). *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*. Peter Lang.

- Bohnstedt, J. W. (1968). *The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as Seen by German Pamphleteers of the Reformation Era*. American Philosophical Society.
- Goddard, H. (2001). *A History of Christian-Muslim Relations*. New Amsterdam Books.
- Goldfrank, D. (2001). Aristotle, Bodin and Montesquieu to the Rescue: Making Sense of the Despotism Issue. In O. Crummey, H. Sundhaussen, & R. Vulpius (Eds.), *Russische und Ukrainische Geschichte vom 16.-18. Jahrhundert* (pp. 41-52). Verlag.
- İnalçık, H. (1974). The Turkish Impact on the Development of Modern Europe. In K. Karpāt (Ed.) *The Ottoman State and Its Place in World History* (pp. 51-61). Brill.
- Koebner, R. (1951). Despot and Despotism: Vicissitudes of a Political Term. *Journal of the Warburg and Courauld Institutes* 14 (3-4), 275-302.
- Luther, M. (2003). On War against Turks. In J. M. Porte (Ed.), *Luther: Selected Political Writings* (pp. 121-132). Wipf and Stock Publishers.
- Machiavelli, N. (1980). *The Prince* (L. P. S. Alvarez, Trans.). University of Dallas Press.
- Machiavelli, N. (1965). *The Chief Works and Others*. A. Gilbert (Ed). Duke University Press.
- More, T. (1966). *A Dialogue of Comfort against Tribulation*. L. Miles (Ed.), Indiana University Press.
- Nicolay, N. (1585). *The Navigations, Peregrinations, and Voyages made into Turkie (1568)* (T. Washington, Trans.). Thomas Dawson.
- Poe, M. T. (1995). *Foreign Descriptions of Muscovy: An Analytical Bibliography of Primary and Secondary Sources*. Slavica.
- Poe, M. T. (2000). “A People Born to Slavery” *Russia in Early Modern European Ethnography, 1476-1748*. Cornell University Press.
- Rodinson, M. (1987). *Europe and the Mystique of Islam* (R. Veinus, Trans.). University of Washington Press.
- Rouillard, C. D. (1938). *The Turk in French History, Thought and Literature (1520-1660)*. Boivin.
- Setton, K. M. (1962). Lutheranism and the Turkish Peril. *Balkan Studies*, 3 (1), 133-168.
- St. Clair, A. N. (1973). *The Image of the Turk in Europe*. Metropolitan Museum of Art.
- Soykut, M. (2001). *Image of the “Turk” in Italy: A History of the “Other” in Early Modern Europe: 1453-1683*. Verlag.
- Valensi, L. (1993). *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte* (A. Denner, Trans.). Cornell University Press.
- Whelan, F. G. (2009). Oriental Despotism: Anquetil-Duperron’s Response to Montesquieu. In F. G. Whelan, *Enlightenment Political Thought and Non-Western Societies* (pp. 78-102). Routledge.

4-Mehmet Fuad Köprülü'nün düşüncesinde “Yeni” ile “Eski”: Gelenek¹

Abdülkerim ASILSOY²

APA: Asılsoy, A. (2020). Mehmet Fuad Köprülü'nün düşüncesinde “Yeni” ile “Eski”: Gelenek. *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 28-62. DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.4.

Öz

Bu makalede biz daha çok Köprülü'nün farklı gibi gözüken çeşitli sahalara ait fikirlerini bir araya getirmek suretiyle memlekette teşekkül etmesini arzuladığı zihniyet yapıları ve telakki şekilleri hakkında toplu bir malumat vermeye; ve böylece “yenilik” ve “modernleşme”ye; dolayısıyla tersinden bir okumayla geleneğe, örf ve ananeye, geleneksel kurum ve yapılara bakış açısını ortaya koyarak değerlendirmeye gayret ettik. Özellikle II. Meşrutiyet yıllarında günlük gazete ve dergilerde kaleme aldığı yazılarında bir yandan eski müessese ve zihniyet yapılarını eleştiriye tâbi tutarken “Garb ilim ve fikri” etrafında dile getirdiklerinden hareketle “modernleşme/gelenek”e nasıl baktığını ortaya çıkarmak mümkün görünmektedir. Daha sonraki yıllarda Cumhuriyet idaresi altında da bu konulara ilişkin pek çok makale kaleme aldığından bu iki dönem zarfında ele aldığı meseleleri karşılaştırmalı olarak takip etme imkânı da yakalanmış olacaktır.

Anahtar kelimeler: Din/gelenek, modernleşme, tenkit, Türkçülük/milliyetçilik, medeniyet

Tradition in the thought of Mehmet Fuad Köprülü

Abstract

This paper aims to give a general information about the mindset and types of understanding that Köprülü wished to form in the country, combining his seemingly differentiated thoughts in different fields. Therefore, we have tried to take into account the perspective of Fuad Köprülü over “novelty” and “modernization” and -with a reverse reading- over tradition, local customs and traditional institutions and structures. In his writings in the daily newspapers and journals, especially during the Second Constitutional Period, it is possible to detect how Köprülü look at modernization/tradition while he criticized the old institutions, focusing on the idea of “Western science and thought.” In later periods under the Republican regime, because he wrote many articles on such issues, it is possible to follow up comparatively the issues that he dealt with during the successive two periods.

Keywords: Religion/tradition, modernization, criticism, Turkism/nationalism, civilization

A. Türk modernleşmesi

1. Tanzimat eleştirisi

Köprülü Tanzimat devresi ile başlayan “yenilik” akımını büyük ölçüde taklitçi olmakla itham etmektedir. Gerek o dönemin mütefekkirlerini gerekse eleştirilerini serdettiği dönemin ilim erbabını geleneksel

¹ Bu makale 2008 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un nezaretinde hazırlanmış olduğumuz “Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri” adlı doktora tezinin üçüncü kısmının gözden geçirilmiş hâlidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), abdulkerimasilsoy@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-7748-0191 [Makale kayıt tarihi: 02.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.4]

olanı dikkate almamakla tenkit eder. Ecdad yadigarlarına olan bîgâne tavır ona göre geri kalmışlığın en önemli sebeplerinden biri ve belki de birincisidir.

"...Biz Türkler cidden parlak ve temiz uzun bir tarihe, necib *an'anelere*, eski bir edebiyata malik olduğumuz halde, kemâl-i merâretle itiraf etmeli ki onların hepsinden bi-haberiz. *Devre-i Tanzimat* ile başlayan *kör* Avrupa *mukallitliği*, *an'aneyi* mahv u istihkâr itiyadı, bugün sahte bir teceddüd-perverlik cılası altında hâlâ pür-hayat ve zinde bir halde bulunuyor. En ileri gelen erbab-ı ilm u irfanımızın bile hâlâ mahiyetini idrak edemedikleri bu sahte ve muzır cereyan müdafileri, *an'aneye* sadık kalmak şartıyla hakikî ve millî bir teceddüd vücuda getirmek isteyenleri mürtecilikle, muhafazakârlıkla itham ediyorlar. Düşünmüyorlar ki milletin ruhuna -*maziden bir kudret-i hayatiye alarak- yenilik ve terakkî* lüzumunu nefh ve ilkâ edebilecekleri yalnız onlardır. Hadisâtı yalnız hariçten gören sathî nazar bir ecnebi seyyah gibi değil, milletin ruhunu dinlemiş dürbin bir içtimaiyât âlimi gibi hareket edebilirse, *Tanzimat'ın* ne sahte bir mahsûl olduğu ve bilhassa -zahiren münevver fakat hakikatte cahil- havass sınıfı tarafından ne fena, ne muzır bir surette telakkî edildiği pek kolay anlaşılır."³

Tanzimat ileri gelenlerini de aynı zaviyeden eleştiriye tabi tutmaktadır. Batı'dan alınan yeni müesseselerin, mevcut kurumların işleyiş tarzı yanında ahenksizliğe neden olduğu inancını taşır.

"Garb alemiyle olan münasebâtımız neticesinde, memleketimize *islahât* ve *teceddüd* fikirleri girmeye başlayınca, mütefekkirin ve ricâl-i devletin en evvel düşündükleri şey, Garb müessesâtını *taklid* etmek oldu. Evvela kıyafetlerden başlayan Garb *mukallitliği*, hey'et-i içtimaiyemizin her unsurunda kendini gösterdi; ve tıpkı hiç yoktan yeni bir alem-i içtimai vücuda getiriliyor gibi, yeni vazifeler için yeni uzuvlar, yeni müesseseler meydana çıkarıldı. Mesela umûr-ı adliye o zamana kadar mehakim-i şer'iyeye tabi iken, aynı vazifeyi görmek maksadıyla mehakim-i nizamiye tesis ve kavaid-i fıkhiyye yerine kavanîn-i cezaîye vaz' u isti'mâl olunmaya başladı. Halbuki Fransa'dan yarım yanlış muktebes kavanîn-i cedideyi tatbik eden o mahkemelerin yanında, garib bir mantıksızlık eseri olarak, kavaid-i fıkhiyyeyi düstürü'l-amel ittihaz eden mehakim-i şer'îye de, icrâ-yı ma'delet etmekte idi..."⁴

İlerleyen satırlarda Tanzimat paşalarını ve mesela Reşit, Âli, Fuat ve Mithat Paşaları Batı'dan aldıkları fikir ve müesseselerle yapmayı tasarladıkları yeniliğin tam olarak ne anlama geldiğini bilmemekle suçlanmaktadır.

"Büyük Reşid Paşa'dan beri meydana çıkan *islahât* ve *teceddüd* tarafdârları Âli Paşa'lar, Fuad Paşa'lar, Midhat Paşa'lar, yapmak istedikleri teceddüdün bir esas-ı metine istinaddan mahrûm, *sahte*, bir dereceye kadar da *muzır* olduğunu anlayamadılar. İctimai meseleler hakkında pek az haiz-i vukûf ve salahiyet olan o adamlar, hakikî bir *teceddüdün* ne demek olduğunu, bir heyet-i içtimaiyeye yeniliğin ne sûretle idhali lazım geleceğini maatteessüf bilemiyorlardı. İşte bunun için, memleketi cehlin ve taassubun sürüklediği girdâb-ı felâket ve izmihlâlden kurtarmak maksadıyla, artık *tefessüh* bir hale gelen eski içtimai uzuvlar yerine yeni uzuvlar ikâme etmek ve *teceddüd* vazifesini tamamıyla o yeni uzuvlara tahvîl etmek istediler. Fakat bunun netayici pek garib ve aynı zamanda vahim ve tehlikeli oldu."⁵

Köprülü bu durumun memlekette "ikili" bir yapının meydana gelmesine sebebiyet verdiğini ve bu ikiliğin doğurduğu tezat nedeniyle de "içtimai tabakalar" arasında var olan ihtilafı bir kat daha artırdığını iddia etmektedir. Müellif burada kendi döneminin de temel bir problemi olan, fikir ve düşüncenin halk arasına intişarı, yeni olan şeyin halk tarafından benimsenmesi ya da yenilik fikrinin "halka doğru" serpilmesi problemi üzerinde durur. Tanzimat ıslahatlarının da bahsini ettiği "ikilik" yüzünden halk tarafından gerektiği şekliyle kabule şayan bulunmadığını, hatta onların nezdinde, yapılan düzenlemelerin bir tür "dinsizlik" şeklinde algılanmış olmasından şikayet etmektedir. Sonuç olarak Batı'yı yanlış ve kötü bir şekilde taklitten ibaret kalan bu yenilik fikri, bir avuç seçkin kişi arasında

³ "Musahabe: Eski Eserlerimiz", *Tasvir-i Efkar*, 17 Zilhicce 1331/4 Teşrinisani 1329/17 Teşrinisani 1913. [vurgular bize ait]

⁴ "Musahabe-i İctimaiye: Mekteb-Medrese", *Tasvir-i Efkar*, 6 Rebiülahir 1331/2 Mart 1329/15 Mart 1913.

⁵ a.g.m. [vurgular bize ait]

tarafı buldu ve okumuş kesimin (sınıf-ı havâs) “vatansız” ve “milliyetsiz” bir topluluk haline gelmesi sonucuna yol açtı.

Bir başka makalesinde “Şinasi-Kemal” ve takipçileri “Fikret-Hâlid Ziya”nın edebiyatta ortaya koydukları şeylerin, Batı medeniyeti dairesi içine girmemizin bir neticesi olduğu fikrindedir. Yeni adım atılan bu medeniyet dairesini tanımlarken seçtiği kelimelere bir bakacak olursak, “teknik” kavramının yanında, eğitime ilişkin yazdığı pek çok makalede sözünü ettiği “ilim telakkîsi” kavramına tesadüf ederiz. “...Halbuki Tanzimat devrinde girdiğimiz yahut girmek istediğimiz medeniyet dairesinin esası, ‘teknik’de ve ‘ilim telakkîsi’ndeki vahdetten ibaretti. Şinasi-Kemâl devresi, romanı, tiyatroyu, şiirin muhtelif tarzlarını, tenkidi, inkılab fikirlerini burada tesise ve Avrupa’nın bu husustaki bir takım umûmî usûllerini, şekillerini iktibasa çalıştı; Tevfik Fikret-Hâlid Ziya nesli ise Garb şekillerini eskilerden daha büyük bir muvaffakiyetle iktibas ve tatbik için bütün kuvvetlerini sarf ettiler...”⁶

Ancak türlü sebeplerle gerçek bir ilim anlayışının memlekete girememiş olmasından dolayı duyduğu kızgınlığı, o dönemki münevver sınıfı “bed-binlik”, “keyif-perestlik”, ve hod-bînlik”i memlekete sokmakla suçlayarak dile getirmektedir. Onları “ilim” ile “malumat”ı birbirinden ayırt edememekle; “kelimecilik” ve “yapma istiarecilik”i kuvvetle devam ettirmekle itham etmektedir. Sonuç olarak Tanzimat’la birlikte girilen yeni medeniyet dairesi ve ondan iktibas edilen edebiyat anlayışının, o dönemin edebiyatını taklidî ve ibtidâî bir mahiyette bıraktığı fikrini taşır.

2. Medrese eleştirisi

Burada bir parantez açıp yenilik hareketinin nesillere aktarıldığı kurumlardan birine ve en önemlisi sayılabileceğimiz “Medrese”ye yönelttiği eleştirilere yer vermek gerekir. Köprülü “Mektep-Medrese” adlı makalesinde medreselerin içine düştüğü inhitat sebebi olarak Tanzimat’la birlikte başlayan Avrupa tarzı eğitim kurumlarının açılmasına işaret eder. Hükümeti yeni açılan mektepler yanında medreselere hiç bakmamakla suçlar.

“Devre-i Tanzimat’tan sonra, hükûmetin Avrupa tarzında mektepler açarak ulûm ve fûnûnu o sûretle neşre çalışması, medreselerin bugünkü dereke-i inhitata düşmesinde pek çok medhaldârdır. Hükümet şimdiye kadar yalnız mekteblere baktı ve medreseleri kendi haline bıraktı. İlim namına asırların *bekâya-yı evhâm ve hurâfâtını* öğrenmekten ve askerlikten kurtulmak isteyenlere bir melce’ olmaktan başka bir şeye yaramayan bu medreseler, saf halkın cehaletinden bilistifade *taassub* ve *riyayı* tezyid ve *efkâr-ı umûmiyeyi yenilik aleyhine tahrik* edecek bir yığın cehele yetiştirdi. Bugün pek basit medrese tahsili gören alelade bir suhte, mekteblileri tekfirden, teceddüdü tel’inden başka bir şey bilmez gibidir; onun nazarında arz hâlâ sâbit, gök hâlâ yedi kattır.”⁷

Bu en eski ilm u marifet ocaklarının şu anki şekli-i hazırıyla tam bir çöküş içinde bulunduğunu; “Türklüğün ve İslâmlığın başlıca avâmil-i inhitatından biri” olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu ilim ocaklarının bulundukları durumdan çok kısa bir zaman zarfı içinde asrın icaplarına uygun bir kurum haline dönüşebilecekleri konusunda fazlasıyla ümidvar bir tavır takınır.⁸ Yani ona göre bu müesseselerin bütünüyle ortadan kalkması yerine mekteplerin programına göre ıslah edilmeleri mümkündür. Bu sayede halkın gerçekleştirilen yeniliklere ve oluşturulmaya çalışılan yeni fikirlere muhalefeti de

⁶ “Edebiyat Musahabeleri: Milli Edebiyat”, *Yeni Mecmua*, sene I, sayı 1, 1 Temmuz 1917, s. 4-7; bu makale şu eser içinde de yer almıştır. *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul 1924, s. 14.

⁷ *Mekteb-Medrese*.

⁸ “Memleketin her köşesine münteşir olan bu eski ilm ü marifet ocakları, şekli-i hazırıyla Türklüğün ve İslâmlığın başlıca avâmil-i inhitatından biridir. Fakat maarif nezareti, evkâf ve meşihatle bilmüzakere onları icabât-ı asra muvafık ve efkâr-ı cedideyi neşr u tamime hâdim birer darulmuallim haline koysa, mekâtib-i resmiye programlarını onlara da tatbik etse az zaman zarfında cüzî bir fedakârlıkla ne büyük semerât elde edilir. Evvel emirde mekteb ile medrese arasındaki münaferet ve zıddiyet kalkıp her iki taraf birbirini tekfir ve istihfâftan vazgeçer” a.g.m. [vurgular bize ait]

engellenmiş olacaktır. "Bu sûretle, sarığın nüfûz-ı maneviyesine meczûb olan halk kitlesi, erbâb-ı fikr ü teceddüde şimdiki gibi şüpheli nazarlar atfından fâriğ olurlar, bilhassa, kalbleri vatan ve millet aşkıyla dolu, fedakâr, genç, mütecânis bir sınıf-ı mütefekkirîn meydana gelir."⁹

Köprülü bunun gerçekleşebilmesi için bir "intibah-ı millî"nin vücuda gelmesini şart koşmaktadır. Boş ve yanlış fikirlerle dolu bulunduğunu iddia ettiği medreselerin değişime ve belki de dönüşüme ihtiyacı olduğunu belirtir. Bir başka yazısında medreselerin ıslah edilmesi ile "terakkî" fikri arasında da doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Medreselerin yeni ihdas edilen mektepler örnek alınarak bir darulmuallimîn-i ibtidaî'ye çevrilmesi neticesinde yedi-sekiz yıl sonra bütün köy ve kasabalarda aydın fikirli imam ve hocaların yetişebileceğini düşünmektedir. Medreselerin ıslahı ile bu müesseselerden yetişecek kişilerin "münevver fikirli", "mütedeyyin", "vatan ve milletini seven" genç muallim ve köy imamı şeklinde tavsif edilmesi Köprülü'nün, daha önce *Halka Doğru* mecmuasında kaleme aldığı, bir hikayesini hemen hatıra getirmektedir.¹⁰ Islah edilmiş bir medrese ve bu müesseseden mezun mütefekkirler ile terakkî arasında kurulmaya çalışılan irtibat burada da kendini gösterir.¹¹

Yaklaşık 30 yıl sonra, II. Dünya savaşı henüz bitmiş, memlekette demokrasi rüzgarları yeni yeni esmeye başlamış ve Demokrat Parti neredeyse kurulmak üzeredir ki, Köprülü yine Tanzimat dönemini de içine alan bir yazı kaleme alır. Bu makalede hangi şartlar altında Batı medeniyetine uymak gerektiği fikri üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda bu makale Tanzimat hareketinin temel bazı niteliklerine de değinir. Devlet geçirdiği askerî ve siyasî buhranlar neticesinde kendi varlığını ancak büyük devletlerin denge politikası üzerine bina etmek zorunluluğuyla karşı karşıya kaldı. Devleti idare edenler yeni dünya şartları karşısında devam etmesi neredeyse imkânsız hale gelen "ortaçağ cemiyeti"ni yeni oluşan ve devletin varlığını doğrudan tehdit eden "medeniyet"nin maddî ve manevî vasıtalarıyla donatmadıkça yaşatmanın mümkün olmadığını fark ettiler. Askerî düzenlemelerle başlayan modernleşmenin yeterli olamayacağını; fikrî ve manevî sahalarda da Batı medeniyetine uymak gerekliliğini, yeni medeniyetin fikirlerini, müesseselerini taklit etmek zorunluluğunu gün geçtikçe daha yakından hissettiler. Siyasî ve iktisadî çıkarlarını Devletin yıkılmaması üzerine bina eden bazı Avrupa devletleri de, sürekli olarak, devlet ricalini ıslahata zorlamakta; Osmanlı toplumunun bir parçası olan Hristiyan cemaatin lehine bazı imtiyazlar kazanmak maksadıyla hukukî düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için talepte bulunmaktaydılar. "İşte *Tanzimat hareketi* dediğimiz inkılap hareketi memlekette böyle başladı; yani, o zamana kadar tam bir ortaçağ cemiyeti mahiyetinde olan Osmanlı cemiyetinin tabîi ve dahilî bir tekâmülü neticesi olarak Avrupa medeniyeti dairesine girmesi, ona uyması şeklinde değil de, bu emperyalist ve kapitalist medeniyetin zorla kendini kabul ettirmesi neticesi olarak meydana çıktı."¹²

⁹ a.g.m.

¹⁰ Bk. "Küçük Hikaye: Süngü Altında", *Halka Doğru*, yıl 1, sayı 13, 4 Temmuz 1329, s. 98-101. Bu hikayede Hafız Hüseyin Efendi, küçük bir kasabanın terakki etmesine öncülük eden imamı ve aynı zamanda mektep hocası olarak anlatılır.

¹¹ "...Hükûmetin yani Maarif Nezareti ile Meşihat-ı İslâmiye'nin ve bir de Evkâf'ın muavenetiyle memleketteki medreseler az zaman zarfında mahallî birer Darulmuallimîn-i İbtidâî haline ifrâğ olunursa yedi sekiz sene sonra bütün köylerde kasabalarda genç, münevverü'l-fikr, mütedeyyin, vatan ve milletini seven genç ibtidaî muallimleri, köy imamlarına sık sık tesadüf olunmaya başlar ve *ihtiyâcât-ı asriyeye* göre teşkil edilmiş, mükemmel bir darulmualliminden çıkan gençler köy imamlığı ve köy hocalığı etmeye, minberde köylüye hutbe söylemeye, namazlardan sonra dinin hakikat-i içtimaiyesini onlara telkin etmeye başlarsa, rub' asır sonra Memalik-i Osmaniye'de yeni bir nesil, yeni bir hayat, yeni bir zindegi bütün haşmetiyle arz-ı vücud eder. O zaman köylünün seviye-i ahlakiyesi yükselmiş, *vatan ve milliyet* gayeleri ruhuna girmiş demektir. *Terakkiyat-ı maddiye, yollar, şimendiferler, fabrikalar, vâsi' çiftlikler, büyük ticaretgâhlar, darulfünûnlar, ilim ve sanat merkezleri* o inkılab-ı manevî ile müterafık bir surette memleketi kaplar, servet-i umumiye yükselir. Müdafaa-i milliye bütün azametiyle teessüs eder ve Meşrutiyet bu defa nokta-i istinâdını ruh-ı millette bulacağı cihetle hakikî bir surette meydana çıkmış olur..." "Musahabe-i İçtimaiye: İntibah Yolları II", *Tasvir-i Efkâr*, 20 Rebiülevvel 1331/14 Şubat 1328/28 Şubat 1913. [vurgular bizim]

¹² "Demokrasi Tarihimize Umumi Bir Bakış", *Vatan*, 4 Kasım 1945; *Demokrasi Yolunda*, s. 65. [Bundan böyle "DY" olarak zikredilecektir]

Köprülü Tanzimat'tan Cumhuriyete değin geçen zaman zarfı içinde memleketin siyasi olmaktan daha çok içtimaî ve iktisadî tarihi, geniş bir görüş zaviyesinden araştırılacak olursa bir “muamma” halini alan pek çok meselenin anlaşılması önündeki engellerin aralanacağı kanaatini taşımaktadır. Bu “muamma” diye nitelediği şeyleri de okuyucuya sorular yöneltmek suretiyle bazı temel başlıklar altında tartışır. Bu başlıklardan birini de medreselere getirdiği eleştiriler teşkil eder.

“Tanzimat devrinin büyük devlet adamları, dışarıdan beliren ve her gün daha tehdit edici bir vaziyet alan siyasi tehlikelere, içeriden halkın muhalefet ve mukavemetine rağmen, bu inkılap hareketini inkişaf ettirmek mecburiyetinde idiler. İşte bu zaruret karşısında, onların, çok büyük bir maharet ve dirayet göstererek, eski müesseselere cepheden hücum etmediklerini, onları bir tarafa bırakarak ayrıca yeni müesseseler kurduklarını görüyoruz: *Mesela asırlardan beri memleketin başlıca kültür ocağı olan medreseleri, zamanın icaplarına göre düzeltmek ve Avrupa tarzında birer mektep haline getirmek, inkânsızdı.* Bunu pek iyi bilen Tanzimat adamları, medreseyi bir tarafa bırakarak, az çok Garp müesseselerine benzeyen yeni mektepler açmak yolunu tercih ettiler...”¹³

Köprülü aynı makalenin ilerleyen satırlarında laik Cumhuriyet idaresinin ilanına kadar sürüp giden “ikilik”in izahını “tarihî zaruret” kavramıyla açıklama yoluna gitmektedir. Ona göre gerek maarif gerekse adalet müesseselerinde görülen bu “ikilik” Tanzimat ricalinin bir hatası değil; “tarihî şartların zarurî bir neticesi”dir. II. Meşrutiyet yıllarında kaleme aldığı makalesinde medreseye yönelttiği eleştirilerle paralellikler gösteren bu ifadelerin satır aralarına bakarsak bazı farklılıkların mevcudiyeti göze çarpacaktır. Daha önce dile getirdiği yazısında medreseler ıslah edilmek suretiyle ya da bir başka ifade ile geleneksel olanı yeniden ihya ederek -ortadan kaldırmadan- devam ettirilmesi taraftarıyken yukarıda alıntısını yaptığımız makalede bu kurumların düzeltilemeyeceği ve dolayısıyla, artık, devam etmesinin imkânsız olduğuna ilişkin ifadeler serdetmiştir. Memleket içinde meydana gelen “ikilik”e ilişkin yaptığı yorumlarda ise bunun suçlusu olarak Tanzimat ricalini görürken laik Cumhuriyet idaresi altında neşrettiği makalede suçu “tarihî zaruret”e hamletmektedir. Bu tavrın bir yönüyle “devletçi” diyebileceğimiz bir görünüme yol açtığını söylersek yanlış olmayız sanırım. Zira II. Meşrutiyetin buhranlı bir döneminde Tanzimat hareketini ve onu idare edenleri “mukallit” olarak nitelerken Cumhuriyet döneminde bu hareketin vasıf ve niteliğinde bir değişim gerekliliği duyar: artık Tanzimat, yeni Cumhuriyet devri altında “Türkiye için zarurî bir yenilik, bir inkılap hamlesinden başka bir şey değildi”r.¹⁴

3. “Halka Doğru” anlayışı

Tanzimat’a getirdiği bu türlü eleştiriler yanında onun “milliyetçilik” bağlamında icra ettiği fonksiyonu tamamen görmezden geldiğini söylemek yanıltıcı olur. Bütün o “sahte” ve “mukallit”liğine rağmen Tanzimat dönemi mütefekkirlerinin yapa geldikleri şeyleri bir tür “halka doğru” gitmek şeklinde mütalaa ettiğini söyleyebiliriz. Ona göre Tanzimat hareketi devletin şeklini değiştirerek ona asrî bir nitelik kazandırmak ameliyesidir. Devlete ve fertlere birtakım hakların tanınması “demokratlaşma” yönünde bir eğilimi beraberinde getirdiği inancını taşımaktadır. Dolayısıyla Fransız ihtilali ile filizlenen yeni fikirler bu suretle Osmanlı toplumunun içine girmeye başlamıştır. Bu da lisanın sadeleşmesini ve münevver zümrenin devletin sosyal ve siyasi meseleleri ile daha yakından ilgilenmeleri neticesini doğurdu. Köprülü burada Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal’in ismini zikretmektedir. Onlar bu yeni fikirler doğrultusunda Batı medeniyetini ve ona ait yeni düşüncüyü halk arasında yaymak maksadıyla

¹³ a.g.m. [vurgular bize ait]

¹⁴ “Demokrasi Tarihimize Umumi Bir Bakış II”, *Vatan*, 10 Kasım 1945; *DY*, s. 68

gazete çıkarmış, makale yazmış ve kitap neşretmişlerdir. Münevver sınıfın bu gayretini Köprülü, "halka doğru" seyreden bir fikrî temayül olarak nitelemektedir.¹⁵

Genel olarak bu konuda yazdığı makalelerin bütününe bakılırsa "edebiyat", "halka doğru gitmek", "milliyetçilik" ve "medeniyet" fikriyatı arasında sıkı bir ilişki inşa ettiği görülür. "Halk" kavramı ve bu kavrama yüklenen anlam dairesi Tanzimat'tan bu yana genişleyen ve hatta irtifa kaydeden bir mahiyete sahip olmuştur. Buna paralel olarak, Köprülü "Halk Edebiyatı" adlı makalesinde yeni fikirler çerçevesinde "avam"ın ne büyük ve esaslı bir kemiyet olduğu gerçeğini insanlığın henüz anladığını; "milletlerin esas menba-i kuvvetini halk denilen kitlenin teşkil ettiğini" belirtmektedir.

"...Kendisine rehberlik edecek mütefekkir ve mümtaz sınıfları sinesinden çıkarıp yetiştiren, onlara bir muhit-i inkişaf hazırlayan, hükûmetin bâr-ı tekâlifini derin bir tevekkülle mütehammilâne yüklenen, dahilde emniyet ve asâyişi ve hariçte hudûdları temin ve muhafaza eden hep odur. Sınâî, ziraî, ticarî, fikrî inkişafı tevli ve idameye ancak o muktedir olabilir. *Milletin ruhu, milletin kuvveti, milletin kuvve-i hayatiyesi demek halkın ruhu, halkın kuvveti, halkın kuvve-i hayatiyesi demektir.*"¹⁶

Halkı bu anlam dairesi içinde mütalaa eden müellif Türk toplumunun içinde bulunduğu açmazdan nasıl kurtulacağı sorusuna aradığı ve bulduğu cevap da doğrudan "halk"ın pozisyonuna göre şekillenmiştir. Halk denen kitleye nasıl olup da "yenilik" fikri kabul ettirileceği meselesine geçmeden önce Köprülü'nün bir başka makalesinde de dile getirdiği ve zihin dünyasını anlamak bakımından bize önemli ipuçları vereceğini umduğumuz "teceddüd" fikri etrafında söylediklerine bakmayı faydadan hali addetmiyoruz. Köprülü bu yazısında "teceddüd" fikrinin "ilmî" ve "içtimâî" tarafına vurguda bulunur ve fakat bu kadar ağır hareket ederek "Batı'nın humma-yı faaliyeti"ne nasıl ve ne şekilde yetişebileceği haklı sorusunu yöneltir.

"Yenilik fikri, zamanın sevk-i tabiisiyle, daima terakkî etmektedir. Selamet-i milliyemizin ancak *teceddüd-i ilmî ve içtimâî* ile mümkün olabileceğini bilen her vatanperver, bu meşy-i tabiîyi kemâl-i memnuniyetle görüyor. Fakat bu kadar bat' [ağır] bir hareketle, Garb'ın humma-yı faaliyetiyle ilerleyen milletlerine yetişmek nasıl mümkün olur? Bugün, eğer milliyetimizin teâlîsini cidden arzu ediyor isek, *ruh-ı teceddüd*ü anasır-ı medeniyemizin kâffesine nefh etmeye çalışmalıyız. Teceddüdü yalnız taklid-i zevahirden ibaret zannederek, yeniliği sırf şekli bir tarzda tatbik edenler, vakitsiz ifratlardan çekinmeyenler, memlekette fikr-i teceddüdün taammümüne değil, ancak muzır ve şedid aksül-ameller tahaddüsüne sebebiyet verirler."¹⁷

Dikkat edilirse toplumun kurtuluşu problemini, "ilmî" olanı almak suretiyle gerçekleştirebileceği fikri üzerine bina etmektedir. Şekilsel olanı zararlı bulmakta; arzu edilen ve kabule şayan olan yeniliği ise bu fikrin asıl ruhunda aramaktadır. Köprülü aynı makale içinde "Türk modernleşme"sinin temel bir meselesine dikkatleri çeker; o da yeniliğin aşağıdan yukarıya olması gerekirken memleketin özel durumu nedeniyle bunun mümkün olmamasıdır.¹⁸ Halk denen kitlenin yukarıdan gelen "fikr-i teceddüd" hareketine karşı kendini tam anlamıyla kapamış olması, zihniyet yapılarında beklenen ve istenen yeniliğin önünde en büyük engel olarak tavsif edilmektedir. Dolayısıyla yeniliğin yukarıdan aşağıya doğru değil; aksine aşağıdan yukarıya doğru seyretmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.

¹⁵ Ruşen Eşref, *Diğerler ki*, s. 230.

¹⁶ "Halk Edebiyatı I" *Tasvir-i Efkâr*, 13 Cemaziyelahir 1331/7 Mayıs 1329/20 Mayıs 1913. [vurgular bize ait]

¹⁷ "Musahabe-i İçtimaiye: Manâ-yı Teceddüd", *Tasvir-i Efkâr*, 1 Rebiülevvel 1331/26 Kanunisani 1328/8 Şubat 1913. [vurgular bize ait]

¹⁸ "Reşit Paşa'nın Tanzimat-ı hayriyesi, Mithat Paşa'nın Kanun-ı Esasî'si, On Temmuz İnkılabı memlekette fikr-i teceddüdün galebesini müşîr hadiselerdir. Fakat fikr-i teceddüdün aşağıdan yukarıya giderek *ibtida ilmî ve içtimâî bir intibah tevli etmesi, ve saha-i siyasiyatta en sonra icra-yı tesir* eylemesi icab ederken, memleketin hususiyet-i ahvâlî bunu tamamıyla makus bir şekle sokmuştur. O kadar ki senelerin bütün tesiratine rağmen, *halk, avam* dediğimiz kitle-i asliye hâlâ *kurûn-ı vüstdâ*daki halini, *zihniyetini* muhafaza etmekte, ve *yukarıdan gelen etvâr-ı teceddüde* karşı tamamıyla la-kayd kalmaktadır." a.g.m. [vurgular bize ait]

“Milletin ruhunu, hayatını yükseltmeden, hatt-ı hareketimizi, milli gayemizi tayin etmeden evvel yaptığımız teceddüdün ne elim bir iflâsa münce olduğunu gördük. Bundan sonra, eğer daimî iflâslara maruz kalmamak istersek, evvel emirde millî gayemizi tayin edelim, sonra, *halka, avama giderek* o gayeyi saf ruhlarına nakş ve hakk eyleyelim. Hakikî ve pâ-y-dâr teceddüdler, *ic̣timâî* ve *ilmî* intibahlar, şahsî ve muvakkat darbelerin mahsûlü olan *inkılâbât-ı siyasiyeden* değil, *milletin sinesinden* sudûr eder.”¹⁹

Burada hemen “halk” a gitme şekli ve ona giderken kullanılan enstrümanın ne olacağı meselesi hatıra gelmektedir. Yukarıdan gelen yenilik fikrine kendisini kapayan halk ulaşmanın yolu ve vasıtası olarak Köprülü devreye “edebiyat”ı sokmak taraftarı gözükür. Millî bir edebiyat yaratmak suretiyle millî hayatın hemen bütün alanlarında yeni inkılâp hamleleri vücuda gelecektir.²⁰

“...Nitekim etrafımızdaki milletler hep aynı yolları tuttular, ve halk kitlesini uyandırdıktan, ona millî bir vicdan verdikten sonra *medeniyet* yoluna girmeye hazırlandılar. Nevîdînînin, bilhassa bizim vaziyetimizde bulunan bir millet için ne elim neticeler tevli edeceğini bildiğim ve milletimin istikbaline vicdanımın bütün samimiyetiyle kâil olduğum için, hiç olmazsa bundan sonra *“halka doğru gitmek”* lazım geldiğini vatandaşlarıma anlatmak istiyorum. Fakat bir makalenin dar hudutlarına bu kadar geniş bir mevzu’u sıkıştırmaya kalkmak bile hatadır. Onun için burada *halka doğru gitmek meselesinden değil, onun en mühim vasıtası olan halk edebiyatından bahsedeceğim*”²¹

Köprülü burada da saray ve halk edebiyatı sınıflaması ile toplum içinde birbirinden farklı birden fazla edebiyatın mevcudiyetine dikkat çekmektedir. Osmanlı sarayında nasıl ki Bakiler, Nedimler, Nefîler okunuyordusa halk katmanları arasında da Aşık Garibler, Keremler, Şah İsmail, Koroğulları okunmaktaydı. Köprülü kendi döneminin münevver ve avam kitlesi arasında da benzer bir karşılaştırma yaparak üst tabaka Hamid’i, Fikret’i, Cenab’ı okurken halk denilen alt tabakanın ise bunlardan bî-haber bir şekilde asırlardır hâlâ aynı şeyleri okuduğunu ifade etmektedir. Hatta bu durumdan şikayetçi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre memlekette bir “terakkî”den, “teceddüd”ten bahsedilecekse halkın okuyageldiği eserlerden büsbütün farklı, asrın gereklerine uygun fikir ve zevkleri tevli edecek yeni eserler okunmalıydı. “...Halbuki memleketin hakikaten *terakkî* etmiş olması için, halkın ma’kes-i tahassüsâtı olan halk edebiyatının bir *eser-i hayat ve teceddüd* göstermesi, fikirlerin ve zevklerin artık Aşık Gariblerden ayrılması icab ederdi. Bulgarlar, Rumlar, Sırlar millî şairlerinin millî intikam şarkılarını terennüm ederken, hâlâ kurûn-ı vüstâ efsaneleriyle tenmî-i ruh eden bir millet mücadele-i hayatta nasıl mağlub olmaz?”²²

Dikkati çeken bir diğer hususiyet de “halk edebiyatı” vasıtasıyla halk nezdinde “millî” duyguların canlanması ve böylece uğranılan felaketlere bu his ile karşılık verilebileceği; ya da bir başka ifade ile savaşlarda uğranılan yenilgilerin ancak milliyet duygusuna sahip asrî bir cemiyet ile önlenilebileceği fikrinin geliştirilmek istenmesidir.²³

¹⁹ a.g.m. [vurgular bize ait]

²⁰ “...Millî edebiyat cereyanı yalnız bir “vezin” yahut, sadece bir “lisan” meselesinden ibaret değildir. Millî hayatın bütün unsurlarında, hukukta, ahlakta, iktisadiyatta, bediiyatta birbiriyle hem-ahenk olarak yapılması şiddetle icab eden geniş bir inkılap, çok büyük bir terakki var ki, millî vezin ve millî edebiyat meselesi de işte bu terakkinin küçük bir parçasından ibarettir...” “Millî Vezin” *Bugünkü Edebiyat*, s. 75.

²¹ *Halk Edebiyatı I*. [Vurgular bize ait] “Asrî bir cemiyet” ile “millî edebiyat” arasında da doğrudan bir ilişki kurduğu görülmektedir: “...Bir defa “millet” yani bugünkü manasıyla “asrî bir cemiyet” mevcut olmayınca millî edebiyat vücuda gelmez. Asrî bir cemiyetin vücuda gelmesi için ise, onun dinî, hukukî, ahlakî, iktisadî, lisânî, bedîî müesseseleri bütün hususiyetleriyle meydana çıkarılarak sair muasır milletlerde olduğu gibi tanzim ve ıslah edilmelidir...” “Millî Edebiyat”, *Bugünkü Edebiyat*, s. 15.

²² a.g.m.

²³ “...Halbuki eğer layıkıyla düşüncecek olursak biz asıl mağlubiyetimizi avam kitlesinin *idrak-i millîden* mahrumiyetine atfetmeliyiz. Memurîn, ulema, zabitan gibi hazine-i millettten geçinen mahdud birkaç sınıf müstesna olduğu halde, bizim halkımız hâlâ idrak-i ibtidaiye-i beşeriyeti hatırlatacak bir mertebe-i tedennîde bulunuyor. Memlekette ne yol, ne mekteb,

Edebiyata dair Cumhuriyet idaresi altında yazdığı bir makalede müellif o gün ortaya konulan eserleri "sahte" ve "yabancı taklidi" olmakla itham etmektedir. Millî zafer sonrasında gerçekleşen bir dizi inkılâp hamlesi ferdasında memlekette ne gibi bir edebiyat hayatının teşekkül ettiği konusuna hasredilen yazı, devasa surette meydana getirilen yeniliklerin sanat ve edebiyat çevrelerinde nasıl karşılandığı, yeni hayat ile ahenk içinde yeni kıymetler meydana getirip getirmediği soruları etrafında şekillenen bir tür zihni egzersiz çabası olarak nitelenebilir. 1927 yılında kaleme alınan makale son beş-on senelik edebî hayatı, yaptıkları ve yapmadıklarıyla beraber eleştiriye konu etmektedir ki Tanzimat devri edebiyatı için getirdiği eleştirilerin benzerlerine burada da rastlarız.

"...Fikir ve sanat hayatımızda, şu son beş on senelik edebiyatımız kadar berbat, *sahte*, *millî ruha ve millî hayata yabancı* bir edebiyat devresi nadir bulunur! Tiyatromuz nasıl Fransızların "fuhuş ve zina" piyeslerini *adapte* etmekle meşgul olduysa, matbuatımız da mütemadî bir faaliyetle, aynı cins roman ve hikayeleri ailelerimizin harâmîne kadar soktu; "güya millî" hikayecilerimiz, bu pis edebiyatın bayağı *taklidleriyle* ortalığı doldurdular: İstanbul hayatının en kirli, en mütereddi safhalarını, adeta büyük bir zevk ve lezzetle ortaya dökmekle vazifelerini yaptılar (...) hakikî sanat eserlerini, pek mahdud bazı romanları ve şiir mecmualarını tetkik edecek olursak, elde edeceğimiz netice yine memnuniyet-bahş değildir. Romanların kahramanları, ekseriyetle, *millî seciyeden mahrum, halka yabancı, ve ecnebî "hars"larının yarattığı "marazî" tiplerdir*. Bu eserlerde göreceğiniz hayat köşeleri, ya eski an'anelerin yaşadığı metruk mahalle sahneleri, yahut, gülünç bir şekilde Avrupalılaştırmış "tatlı su" Türklerinin manasız "sosyete"leridir..."²⁴

Benzer eleştirileri o günün şiiri için de dile getirir. Ona göre son şiirlerin büyük bir kısmı "Avrupa edebiyatlarının soluk ve adi bir taklidinden" ibarettir. Dil ve vezin bakımından son on-onbeş yıllık zaman zarfı içinde "millî edebiyat" akımının etkisiyle çok belirgin ve hızlı bir "terakkî" görülse de bu "millîleşme" yolunda atılan adımların şekli ve haricî kalmaması için daha yapılması gereken şeylerin varlığına işaret etmektedir. Edebiyatın yeni yaratılmak istenen hayatla olan kopukluğu, edebiyatçıların hayata kötümser ve marazî bir gözle bakmaları, ve aynı zamanda ferdî, hodbîn bir mahiyet alması dolayısıyla var olan edebiyatı "sahte" ve "marazî" olmakla tenkit eder. Köprülü yeni hayatın sesi olacak edebiyatın kaynaklarına da bu yazıda işaret etmektedir.

"...*Millî hayata* istinat edemediği, *halkın ruhuna yabancı kaldığı*, sadece Avrupa modellerinin taklidiyle vakit geçirdiği için, eski imparatorluğun maddî ve manevî bütün müesseseleri gibi bu eski ve sahte edebiyat da artık yıkılıyor. Edebiyat tarihimizin bu dönüm noktasında, bütün sanatkârlarımıza, münekkithlerimize, edebiyat nazariyecilerimize düşen vazife, o yıkılan, temelsiz binanın yerine nasıl bir abide kuracağımızı tayin etmektir. İçtimâî hayatın her sahasındaki derin inkılabları hem-ahenk olarak, ortaya bugünkü hayatın istediği yeni "bediî kıymetler" sanata yeni cereyanlar vermeye mecburuz. Bu yeni edebiyat, asıl ilhamlarını "*millî hars*"tan "*halkın ruhu*"ndan alacağı için tamamıyla "*asrî*" ve "*hayatî*" bir mahiyette olacak ve bu suretle Türk ruhunun "asliyet ve hususiyet"ini gösterebilecektir. Bize öyle bir edebiyat lazımdır ki, ilahî nağmeleriyle en bedbîn ve hasta ruhlarla ümid ve faaliyet versin; ferdiyetleri içtimâî mefkureler içinde eritsin; yaratacağı kahramanlarla *Türk seciyesinin fazilet-kârlıklarını tecessüm ettirsin; eski hayat şekillerinin uyuşturucu telakkilerine, yabancı harsların meşûm tahakkümüne isyankâr bir gençlik yaratsın...*"²⁵

ne de sair âlât-ı basita-i ibtidaiye mevcud!.. Dini bilmeyecek, günlerini şaşırarak kadar cahil ve bi-haber insanlarla bundan fazla ne yapılabilir?.. İşte halli iktiza eden mühim bir mesele-i hayatiye." *Halk Edebiyatı I*; "...Bulgarlar, Sırlar, Yunaniler milli propagandalarıyla, köy mektepleri ve köy kiliseleriyle, ibtidai hocalarıyla, rahipleriyle lisanları ve edebiyatlarıyla senelerden beri milletdaşları arasında bir *intibah-ı millî* husulüne çalıştılar ve muvaffak oldular. Bulgar köylüsü, Sırb köylüsü, Yunan köylüsü milli gayesinin ne olduğunu bizim mütefekkirlerimizden daha iyi bilir ve o uğurda feda-yı nefisten çekinmezse, böyle fertlerden müteşekkil ordulara mukavemet kolay kolay mümkün olabilir mi?.. Böyle bir ordu mağlub edilse bile, milletin ruhundaki *hiss-i intibah* izale olunabilir mi?.. Kendi millî gayesini bilen bir milletin ordusu mağlub olur, vesait-i maddiyesi tükenir fakat asıl menba-i kuvveti zindeğini muhafaza eder. İşte Napolyon'un istilasından sonraki Prusya, (...) işte 1870 Prusya'sı, ve nihayet işte bugünkü kavi, zi-şevket, cihangir Almanya..." "Musahabe-i İçtimaiye: İntibah-ı Millî", *Tasvir-i Efkar*, 11 Rebiülevvel 1331/5 Şubat 1328/18 Şubat 1913. [Vurgular bize ait]

²⁴ İlim Hareketleri: İnkılab ve Edebiyat", *Hayat*, c. I, sayı 5, 30 Kanunievvel 1926, s. 82-83. [vurgular bize ait]

²⁵ *İnkılab ve Edebiyat*, s. 83. [vurgular bize ait]

Yeni hayat için yeni bir edebiyat vücuda getirmek gayesini güden mütefekkirlerin dönüp başvuracakları yer olarak işaret edilen kaynağın mahiyetine bakacak olursak Köprülü'nün eleştirilerinde göze çarpan bir başka problem ile daha karşılaşırız. O bir yandan “geleneksel” olana güçlü bir atıfta bulunurken diğer taraftan “gelenek”i tenkitten de geri durmaz. Acaba bu bağlamda yönelttiği eleştiriler “geleneksel” olanın hangi yönüne ve ne amaçla ileri sürülmüştür? Buna dair meseleleri Şemseddin [Günaltay]a ait bir kitap tanıtımı dolayısıyla “yaşanan İslâm”a yönelttiği tenkitler çerçevesinde dile getirdiği görülür. Bizi bu makalede dönemin çok yaygın olarak kullanılagelen kavramlar yumağı hemen karşılayacaktır: “atalet”, “tefessüh”, “inhitat”, “tereddi”, “terakkî”, “hurafe”, “israiliyat” “tevekkül” vs...

4. İlmiye ve muharref İslâm eleştirisi

Köprülü'nün Şemseddin Günaltay'ın “Zulmetten Nura” adlı kitabını tenkit ve tahlil amacıyla kaleme aldığı aynı başlıklı makale ile İslâm dünyasının içine düştüğü durumun sebeplerini; ve özellikle XIX. yüzyılın sonunda Renan'ın “İslâm ve Bilim” konulu konferansta dile getirdiği “İslâm mâni-i terakkîdir” iddiasına Müslüman mütefekkirlerin verdikleri cevapları genel hatlarıyla tartışmaktadır. Köprülü'nün genel itibarıyla “Diyar-ı küfrü gezdim ser-te-ser kâşâneler gördüm-Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün virâneler gördüm” beytinde terennüm edilen tabloyu tenkide tabi tutmaksızın kabul ettiği görülmektedir. O, Hristiyanlık aleminin daimî surette “terakkî” etmesine karşılık İslâm aleminin genel anlamda maddî-manevî “inhitat” içinde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu konudaki geri kalmışlığın sebeplerini araştıran Müslüman düşünürler arasında ismini zikrettiği kişiler, Muhammed Abdüh'tan tutun da Musa Carullah'a, Şeyh Cemaleddin Afganî'ye ve nihayet Şemseddin Bey'e varıncaya kadar geniş İslâm coğrafyasında yaşayan mütefekkirlerden oluşur. Şemseddin Bey'in “Zulmetten Nura” adlı eserinin intişarını bu bağlamda bir “alâmet-i beşaret” olarak değerlendiren müellif, artık İslâm kavimlerinin bir “devre-i intibah”a girdiklerini düşünmektedir. Şemseddin Bey'in İslâm dünyasının Batı karşısında kaldığı kötü duruma ilişkin yaptığı yoruma da iştirak ettiği görülür.

“...İslâm milletlerini salib karşısında bu kadar mecbur-ı ser-fürû eden âmil, bazı sathî nazarların iddia-yı mecnûnâneleri gibi ‘İslâmiyet’ değil, *İslâmiyet’in şimdiye kadar bize öğretilen eşkâl-i muharrefesidir*. *Hurâfât* ve *israiliyât* ile, Hind ve İran’dan müntakıl bî-manâ *efsanelerle* izlâl ve teşvîş edilen, bir takım serseri tufeyliyâtın, cahil ve menfaatperest birtakım kimselerin elinde kalan İslâmiyet, ilk asırlardaki safiyet-i asliyesini kaybedince, o zamana kadar en büyük bir *âmil-i medeniyet* iken en müdhiş bir *sebeb-i inhitat* haline gelmiştir. Kur’an ve sünnet ahkâmını düşünmeyerek bab-ı içtihadı ya büsbütün mesdûd veya herkese açık bırakmakla, İslâmiyet Acem ve Musevî *efsaneleriyle* dolmuş, bozulmuştur.”²⁶

Bunu takip eden satırlarda Batılı filozoflardan Kant’a atıf yapılarak dinin akıl ile olan ilişkisi söz konusu edilmektedir. Kant’a göre gerçek bir din “esâtîr ve hurâfâttan mücerred olan ve kâbil-i tatbik olduktan başka bizce ilm-i zarurî ile bilinen bir takım kavanîn ve kaideler”den müteşekkildir. Şemseddin Bey’in, Kant’ın bu görüşüne istinaden, İslâm dininin tam bir uygunluk gösterdiği yorumu yine kendisinin zikrettiği bir hadis-i şerifle desteklenmeye çalışılmaktadır: “İnsanın dini akıldır, akli olmayanın dini yoktur” mealindeki hadis bize, İslâm dininin “akıl ve hikmet üzerine” bina edildiğini gösterir. İslâmiyet “akıl ve hikmet üzerine” bina edildiğinden dolayı mensuplarına “hikmet-i hakikiye taharrîsi”ni emreder. Dini akıldan ibaret saydığından dolayı da dünya ve ahiret saadetini dinin gayesi olmak bakımından

²⁶ “Tenkit ve Tahlil: Zulmetten Nura”, *Tasvir-i Efkâr*, 25 Cemaziyelahir 1331/19 Mayıs 1329/1 Haziran 1913. [vurgular bize ait]; ayrıca bk. F. A. Tansel, “Vefatının Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle Fuad Köprülü’nün 1913’te Türk Milliyetçiliği Hakkında Bazı Fikirleri: Türklük-İslâmlık”, *Türk Kültürü*, yıl VII, sayı 81, Temmuz 1969, s. 621-627. Hüseyin Ragıb’ın *Türklük* adlı eserinde Fuat Köprülü’nün müellife hitaben yazdığı bir mektup bulunmaktadır ki bu mektupta “...bugünkü Türk heyet-i içtimaiyesi, *İslâm’ın şimdiki yanlış tarz-ı telakkisinden* pek mutazarrır olmaktadır; İslâmiyet ruh mahiyeti itibarıyla yalnız manevî değil içtimâî mahiyeti de haiz olduğu için onu yalnız itikadiyâta hasredebilmek her suretle imkânsız ve muzırdır, binaenaleyh, önce *dinimizi hurâfât ve israiliyâttan* tecrid edelim ki bu sûretle, medeniyet-i içtimaiyemizi bağlayan muzır bağlar çözülsün ve bir an evvel medeniyet yoluna girelim...” demektedir. [vurgular bize ait]

işaret eden, ilmî çalışma ve gayreti her şeyden önce ileri süren ve erkeklerle kadınları eşit kılan bir dinin "mâni-i terakkî" olamayacağı sonucunu çıkarmaktadır. Köprülü İslâm'ın kaza ve kader inancına ilişkin olarak *Türk Yurdu*'nda yazdığı bir makaleye atıfla İslâm'ın yorumu ile Batı felsefecilerinin ortaya koydukları nazariyelerle tam bir uyum içinde olduklarını izaha kalkışır. Bergson'a yaptığı gönderme ile dönemin yaygın olarak eleştirile geldiği kavramlar yumağından birine burada da rastlarız. "...Büyük feylesof Bergson'un kaza ve kader meselesi hakkındaki efkârının ahkâm-ı diniyemizle bir mutabakat-ı tâtme gösterdiğini tafsilen izah etmiştim. Şemseddin Bey kitabında bu mesele-i mühimmeyi, layık olduğu ehemmiyetle nazar-ı itibare alarak, miskin, cahil, ahlaksız bir takım heriflerin İslâm alemine yaydıkları *tevekkül-i miskinâneyi*, ahkâm-ı şer'îye ile taban tabana zıt gösteriyor. Ayât-ı Kur'aniye ve ehâdis-i nebeviyenin bu husustaki ahkâm-ı sarihasına hiç kimse itiraz edemez."²⁷

Köprülü dinin içtimâî hayattaki fonksiyonlarına işaret ederek İslâm dininin dünyevî hükümleri de içermesi bakımından birçokları tarafından "nakise-dâr" addedilmesinin yanlışlığına dikkatleri çekmektedir. Şemseddin Bey'in kitabı bu yanlış telakkîleri bertaraf etmede büyük önemi haiz bir görevi de ifa etmiş olmaktadır. Bu noktada sözü, İslâm dininde içtimâî hayatı düzenlemede büyük bir önemi olan "icthât" meselesine getirir; ve dünyevî hükümlerde icthâdın "luzûm-ı şer'îyesini" bilen birinin dine yöneltile bu gibi isnatlar karşısında böyle itirazlarda bulunamayacağı kanaatini ileri sürer.

Köprülü her ne kadar İslâm'ın yaşanan halini Şemseddin [Günaltay]'ın yazdığı bir kitap üzerinden eleştirse de ya da bir başka ifade ile Şemseddin Bey'in eleştirilerine hak verse de -zira bu makale ile Hüseyin Ragıb'a hitaben yazılmış mektup dışında doğrudan İslâm'ın kendisi değil de yaşanmakta olan haline eleştirel bir gözle baktığı bir başka makalesine rastlamadık- dinin Türk/İslâm toplumu içinde yer edindiği mevkîi etkisi ve gücü hakkında tam bir farkındalığa sahiptir. Modernleşme ile edebiyat arasında kurduğu irtibatın bir benzerine din ile modernleşme arasında kurduğu ilişki biçiminde de görmek mümkün gözükmektedir. Edebiyat'a yüklediği anlam veya amacın çok da farklı olmayan diğer bir şeklini "din" üzerinden inşa etmektedir. Ona göre halka yeni fikir ve düşüncenin kabul ettirilmesi yolunda en büyük âmil din olabilir. Gerçi bu noktada ileri sürdüğü fikirlerin toplumun içinden geçtiği felaket günlerinin sıkıntı dolu zamanlarına tesadüf ettiği gerçeğini hatırlamak gerekir. Balkan yenilgilerine maruz kalındığı bir zamanda kaleme alınan bu yazılarda mağlubiyetlerin sebeplerini araştırırken vardığı sonuç, toplumun maddî ve askerî olmaktan çok, manevî ve ahlakî açılardan bir inhitat içinde olduğu yönündedir.

"Her ne suretle ve her ne gibi avamîlin taht-ı tesirinde olursa olsun, büyük musibetlere maruz kalan milletlerin o mesâibi tamir için tevessül edecekleri yegâne çareler manevî ve ahlakî bir mahiyette olanlardır. (...) Mağlubiyet-i ahireyi sırf askerî bir takım esbaba atfedenler her ne derlerse desinler, hadisât az çok düşünceli bir nazarla tedkik edilecek olursa görülür ki, en büyük avâmîl-i inhizamımız milletin sukut-ı ahlakî ile müteradif bir sukut-ı maddîye düşer olmasında efradın artık tutunacak bir esas-ı ahlakîye adem-i malikiyetlerindedir..."²⁸

Köprülü bu makaleler silsilesinde köylünün savaşlardaki bozuk ve dağınık durumlarını söz konusu ederek halkın maddî ve manevî vaziyetini tahlil etmeye çalışmaktadır. Meşrutiyet ile birlikte gerçekleştirilmeye çalışılan yeni değerler karşısında halkın bunlara la-kayd kalmasından; "meşrutiyet", "hürriyet" gibi kavramların anlamlarını bilmemelerinden; "vatan" ve "millet" namına açılan savaşa halkın maneviyeti bozuk bir şekilde gitmelerinden şikayet ettiği görülmektedir. O zamana değin savaşlara "din" için, "padişah" için giden halk kitlesi nezdinde "millet" kelimesinin hiçbir manası yoktu; "vatan" dendiğinde o sadece kendi köyünü anlıyor, bunun dışındaki müşterek bir vatan fikrinin

²⁷ a.g.m.

²⁸ "Musahabe-i içtimaiye: İntibah Yolları I", *Tasvir-i Efkâr*, 15 Rebiülevvel 1331/9 Şubat 1328/22 Şubat 1913.

mevcudiyetini akıl edemiyordu. Köprülü Türk köylüsünün “vatan” ve “millet” için gerçekleştirilen savaşta yaptıkları işin fena bir şey olduğuna inandıklarını ve Cenab-ı Hakk’ın bu “dinsizlik” karşısında mutlaka gazap edeceğini düşündüklerini belirtmektedir ki bu anlayışı değiştirmek, yeni değer ve fikirleri halk nezdinde kabule şayan kılmanın bir yolu olarak “din” müessesesinin devreye sokulması lazım geldiği fikrini ileri sürmektedir.

“İstikbalde bir daha bu gibi mehalike düçar olmamak ve millette daima meşhud olan *inhitat-ı maddi ve manevînin* önüne geçmek istersek, evvel emirde köylünün refah-ı maddisini temin edecek vesaite müracaat ve böylece maddi hastalıkları tedavi ettikten sonra ona bir *istinadgâh-ı ahlakî* vermeliyiz. Köylüye böyle ahlakî bir istinadgâh vererek *fedakârlığı, vatanperverliği, milliyet aşkını, lüzum-ı irfan ve teceddüdü o suretle kalbine ilka için müracaat olunacak en kavî ve en müessir vasıta, şüphe yok ki “din”dir*. Filhakika kemal-i cesaretle iddia olunabilir ki her din ve bilhassa din-i İslâm, millet için en mükemmel bir *istinadgâh-ı ahlakî*, en emin bir *rehber-i harekât* teşkil edebilir...”²⁹

Köprülü’nün ilmiyeye getirdiği eleştiriler, yine söz konusu olan yeni fikir ve hayat anlayışının halk denilen kitle arasında yayılmasının en büyük engeli olması hasebiyle dile getirilmiştir. Müellif, medreseden yetişmiş kuvvetli ilmiye sınıfını, Tanzimat hareketi ile başlayan modernleşmenin / batılılaşmanın memleketin ihtiyacı olduğu fikrini anlamamakla suçlamaktadır. Bu eleştirilerde ulema, Batı’dan gelen her türlü tesire kapalı, yenilik düşmanı olarak tavsif edilir.

“...Türk-İslâm unsuruna gelince, imparatorluğun asıl dayanağını teşkil eden bu unsur, hâlâ ortaçağ kültürünün kuvvetli tesiri altında bulunuyordu; medreseden yetişmiş kuvvetli bir ilmiye sınıfı, bu unsurun âdeti dimağı hükmünde idi. Merkezî idarenin padişaha karşı belki en kuvvetli rüknü olan şeyhülislâmın başında bulunduğu bu sınıf, memleketin garplılaşmak ihtiyacında olduğunu anlamıyordu; Garptan gelen her tesire karşı düşmanlık gösteriyor, her yeniliğe mâni olmak istiyor, bilhassa devletin teokratik bünyesini değiştirmesine asla razı olmuyordu. Çünkü, dinin dünya işlerine karışmaktan vazgeçmesi demek olan böyle bir hareket, ulema sınıfının nüfuzunu kırarak, menfaatini bozacaktı. Eğer II. Mahmut ve Abdülmecit, kendi saltanatlarını iç ve dış kuvvetlere karşı muhafaza edebilmek için bu garplılaşma hareketinin zaruri olduğunu anlamasaydılar ve onu şiddetle himaye etmeseydiler, Tanzimat hareketinin muvaffak olmasına asla imkân yoktu.”³⁰

5. II. Meşrutiyet devri fikir hareketlerine bakışı

Bu başlık altında “Osmanlılık”, “İslâmlık” ve “Türklük” konularında sahip olduğu fikriyatı irdelemeye çalışacağız. “Türkçülük” fikriyatının ne gibi bir amaca müstenit olduğu da bu konuda yazdığı makaleler sayesinde gün yüzüne çıkacaktır. Milliyetçilik bağlamında bu üç unsur ile birlikte “Türkçülük”ün ne amaç taşıdığını, kaleme aldığı birkaç makalede analiz etmeye çalışmıştır.

Her şeyden önce Köprülü, milliyet hareketinin “tabîi bir cereyan” olduğu hatta “içtimaî ve tarihî zaruretlerin” icbarı neticesinde ortaya çıktığı düşüncesindedir. Osmanlı toplumu içinde “kavmiyet” fikrinin yeşermesini milletler arası münasebetlerin bir neticesi olarak telakkî ettiği söylenebilir. İç şartların bütün muhafazakârlığına rağmen dış şartların tazyiki altında tarihî bir zaruret şeklinde bu yeni cereyan Osmanlı topraklarında belirmeye başladı. Osmanlı hükûmetinin merkezî kuvvetini teşkil eden Türk unsuru, uzun bir süre kendi “kavmiyetleri”ni inkâr etseler de “hadisâtın uyandıran darbeleri karşısında bir mevcudiyet-i maneviye elde etmek zaruretini” kabul etmek zorunda kaldılar.³¹

²⁹ “Musahabe-i içtimaiye: İntibah Yolları II”, *Tasvir-i Efkâr*, 20 Rebiülevvel 1331/14 Şubat 1328/28 Şubat 1913. [Vurgular bize ait] Hüseyin Ragıb’a gönderdiği mektupta da benzer ifadeler yer verir: “...Halkın ahvâl-i ruhiyesi itibariyle de böyle yapmak icap ediyor. Esasen Bulgarların, Sırpların, Yunanlıların, millî intibah tarihlerini tedkik edecek olursak aynı şeye orada da tesadüf edeceğiz: *Millî kahramanlar halka dâima mukaddes bir şahsiyet, bir “veli” kisvesi altında gösterilir ve ruhlara nüfûz için millî propagandalar mutlaka dinî bir şekilde icrâ olunur*. Herhalde milliyet-perver gençlerin bu nokta üzerinde biraz uzunca durmaları lüzumunu görüyorum...” Tansel, *a.g.m.*, s. 627.

³⁰ “Demokrasi Tarihimize Umumi Bir Bakış”, *Vatan*, 4 Kasım 1945; *DY*, s. 66.

³¹ “İçtimaiyat: Türklük, İslâmlık, Osmanlılık”, *TY*, yıl 2, c. IV, sayı 21, 7 Ağustos 1913, s. 692.

Fuat Köprülü, "Osmanlılık" kavramını mütalaa ettiği yazılarında bu kelimenin anlam dairesi içine sokulmak istenen telakkînin mahiyetine itiraz eder. Ona göre "Osmanlı" kelimesi bir devlet unvanından ibarettir. Devlet adamları ve mütefekkir sınıfın büyük bir kısmı "vaki bir millet-nation de fait" olan "Osmanlılık" olgusunu "iradî millet-nation de volonté" bir başka deyişle "kavmiyet" tarzında telakkî ettikleri için çeşitli unsurların bir araya gelmesiyle vücut bulan "Osmanlılık"ın, o gün ki heyet-i siyasiyenin adı olmanın dışında bir anlam ifade etmediğini anlayamamışlardır. "...Osmanlılık demek Türklüğün, Araplığın, Rumluğun, Ermeniliğin heyet-i mecmuası demektir. Yani onların haricinde ve onlardan müstakil ayrıca bir Osmanlılık mefhumu anlaşılamaz. Osmanlılığın hayatı, Türk cemaatinin, Arap cemaatinin, Rum ve Ermeni cemaatlerinin yani bu ayrı uzviyetlerin gayr-i mümtezc hayatından başka bir şey değildir. Türk ve İslâm vicdanları haricinde, mana-yı hakikîsiyle, bir Osmanlı vicdanı yoktur ve olamayacaktır."³²

Böyle düşünmekle birlikte özellikle Tanzimat ricalinin "Osmanlılık" fikri ile aslında bir tür "milliyet" anlayışını ihdas etmek istediklerini teslim etmektedir. Tanzimat'tan önce padişahın "İslâm" ve "reaya" şeklinde hakları ve görevleri birbirinden açık bir biçimde ayrılmış olan Müslim ve gayrimüslim tebaası Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte artık müsavî olacak, din ve mezhep farkları ortadan kalkacak, bu şekilde din ve milliyet farklılıkları bir yana bırakılarak genel bir "Osmanlı milliyeti" meydana getirilecekti.³³ Köprülü bu düşüncenin bir "hayal"den ibaret olduğunu belirtmektedir.

Köprülü devleti büyük bir içtimaî daireye benzeterek bunun "kuvve-i merkeziye"sini Türklük, onun etrafında yer alan birinci daireyi İslâmlık ve son daireyi de bu ikisine "inkıyada mecbur" olan Hristiyan unsurların teşkil ettiğini düşünmektedir. Dolayısıyla "Osmanlılık" bu dairenin son halkasını temsil etmektedir.³⁴ Merkezî kuvvetin türlü sebeplerle zaafa uğraması neticesinde, Avrupalı diplomatların çeşitli oyunları ve buna bir de milliyetçi fikir akımının Hristiyan unsurlar arasında yayılmasını eklerseniz, bu dairenin en dış kısımlarından başlamak suretiyle ayrılıkların baş göstermesi anlaşılmaz değildir.

Köprülü'ye göre yeryüzünün herhangi bir yerinde ortak bir lisan ve tarihe, buna bağlı bir temâyül ve hissiyata sahip herhangi bir topluluk var ise orada bir millet'in mevcudiyetinden de bahsetmek mümkün gözüktür. Her nerede bir Arap topluluğu mevcutsa orada bir "Araplık" meselesinden; ve her nerede bir Türk kitlesi mevcutsa orada da bir "Türklük" meselesinden bahsedebiliriz.³⁵ "...Asrın terakkîlerine Çin'in mukaddes duvarları bile açılmış iken, İslâm kavimlerini en tabîi, en meşru haklarından mahrum etmeye çalışmak faydasız bir sa'yıdır. Binaenaleyh bazı muarızların "ortaya hiç yoktan bir Türklük meselesi çıkardınız" demeleri, *tarihin zarureti*ni idrak etmemelerinden ileri geliyor."³⁶

Köprülü burada milliyet cereyanının tarihî zaruretlere karşısında kendisini bize adeta zorla kabul ettirdiğini ihsas eden cümleler sarf etmiştir ki makalenin daha başında "tarihî ve içtimaî zaruret" prensibinden bahsetmiş olması meseleye bu zaviyeden baktığını göstermektedir.

³² a.g.m., s. 702; "Osmanlı kelimesi bir devlet, yani bir siyasî hey'et adıdır; yoksa bu kelime Tanzimatçıların zannı gibi "dinde, lisanı ve netice olarak hissiyatta müşterek" bir millet unvanı değildir. Binaenaleyh Osmanlılık demek Türklüğün, Araplığın, Rumluğun, Ermeniliğin, v.s. toplu hey'eti demektir. Yani bunların haricinde ve bunlardan ayrı hakikî bir Osmanlılık mefhumu anlaşılamaz." "Osmanlılık Telakkisi", *Akşam*, 28 Teşrinievvel 1334. Bu makale Orhan Köprülü'nün hazırladığı *Köprülü'den Seçmeler* adlı eser içinde yeni harflerle tekrar yayınlanmıştır.

³³ "Tanzimattan Beri Osmanlılık Telakkisi", *Akşam*, 27 Teşrinievvel 1334; *Köprülü'den Seçmeler*, s. 40.

³⁴ *Türklük...*, s. 697.

³⁵ Gökâlp'ın bu konudaki fikirleriyle karşılaştı: "...millet ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediîyatça müşrekk olan, yani aynı terbiyeyi almış ferdlerden mürekkep bulunan bir zümredir..." Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 18.

³⁶ *Türklük...*, s. 694.

Köprülü bahsi geçen yazısında milliyetperverlerin hiçbir zaman evham ve hayallere kapılmadıklarını, hadiselerin iç yüzünden de habersiz olmadıklarını ifade ile gayelerinin ne olduğu noktasında izahat verir. Onların en büyük maksadı “Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren Türklere millî bir vicdan vermek ve bu suretle ‘İslâm beyne’l-mileliyeti’ne kavî bir unsur idhal etmekle beraber Osmanlı saltanatının mütezelzil istinatgâhlarını yeniden takviye etmek”³⁷ olduğunu ifade eder. Balkan savaşının hemen ardından Türkçülerin kendileri için tayin ettikleri siyasî esaslar arasında da yine Osmanlı Devleti’nin sarsılmış istinatgâhlarını kuvvetlendirmek, bu mesele için alınması en başta gelen bir tedbir olarak zikredilmektedir.³⁸

Milliyeti meydan getiren iki unsura atıfla Türk toplumunun bunlardan tamamen habersiz olmalarından şikayet edilmektedir. Dolayısıyla bu iki unsurun eksikliği devletin inhitatı sonucunu doğurmaktadır.

“Türk milliyetperverlerinin bugün en evvel düşündükleri Osmanlı Türkleri, yani Osmanlı bayrağı altında yaşayan Türkler manen ve maddeten perişan bir halde bulunuyorlar. Haricî ve dahilî birçok amillerin tesiriyle Türkler aç birer rençber ve Türk memleketleri adeta birer harabe-zâr haline geldi. Halka hiç merbut olmayan renksiz kozmopolit, sahte bir sınıf-ı mütefekkirinden, perişan medreselerinden, renksiz ve gayesiz mahdud mekteplerinden başka Türklüğün hiçbir istinatgâhı yok. *Milliyeti teşkil eden en büyük iki unsur: millî lisan ve millî tarih yani dil ve an’ane*, asliyet ve hakikatini kaybetmiş ve bi’t-tab’ bir âmil-i inhitat halini almış. Millî tarih o kadar unutulmuş ki, milletin ismi olan Türk adı ortadan kalkmış ve yerine diplomatik [düvelî] bir unvandan başka bir şey olmayan ‘Osmanlı’ lafzı kâim olmuş. Mütefekkirlerimiz, müerrihlerimiz, rical-i hükûmetimiz hep o lafzın sihr-âfûd tesiriyle uyuşup kalmışlar... Bütün bu izahattan sonra Osmanlı imparatorluğu dahilindeki Türklerin millî bir vicdandan ne kadar mahrum, manevî bir vahdet teşkil etmekten ne derece ba’îd olduğu pek kolay anlaşılabilir. Garb erbab-ı tetkik ve tefekküründen birçoklarının iddiaları vechile, biz Türkler hâlâ millî mefkûreden mahrum ve binaenaleyh millî tesanütten bî-haber, rabitasız bir heyet-i mecmua teşkil ediyoruz. Halbuki böyle inhilal ve tecezziye müheyya bir kitlenin şu yirminci milliyet asrında hiçbir hakk-ı hayatı olamaz.”³⁹

Müslümanlarla aynı topraklarda yaşayan gayrimüslim tebaanın Fransız ihtilali ile ortaya çıkan milliyet kıvılcımlarının manasını çok iyi anlamaları yanında Türklerin bundan gafil olmalarını şaşkınlık, biraz da kızgınlıkla karşılar. Müellifin bu konudaki yazılarında unsurlar arasındaki “müsavat” probleminin kendi dönemine kadarki kısa tarihine bazı eleştiriler getirdiği görülmektedir.

XIX. asırdan bu yana kuvvetli bir şekilde gelişen milliyet fikrinin tesiriyle Hristiyan unsurlar özellikle bağımsızlıklarını amaçlayan bir dizi çaba ve gayretin içine girmişlerdi. Avrupa’nın himayesi altında kendi topluluklarına millî bir ruh vermenin hep peşinde oldular. Tanzimat ricalinin samimi gayretleri yanında Hristiyan unsurların idarecileri, bu hareketi akamete uğratmak, gerçekleştirilen düzenlemeleri baltalamak amacıyla Avrupa’nın desteğini kazanmanın türlü çarelerini aramakla meşguldüler. Mithat Paşa’nın Tuna vilayetindeki icraatları karşısında Rusya’nın müdahalesi buna iyi bir örnek teşkil eder. Köprülü bu konu ile alakalı yabancı bir gözlemcinin mütalaalarını zikretmektedir ki bu konudaki dış müdahalelerin etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴⁰ II. Meşrutiyet ilanı ile birlikte

³⁷ *Türklük...*, s. 695.

³⁸ “Memleketimizdeki bütün unsurların saadeti ancak kuvvetli bir Osmanlı Devleti’nin mevcudiyetiyle kâbidir. Osmanlı saltanatının sarsılmış istinatgâhlarını kuvvetlendirmek için alınacak başlıca tedbir, bu saltanatın esasını teşkil eden Türklerin millî bir uyanışa mazhariyeti sebeplerini temindir.” “Osmanlılık Telakkisi”, Akşam, 27 Teşrinievvel, 1334; *Köprülü’den Seçmeler*, İstanbul 1990, s. 35.

³⁹ *Türklük...*, s. 696. [vurgular bize ait]

⁴⁰ “Türkiye değişmez bir memleket gibi telakkî olunuyor. Bilakis son asırda Avrupa memleketleri içinde en ziyade inkılaplara maruz olan bu memleket olmuştu. 1826 ve 1849 hatt-ı şerifleri ile 1856 hatt-ı hümayûnundan ibaret olan tanzimat-ı hayriye, 1876 kanun-ı esasisi, bütün bunlar Türkiye tarih-i ahrârânesinde vekayî-i azimeyi teşkil ederler. Türkiye hey’et-i mecmuası ve aksamı itibariyle bazı kuyûd ve mevâniden azâde bir siyaset-i içtimaiye vasıl olmak arzu-yı mütemâdisini ızhâr etmiştir. Yalnız iki tarz-ı ıslahât mütemadiyen tesadüm ederek, karışarak, teâruz eyleyerek yekdiğerinin husûl-pezîr olmasına mani oldu. Bu iki ıslahâtın biri “Hristiyanî”dir, şikâyet ettiği fenâlıklara deva-yı küll olarak muhtariyet-i mahalliye ve cemaât-ı mezhebiye imtiyazâtı suretinde tavazzuh eder. Diğeri “Türkî”dir, usûl-i hükûmette ve temşiyet-i umûrda umumî bir inkılap vücûda getirerek devletin selâmetini temin maksadına matuftur. Birincisi, parçalayarak

hürriyetçi bir dönemin başlamasına karşın Köprülü bu devreyi de İttihatçıların Tanzimat'ın bu gibi telakkilerini devam ettirmeleri bakımından eleştiriye tabi tutmaktadır. Ona göre İttihatçıların yapageldikleri şey Osmanlılık ve onun neticesi olan unsurların ittihadı meselesinde tam bir safdillik örneği göstermiş olmalarıdır. Zira onların gözünde Rum, Ermeni, Arap, Türk, Arnavut diye ayrı unsurlar yok; bilakis tek bir Osmanlı toplumu vardı. Oysa o güne değin milliyet fikirleri sadece gayrimüslimler arasında değil Arap ve Arnavutlar gibi Müslüman olan unsurlar arasında da yayılmış durumdaydı. Yazar burada milliyet fikirlerinin tesir etmediği ya da edemediği tek unsurun Türkler olduğundan şikâyet eder.⁴¹ İttihat Terakki ileri gelenleri ister samimi ister gayri samimi olsun Osmanlılık fikrine bağlı olduklarından diğer unsurlar arasında ortaya çıkmış olan milliyet fikirlerine karşı düşmanca bir tavır sergilediler. Müslüman unsurlar arasında vücut bulmaya başlayan Arap ve Arnavut milliyetçiliği hareketlerine bile engel oldular ki Köprülü bu durumu şiddetle tenkit etmektedir. Zira ona göre İslâmlar arasında neşet edecek olan bu tür hareketler ayrılıkçı olmak şöyle dursun imparatorluğun kuvvet kazanmasında baş amil vazifesi görecektir.

"Eğer bu adamlar Türk milliyetperveri olsaydılar kan ve ateşle millî cereyanların tevki edilemeyeceğini anlar ve lüzumsuz, haksız yere Arnavutluk'ta, Arabistan'da Türk kanı dökerek Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm unsurları arasında manasız husumetler tevliidine sebebiyet vermezlerdi. Eğer İttihad ve Terakki ricali Türkçü olsaydılar, bir taraftan Türk milliyetperverliğinin inkişafına çalışırlar; diğer taraftan da Arnavutlar ve Araplar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun menafî-i âliyesi ile pek kolay kâbil-i telif bir milliyet cereyanını terviç ve himaye ederler idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası için bu en büyük bir zaruretti. Halbuki İttihad ve Terakki, Arnavut milliyetperverliğinin -gerek Arnavutluk'un gerek Osmanlılığın menâbi-i hakikiyesine muvafık bir şekilde- inkişafına çalışacak yerde, yanlış fikirlere ve Rus siyasetinin meş'ûm telkînâtına kapılarak şaşkınca bir siyaset takip etti. Ve binnetice, "Türk milliyetperverliği"nin teşekkülünü senelerce menetmek suretiyle Türklük için meş'ûm neticeler vermiş olan eski "Osmanlılık" telakkisi, Rumeli'deki bütün imparatorluk arazisinin elimizden çıkmasını ve Türklerle beraber Arnavutların da perişanısını mucib oldu."⁴²

Abdülhamit idaresini "kahr u müstebid bir saltanat" olarak niteleyen yazar, bu devirde imparatorluğu kuran bütün unsurlara karşı aynı kuvvet ve şiddetle muamelede bulunulduğunu; unsurlar arasındaki müvazenetin saltanat nüfuzu ile temin edildiğini belirtmiştir. Bu gayri tabii hale ani bir şekilde son verildikten sonra devlet adamları ve kamuoyunun önde gelenleri "hürriyet" ve "musavat" olgusu karşısında şaşkın bir vaziyette eski kanun-ı esâsiyi bile göz önüne almak istemediler. Yeni kanun ise var olan bütün unsurları birbirleriyle mücadeleyle serbest bırakacak şekilde "müvazenet-i anâsır" meselesini Türklerin ve Osmanlılığın aleyhine sonuçlanacak bir biçimde çözmeyi amaçlamıştı. Makalenin bu kısmında Köprülü sosyolojik bir izaha kalkışarak, kuvvetler dengesi- "müvazenet-i kuvâ" kavramını ortaya atmak suretiyle Osmanlı toplum yapısını, içtimaî yönden tahlile konu etmektedir.

"...Osmanlı Devlet-i hâzırası muhtelif unsurlardan yani muhtelif kuvvetlerden tereküb ediyor. Devletimizi büyük bir daire-i içtimaiyeye benzetecek olursak kuvve-i merkeziyeyi Türklük, onun etrafındaki birinci daireyi İslâmlık, son daireyi de Türk ve İslâm kuvve-i cazibesine tabiatıyla mecbur-ı inkıyad olan Hristiyan unsurlar teşkil eder. Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar ecza-yı vatandan birçoğunu kaybetmesi, Türk kuvve-i merkeziyesinin zaafından ileri gelmektedir. Eski zamanlarda, Türk ve İslâm kuvveti, etrafındaki sair unsurları -hatta ani'l-merkez temâyülâta sahip oldukları halde bile- muhafaza edebiliyordu. Fakat birçok avâmilin tesiriyle o kuvve-i merkeziye dîcâr-ı zaaf olmaya başlayınca, en haricî kısımlardan başlayarak zarurî bir iftirak ve inhilal vukua geldi. Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Bulgaristan istiklalleri bu tarz telakkî ile pek kolay tefsir edilebilir..."⁴³

hürriyeti istihsâle; diğeri ıslahât ile temine sâ'idir. Birincisi ecânibin himayesini temine çalışır, diğeri millîdir." "Tanzimat'tan Beri Osmanlılık Telakkisi", *Akşam*, 27 Teşrinisani 1334; *Köprülü'den Seçmeler*, s. 41-42. *Köprülü'den Seçmeler* adlı eserde yer alan makale *Akşam*'daki yazının sadeleştirilmiş halidir.

⁴¹ a.g.m.; Köprülü'den Seçmeler, s. 43.

⁴² a.g.m.; Köprülü'den Seçmeler, s. 45.

⁴³ *Türklük...*, s. 697.

Durum böyleyken o, Türklerin birbirinden kopuk hali ve manevî bir birlik meydana getirmeyen rabıtasız bir “Türklük” ile kavmî hayattan mahrum ve inhilale mahkûm bir “İslâmlık”ın imparatorluğun merkezî kuvvetini teşkil edemeyeceğini iddia eder. Bu yapıyla da imparatorluğun manevî bir vahdet meydana getirmiş unsurları kendi etrafında toplayıp muhafaza edemeyeceği sonucuna varır. Dolayısıyla “Osmanlılığı tecezzî ve inhilalden kurtarmanın ancak Türklerin de millî bir mefkûreye malikiyetleriyle mümkün olacağı” fikrine ulaşır.

“...Meşrutiyetin serbest sahasında iktisaden, ilmen mağlub ve zebûn kalmak ve idare edeceğimiz akvamın ihtiyacât-ı ruhiyesini anlayarak ona göre bir siyaset takib edebilmek için evvela kendi benliğimizi bilmemiz, manevi bir varlık elde etmemiz lazım geliyordu. Halbuki Tanzimat devresinin parlak hayallerine kapılan rical-i hükûmetimiz, samimî veya sahte bir hisle, hakikî bir Osmanlı kavmiyeti mevcut addederek memlekette muhtelif unsurların, ayrı ayrı birer hayat-ı dahiliyeye malik cemaatler mevcudiyetiyle millî mefkûrelerden tegafîl gösterdikleri için, memleket bu müddet zarfında dahilî sarsıntılardan kurtulmaya muvaffak olamadı. Türkler ne zaman millî bir vicdana malik olurlarsa İslâmiyet ve Osmanlılık, ancak o zaman, muhtaç olduğu kuvve-i merkeziyeye kavuşacak ve heyet-i hazırâ-i siyasiyemiz anâsırın inkişâf-ı millîleriyle müteradif bir aheng-i tâm dairesinde ilerleyecektir.”⁴⁴

Köprülü’nün tasavvur ettiği milliyetçilik anlayışında fark edilebileceği üzere Osmanlılık, İslâmlık ve Türklük birbirlerini destekler mahiyette bir yapıyı ihtiva etmektedir. Aslında bu üç akım da “milliyetçilik” üst başlığı altında mütalaa edilmesi gereken arayış hareketleri olarak nitelenmelidirler. Bu arayış içinde “*dinin* ne gibi bir faktörü var?” ya da “milliyetçi bir bakış açısı oluşturulurken *dinin* ifa ettiği vazife yukarıda çizilen tablonun neresine oturmaktadır?” sorularına müellifin verdiği cevap genel itibarıyla iki yönlüdür.

Ona göre bir milliyetin teşekkülünde en çok nüfuz sahibi olan amillerin başında *din* gelmektedir. Bir yere kadar millî tarih aynı zamanda dinî tarih anlamına gelir. Ne var ki tek başına *dinin* bir “kavmiyet” vücuda getirebileceğine ihtimal vermez; zira bu hususta Hristiyanlık aleminin durumunu örnek olarak zikreder. Nasıl ki Katoliklik Protestanlık ve Ortodoksluk tek başlarına bir millet oluşturmayı başaramamışlarsa İslâm coğrafyasında da *dinin* rolü bundan farklı olamaz. *Dinin* bu konuda ifa edebileceği rol ancak çeşitli milletler arasında bir “beyne’l-mileliyet” vücuda getirmekten öteye gitmez.⁴⁵ Bundan hareketle İslâm kavimleri arasında var olan “uhuvvet-i diniye”nin de daha şuurlu bir hal alması gerektiği fikrini ileri sürer. Ancak bu şuurun yerleşebilmesi her bir İslâm unsurunun ayrı ayrı birer kuvvet haline gelmeleri gerçeğine bağlıdır.⁴⁶

Milliyet cereyanının İslâm ümmeti arasında bir tefrika nedeni olacağı iddialarını da bu meselenin İslâm kavimleri arasında başlaması hadisesini “tarihî zaruret”e hamletmek suretiyle karşılamaktadır. Onun

⁴⁴ Türklük..., s. 698; Osmanlılık Telakkîsi, s. 35.

⁴⁵ “...Bugün nasıl az çok aynı hislerle mütehasşis bir Katolik alemi, bir Ortodoks dünyası varsa aynı suretle bir de “Hristiyan beyne’l-mileliyet”i vardır. Birçok mütefekkirinin alenî bir takımlarının da zımnî itirafâtı, İslâm alemine karşı bu Hristiyan beyne’l-mileliyetin adeta müşterek bir hisle mütehasşis olduğunu isbat ediyor. Bilhassa vekayî-i ahire bize bu hakikati çok belîğ bir surette anlattı...” *Türklük...*, s. 699; krş: “Bir millette ibtidâ din kitapları yazılır, sonra ahlâk, hukuk, edebiyat, ilim, felsefe gibi marifet şubeleri dinden teşa’ubla teşekkül ettikçe bunlara ait kitaplar da yazılmaya başlar (...) “kitap” da *dinin* ve dinden müştak olan sâir marifet ve ilimlerin, yani medeniyet umde, kaide ve düsturlarını mücerret ve kat’î bir üslupla yazarak milletler arasında müşterek olan hayatı, yani “beynelmileliyet” ruhunu ibdâ’ eder (...) Mesela Kurun-ı Vustâ’da Avrupa’da bir beynelmileliyet hissi mevcuttu; fakat bu duyguyu tahlil edersek, Avrupa’daki beynelmilel şefkat ve müzaheretin Hristiyan milletlere müncer olduğunu; beynelmilel hukukun da Hristiyan devletlerin imtiyazları hükmünde bulunduğunu görürüz. Balkan Muhâberesi, Avrupa vicdanının bugün bile Hristiyan vicdanından başka bir şey olmadığını gösterdi...” Gökâlp, “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak”, *Ziya Gökalp Kitaplar*, YKY, İstanbul 2007, s. 47-48.

⁴⁶ “...Mesela Osmanlı İmparatorluğu’nu nazar-ı itibare alırsak, bu imparatorluk dahilinde İslâmlık’ın te’âlisi demek, o sahada yaşayan İslâm kavimlerinin yani Türklerle Arapların bir vifâk ve aheng-i tâm dairesinde ayrı ayrı kendi benliklerinden haberdar olmaları demektir. Kendi mevcudiyetinden bî-haber bir kavim manevi bir vahdet teşkil edemez ki maddî bir kuvveti haiz olsun. Öyle kuvvetsiz, zayıf kemiyetler yekdiğerleriyle i’tilaf ve itihat etmek değil hatta birbirleriyle kaynaşsalar bile bir kuvvet teşkil edemez. Araplarla Türklerin hâl-i hazırî buna en belîğ bir şahittir...” *Türklük...*, s. 699.

bu konudaki ifadelerinden sanki milliyet olgusunun kendileri tarafından çıkarılmış bir hadise değil de hariçten gelen etkilerin nüfuzu altında oluşmuş bir mesele şeklinde vaz edildiği görülür.

"Hristiyan aleminin millî intibahından sonra, İslâm dünyasının milliyet esaslarına uzun müddet la-kayd kalması mümkün olamazdı. Asrın *beyne'l-ümem* münasebâtı maddî ve manevî birçok revabıtlı o iki alemin birbirine bağlıyordu. Binaenaleyh *dahilî amillerin bütün muhafazakârlığına rağmen haricî müessirlerin tazyiki mutlaka uzak veya yakın bir zamanda kendini gösterecekti*. İşte tarihin bu basit zarureti nihayet meydana çıktı ve İslâm milletlerinde yavaş yavaş "*kavmiyet*" uknûmu teşekküle -yahut diğer bir telakkîye göre- şuurlu bir hal almaya başladı. (...) İslâmlıkta milliyet meselesine gelince, makalenin medhalinde arz edildiği vechile İslâm kavimleri arasında milliyet cereyanının başlaması bir *zaruret-i tarihiyedir*. Bu cereyan milletin menafî-i hakikisini müdrîk ve zekî, namuskâr rehberler tarafından idare olunursa ba'is-i tefrika değil bilakis badî-i necat ve halâs olur."⁴⁷

Köprülü'nün milliyetçilik cereyanını dış tesirler aracılığıyla başlatıyor oluşu bu meselenin Osmanlı toplumunun kendi iç dinamikleri vasıtasıyla ortaya çıkmış bir fikrî akım olmadığı fikrini ihsas eder. 45 sonrası yazdığı bir makalede ise "millî hakimiyet", "demokrasi", "milliyetçilik" gibi mefhumların tamamının bize "Garp"tan geldiğini çok kat'î ifadelerle belirttiği görülmektedir.⁴⁸ Bu doğrultuda yazdıkları ile Gökâlp'in bakış açısı arasında da benzer bir yaklaşım göze çarpar. Gökâlp'in "Türkçülüğün Tarihi" adlı makalesinde takındığı tavra bakacak olursak meselenin ana kaynağının Avrupa olduğu hemen fark edilecektir.⁴⁹

Osmanlı imparatorluğunu muhafaza eden iki merkezî kuvvetin Türkler ve Araplar olduğunu söyleyen yazar, Osmanlı Devleti'nin her şeyden önce bu iki unsurun teâlî etmesiyle mümkün olabileceği kanaatini taşır. Özetle Köprülü "Türkçülüğün, İslâmlığın, Osmanlılığın terakkîsi Türklerle beraber sair anâsır-ı İslâmiye'nin de millî bir intibaha" kavuşmalarıyla mümkün olabileceğini düşünmektedir.

Köprülü'nün milliyetçilik anlayışıyla "ırk"a dayanan bir milliyetçilik telakkîsi arasında çok bariz bir mesafenin bulunduğu söylenebilir. O, böylesi bir yaklaşımı uygun görmez. İrkçı yaklaşımı kendi ifadesi ile "mutaassıp" ve "mütecaviz" bulmakta; ve bu tarz bir milliyetçiliğe karşı tavır almaktadır. O daha çok milliyetçiliğin "insaniyetçi" ve "barışçı" rengini müdafaa eder. Netice itibarıyla ırkçı milliyetçilik ile hakikî milliyetçilik arasında tefrik etmek suretiyle milliyetçiliğin bu müfrit anlayışına karşı cephe almaktadır.⁵⁰

⁴⁷ *Türkçülük...*, s. 692,699. [Vurgular bize ait]

⁴⁸ "Kökü Dışarıda' ve 'Yabancı' İdeolojiler Nedir?", *Son Saat*, 8 Mart 1947; *DY*, s. 247. "...Hakikaten, demokrasi, millî hakimiyet mefhumlarından başlayarak milliyetçiliğe kadar siyasi, içtimai, iktisadî bütün yeni ideolojiler bize Garpten gelmiş ve memlekette yavaş yavaş yerleşmiştir. Bu, türk cemiyetinin tarihî tekâmülündeki birçok şartların, birçok âmillerin neticesidir. Bugün en muhafazakâr fikirlerle sahip kimselerin bile bir "hakikat" olarak münakaşasız kabul ettikleri birtakım telakkîler hep dışarıdan gelmiştir..."

⁴⁹ "Türkçülüğün memleketimizde zuhurundan emel, Avrupa'da Türkçülüğe dair iki hareket vücuda geldi. Bunlardan birincisi Fransızcada (Turqueri) denilen (Türkperestlik) dir. (...) Avrupa'da zuhur eden ikinci hareket de Türkiyat (Türkoloji) namı verilir. Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransa'da, İngiltere'de birçok ilim adamları eski Türklere, Hunlara ve Moğollara dair tarihî ve atikiyâtî taharrîler yapmaya başladılar. Türklerin pek eski bir millet olduğunu, gayet geniş bir sahada yayılmış bulunduğunu ve muhtelif zamanlarda cihangirâne devletler ve yüksek medeniyetler vücuda getirdiğini meydana koydular. Vakıa, bu son ki tetkikler mevzu'u, Türkiye Türkleri değil, kadim Şark Türkleriydi. Fakat, birinci hareket gibi, bu ikinci hareket de memleketteki bazı mütefekkirlerin ruhuna tesirsiz kalmıyordu. Bilhassa, Fransız müverrihlerinden de Guignes'in Türklere, Hunlara ve Moğollara dair yazmış olduğu büyük tarihiyle İngiliz alimlerinden Sir Davids Lumley'in Sultan Selim-i Salis'e ithaf ettiği *Kitab-ı İlmü'n-Nafi* ismindeki umumî Türk sarfı, mütefekkirlerimizin ruhunda büyük tesirler yaptı..." Ziya Gökalp, "Musahabe: Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Mecmua*, c. IV, sayı 84, 13 Eylül 1923, s. 359.

⁵⁰ "...Şunu hemen ilave edeyim ki, daha o zamanlar bile, mutaassıp ve mütecaviz bir milliyetçiliği, ırkçılığı değil, geniş manasıyla insaniyetçi, barışçı bir milliyetçiliği müdafaa ediyordum. Cihan Harbinden evvel *Türk Yurdu*'nda çıkan "Türkçülük, İslâmlık, Osmanlılık" adlı makalemden bunu açıkça görürsünüz. O zamandan bu zamana kadar daima aynı prensiplere sadık kaldım. Ve şunu son yıllarda Türkiye'de ırkçılık modası başladığı vakit dahi, henüz hükümet ve parti bu tehlikenin farkına varmadan evvel, İzmir'de ve Denizli'de verdiğim konferanslarla ırkçılığın hakikî milliyetçilikten tamamıyla ayrı bir cereyan olduğunu izaha çalıştım. Daha evvel Ülkü mecmuasının başında bulunduğum sıralarda da,

Milliyetçilik fikri ile bağlantılı olarak “Turan” fikrine dair yaklaşımına bakmak faydalı olacaktır. Bu konudaki fikirlerini cihan harbi devam ettiği yıllarda Halide Edip’in “Evimize Bakalım”⁵¹ adlı makale dolayısıyla serdetmiştir. Halide Edip bu yazıda Türkçülerin faaliyet sahası olarak yönlerini nereye çevirmeleri; çaba ve gayretin hangi coğrafi bölgeye teksif edilmesi gerektiği üzerine bir nevi eleştirel düşüncelerini izhar etti. Türklerin birleşmelerini isteyen fikirlerin iki istikamet üzere hareket ettiğini belirten yazar bunlardan hangisinin doğru ve tercihe şayan olduğunu tartışmaya açmaktadır. Buna göre “Türklük alemini yalnız Müslüman Türklerden ibaret farz eden” anlayış ile “Müslüman, gayri Müslüman, Fin, Macar, umum Turan’ı birleştirmeyi düşünen” anlayış arasında Osmanlı Türklerinin hangisini tercih edip o amaç doğrultusunda çalışmalıdır sorusunu yöneltmektedir.

Bu yazıya Fuat Köprülü “Türkçülüğün Gayeleri” adlı makale ile karşılık vermiştir. O bu yazıda Halide Edip’in görüşüne karşı çıkar. Türkçülüğün faaliyet sahasının sadece Anadolu toprakları olması gerektiği düşüncesini reddetmektedir. Makale aynı zamanda “Türkçülüğün” tarifini yapması bakımından da önem taşır. “Türkçülük, benim bildiğime göre, dini ve lisanı bir olan bütün Türkleri bir millet addederek, bütün o dağınık kitleler arasında harsî bir vahdet teminine çalışan bir cereyandır.”⁵²

Köprülü Türklerin çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış olmaları ve çeşitli medeniyetlerden etkilenmeleri bakımından birbirlerine benzemediklerini; ve fakat “lisan, adât ve tebâiyetin, halk edebiyatının, darb-ı mesellerin” neredeyse tümünün birbirinden şu veya bu şekilde farksız bulunduğunu ileri sürmektedir. Kaşgar gibi Türk aleminin uzak sayılabilecek bir bölgesinde yaşayan Türklerin halk türkülleri ve darb-ı meselleri incelendiğinde görülecektir ki Tuna’daki bir Türk’ün türkülerinden, darb-ı mesellerinden hiçbir farkı yoktur. “...Etnografyanın, tarihin, lisan tarihinin, edebiyat tarihinin -daha bugünkü ibtidaî şeklinde bile- katiyetle meydana koyduğu bir hakikat vardır ki, o da Akdeniz’den Çin serhadlerine ve Sibirya içerilerine kadar geniş bir sahaya yayılmış bir Türk milletinin varlığıdır. Türkçüler, siyasi hudutların bir milleti parçalamayacağına kani oldukları için, hangi tâbiyette olursa olsun Türkler arasında bir fark görmezler; ve kendilerini filan siyasî saha dahilindeki bir cüz’ün değil; bütün Türk milletinin bir ferdi gibi görürler.”⁵³

Ancak Halide Hanım’ın bahsini ettiği Müslim gayrimüslim bütün Türklerin bir araya getirilmesi fikrine karşı çıkar; hatta böyle düşünen bir Türkçülük cereyanından haberdar olmadığını belirtir. Ona göre Türk adı bir ırk adı değil, bir milletin adıdır. Hal böyle olunca ırk açısından aralarında ne gibi münasebetlerin olduğu henüz ortaya çıkarılmamış, hissiyat itibarıyla da aralarında hiçbir bağ bulunmayan, din, dil, millî temayül açısından birbirinden tamamen farklı kitleleri birleştirme teşebbüslerinin birer fanteziden ibaret olduğunu da ekler.

“...Benim mukaddesâtıma iman eden, benim dilimle konuşan, felaket ve sevinç anlarında yüreği benimle beraber çarpan bir Türk mü benim kardeşimdir; yoksa mukaddesâtı benimkinden ayrı, dili tamamıyla benimkine yabancı, bilhassa hissiyatıma karşı büsbütün yabancı olduğu muhakkak bir Fin, bir Macar, bir Moğol mu benimle birleşebilir? Okuyan okumayan, düşünen düşünmeyen herkesi kendi hissiyle buna cevap verebilir. Anadolu köylüsünün kendi milletdaşını tayin için kullandığı düstûr bu hususta çok kat’î ve sarıhtır: “*Dili dilime, dini dinime uyan!*” Bu düstûr aynı zamanda

ırkçılık ve totalitarizm aleyhinde muhtelif yazılar yazdım.” “Yalancının Mumu...” *Vatan*, 6-7 Eylül 1945; *DY*, s. 8.; “...Esasen bizim milliyet anlayışımız, ırkçılıktan, emperyalizmden, başka milletlere karşı taassup ve düşmanlık hisleri yaratmaktan tamamıyla uzak ve gerek yurt dışında gerek yurt içinde, insani ve asil hüviyetini muhafaza eden bir milliyetçiliktir; sizler, ister muhafazakâr ister sosyalist olunuz, bu geniş ve insani milliyetçilikten asla ayrılmazsınız, çünkü bu müstakil vatanın evlatları, bu fedakâr milletin çocuklarıdır...” “Üniversite Gençliğine Açık Mektup”, *Kuvvet*, 8 Mart 1947; *DY*, s. 246.

⁵¹ Halide Edip, “Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, *Vakit*, 30 Haziran 1918.

⁵² Köprülü, “Türkçülüğün Gayeleri”, *Vakit*, 16 Temmuz 1918. Her iki makale de şu eser içinde yeni harflerle neşredilmiştir. Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, İletişim, İstanbul 2004, s. 452-460.

⁵³ a.g.m.

Türkçülüğün de gayesini gösteriyor: *dilleri bir, dinleri bir* -ve bunun tabii neticesi olarak duyguları bir- olan bütün Türkleri, merhum İsmail Gaspirinski'nin düsturu vechile "dilde, fikirde, işte daha kat'î ve şuurlu bir surette birleştirmektedir!"⁵⁴

Müellif ilerleyen satırlarda Batı'nın ilerlemiş devletleri yanında Osmanlı ülkesinin müreffeh bir hayat sürdüğünü iddia etmediklerini ancak Şark İslâm dünyasına nisbetle yüksek ve müterakkî bir mevkide yer aldığımızı belirtmektedir. Dolayısıyla Rus boyunduruğundan yeni yeni kurtulmaya başlayan Kafkas Azerbaycanı, Kırım, Türkistan, Kazakistan, Şimal Türkeli'nin gözlerini Osmanlı Devleti'ne diktiği, kendilerinden pek çok şey beklediklerini ifade eder. İsmi geçen bütün bu yerlerin menfaati üzerinde bütün bir Türk dünyasının ortak menfaati söz konusudur. Köprülü bunları söylemekle Anadolu'yu ihmal edelim demek istemediğini özellikle belirtmek ihtiyacı hissetmektedir; Türk âleminin ortak mutluluğu için her şeyden önce Türkiye'nin büyük ve sağlam olması gerektiği inancını taşır.

"...Çünkü Türk âlemi dediğimiz âlem, kendi menfaatini diğerlerinin zararında arayan, kendi kuvvetini en hasis bir tasarrufla kendi sahasına hasretmek isteyen muhtelif milletlerden mürekkep değildir; bilakis, menfaatlerinin, istikballerinin daima müşterek olduğunu bilen ve binaenaleyh birbiri için çalışmaktan çekinmeyen bir tek millet teşkil ettiği bir âlemdir (...) Biz bugün vesiamız derecesinde, elimizden geldiği kadar Türk âleminin yardımına koşmayacak olursak, yarın onlardan bize karşı bir merbutiyet bekleyebilir miyiz? (...) "Faaliyetimizi yalnız kendi hududlarımız dahiline hasrederek hududlarımız haricindeki millettâşlarımızı hiç düşünmemek" fikri 'Osmanlı'ların pek eskiden beri ortaya sürmüş oldukları bir kanaattir ki "Türkçülük" bilhassa bu fikrin aleyhine çıkmış ve ona karşı bir 'aksü'l-amel' vücuda getirmeye çalışmıştır. Binaenaleyh 'Türkçülüğün faaliyet sahası' mevzu-ı bahs olunca, her halde "Akdeniz'den Çin'e kadar bütün Türklerin yaşadıkları bilumûm yerlerin buna dahil olduğu" artık anlaşılmalıdır."⁵⁵

Köprülü'nün bu yazı dolayısıyla dile getirdiklerinden hareketle onun savaş yıllarında başta Gökalp'ın savunuculuğunu yaptığı "Turan" fikrini tam olarak savuna geldiğini iddia etmek güçtür. Zira yazdığı diğer makalelerin içeriğinde bu kadar net ve kat'î bir biçimde diğer Türk camiasıyla siyasî bir birliği kapsayan romantik düşünceler serdetmediği müşahade edilmiştir. Bu görüşlerini o zamanki koşullar ve biraz da milliyetçilik akımının ilk zamanlarında görülmesi muhtemel "romantik" duygu ve düşünüş doğrultusunda ifade ettiğini söylersek yanılmış olmayız. Zira çok sonraları yazdığı bir eserinin "başlangıç" kısmında bu duruma işaret etmektedir.

"Nasyonalizmin inkişaf tarihi tetkik edilince, ilk devrelerde millî tarihin tamamıyla romantik bir telakkisine tesadüf olunur ve tarih tetkiklerinin ehemmiyet kazanmasında ve genişlemesinde bu psikolojik hamlenin büyük bir faydası da olur. (...) Millî tarih telakkîsinin romantik devrini, Türk nasyonalizmi de tabiatıyla görmüştür; Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkında hiçbir ilmî esasa dayanmayan çok haksız menfî telakkîler karşısında, bizim romantik tarihçiliğimizin aksülameli de ister istemez çok müfrit ve mübalagalı olacaktı ve hakikaten öyle de oldu"⁵⁶

B. Medeniyet telakkîsi

Köprülü'nün "medeniyet" kavramını kullanımı birbirinden farklı anlamları çağrıştırır niteliğe sahiptir. Bazen tek bir medeniyet telakkîsine sahip bir tarihçi hüviyetiyle karşımıza çıkar; bazen de "medeniyet" kelimesinin önüne sıfatlar getirmek suretiyle bu anlayışı gölgeler. Genel itibarıyla bu kavramı kullandığı yerlerde ikili bir yapının mevcudiyetini görmekteyiz. Bu ikili yapıya zaman zaman başka unsurların eklenmesiyle kavramın kullanım ve anlam alanı genişler. "medeniyet" birden "kültür" kavramını hatırlatan bir manaya bürünür. Bu durumda her bir siyasî ve kültürel entite "medeniyet" adını alır.

⁵⁴ a.g.m. krş: "...Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bedîyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu "*dili dilime uyan, dini dinime uyan*" diyerek tarif eder. Filhakika, bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, *dilde ve dinde* müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister..." Gökalp, "Türkçülüğün Esasları", *Ziya Gökalp: Kitaplar*, s. 184. [vurgular bize ait]

⁵⁵ a.g.m.

⁵⁶ *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Akçağ, Ankara 2004, s. 29.

Tek bir medeniyetin varlığına işaret eden ifadeleri Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında mekteplerde okutulmak amacıyla hazırladığı ders kitaplarında şu şekilde yer almıştır:

“Mısırlıların *medeniyete* hizmetleri pek büyüktür. Okuyup yazmaya, kumaş ve dokumayı, çift sürmeyi, ziraat için cedveller açmayı, demirden türlü aletler yapmayı icad edenler onardır. (...) Buğday ziraatini bilen, öküz, keçi, kaz domuz sürüleri besleyen, altın ve gümüşten eşya yapan, cam ve porselen imalini bilen Mısırlılar, *medeniyetin* ilk hadimleridir. (...) Fenikeliler (...) medeniyet itibarıyla yükseldiler. Camı, kırmızı boyayı keşfettiler. Kırmızı boya i'mali için de istiridye cinsinden birtakım hayvanlar çıkardılar, kırmızıya boyadıkları kumaşları yüksek fiyatlarla her tarafta satarlardı. Fakat bunların en büyük hizmeti, elifbayı meydana getirmeleridir. (...) İranlılar mimaride Asurîleri taklid etmekle beraber tuğla yerine taş kullanmışlardır. Yine Asurîleri takliden “mineli tuğla: çini” tezvinatı kullanırlardı. Devlet ve ordu teşkilatı itibarıyla çok mühim şeyler yapmışlarsa da, *medeniyete* ettikleri hizmet mesala Mısırlılar veya Asurîler kadar değildir. (...) Uygur Türkleri arasında medeniyet çok terakkî etmişti. Devlet teşkilatı gayet muntazam olduğu gibi, muazzam binalar, mabedler, heykeller, ve sair her türlü sanat eserleri mevcuttu. (...) Küçük Yunan milletinin *medeniyete* hizmeti çok büyüktür. Yunanlılar, kendilerinden evvel gelen milletlerin medeniyetlerinden istifade ederek, ilimde, sanatta, edebiyatta, felsefede pek ziyade ilerlediler.”⁵⁷

Verdiğimiz örneklerde her ne kadar medeniyet kavramını yalnız başına kullanmış olsa da aynı kitabın muhtelif yerlerinde kavramın önüne sıfat eklemekten çekinmediği de görülür. Bu durum, her bir cemiyetin kendine mahsus özellikleri ihtiva eden bir medeniyete sahip oldukları fikrini ihsas etmektedir.⁵⁸

“‘Millî Destan’ın doğması için, bir kavmin *medeniyet* bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının birtakım sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiselerle karşılaşmış olması lazımdır. O zaman o kavmin içinden yetişen halk şairleri bu vak’aları ayrı ayrı ‘parça-Episode’lar halinde terennüm ederler. Göçler, sonra meydana çıkan bazı hadiseler, bütün mazisini şairlerinin şifahî rivayetlerinden öğrenen bu halk arasında yeni bir takım ‘Parçalar’ın daha meydana gelmesini yahut bu gibi muhtelif menkıbeleri bir ‘Kahraman’ etrafında toplayan yeni ‘daire (cycle)’ler ortaya konulmasına sebep olur. Sonraları bu kavmin *medenî* seviyesi yükselerek, muhtelif amiller tesiriyle, siyasi ve içtimai bir birlik ihtiyacı da meydana çıktığı zaman ‘Destanî’ bir ruha malik olan bir halk şairi bu dağınık parçaları ‘Daireler’ halinde toplar; bu daireleri de birbirine bağlayarak umumî ‘Millî Destan’ı vucûda getirebilir...”⁵⁹

Burada geçtiği şekliyle medeniyet kavramı ve tazammun ettiği anlam dünyası, önüne herhangi bir sıfat getirilmeksizin kullanılmak suretiyle sanki tek bir medeniyet algısı üzerine inşa edilmiş gibidir. Oysa birkaç satır sonra medeniyetin farklı bir renğiyle karşılaşırız. Türk milletinin umumî destan geleneğinin nerelerde bulunabileceğine dair yaptığı mütalaada bunların kısmen şifahî halk şiirinde, kısmen de eski kitaplarda yer alabileceğini belirtir. İçtimai gelişmenin ibtidaî safhalarında bulunan Şamanî ‘Altay-Abakan’ Türklerinde bu destan kalıntılarının Esatîrî/Mitolojik bir mahiyette yaşayabildiği halde medeniyet bakımından onlardan daha yüksek bir seviyede bulunan Kara Kırğız’larda bahsi geçen destanın ‘Menkıbevi’ mahiyetine rast gelindiği ifade edilmektedir. Ancak burada Köprülü Kara Kırğızlar’ın İslâm medeniyeti dairesi içine girdiği tesbitini de yapar.⁶⁰ “Medeniyet” kavramına getirdiği

⁵⁷ *Millî Tarih*, Kanaat Matbaası, 1340/1924.

⁵⁸ “Türkler pek eski zamanlardan beri Çin, Hind, İran, hatta Yunan medeniyetleriyle temasta bulunmuşlar birçok dinleri ve mezhepleri kabul etmişlerdir. Mesela daha hicretten evvel bir takım Türk hükümdarlarının “Buda” dinini kabul ettiklerini, Hristiyanlığın bir aralık Türkler arasında yayıldığını biliyoruz. Lakin kemiyet itibarıyla Türklerin en büyük kısmı üzerinde nüfuz icra eden medeniyet, eski Çin medeniyetidir. Yalnız şurasını da ilaveyi unutmayalım ki, Türkler hiçbir zaman bu yabancı medeniyetlere temessül etmemişler, muhtelif medeniyet unsurlarını kendi millî ruhlarıyla karıştırarak kendilerine mahsus bir medeniyet yaratmışlardır.” *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁹ *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 67.

⁶⁰ “İkinci saha “Moğolistan”, “Kazakistan” ve “Türkmenistan” bozkırlarında yaşayan “Kara Kırğız”, “Kırğız Kazak” ve “Türkmen” kabilelerine mensuptur ki, göçebe Türklerin *medenî* seviye bakımından oldukça ilerlemiş ve *İslâm Medeniyeti* tesirine kuvvetlice girmiş bir tipini teşkil ederler; bunların sakladıkları, meselâ “Manas” ve “Koroğlu” gibi kıymetli destan parçaları, eski “Usturevi” mahiyetini kaybetmiş olup sadece “Menkıbevi-Tarihi” bir mahiyet saklamaktadır.” *a.g.e.*, s. 69. “İslâmlar, daha civardaki *medeniyetlerle* temas ederek eski Yunan *tesirât-ı medeniyesi* altında kalmadan evvel, edebî ve hukukî amiller tesiriyle coğrafi mesaiye başlamışlardır; bu mesai ibtida sırf “Ceziretü’l-Arap” dahiline münhasır kaldı. (...)”

bu sıfatlar Köprülü'nün zihninde yer edinen telakkînin de genel yapısını ortaya koymak bakımından bize yardım edecektir.

Kavramın diğer kullanımları da göz önüne alınırsa "Medeniyet" in genel olarak herkesçe paylaşılan ortak unsurları yanında ona kendisinden kattığı; rengini, vasfını belirlediği kendine has, özgün unsurları da içinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Türklerin/Oğuzların tarihi, süreklilik unsurları ile birlikte anlatıldığı pek çok makale ve eserde Orta Asya'dan Rumeli'ye kadar uzanan geniş bir alanda büyük siyasî teşekküller vücuda getiren bir milletin kurduğu her bir siyasî devletin adı yine medeniyet kavramı ile birlikte çok rahatlıkla kullanılır. Türklerin kurduğu devletler dışında bahsi geçen coğrafyada tarih boyunca kurulan pek çok devletin adı da medeniyet kelimesi ile birlikte zikredilmiştir. Özellikle bu kullanımlarında medeniyet kavramı daha çok bir milletin kültürel özelliklerini de hatırlatan vasıfları yanında ortak bir medeniyete ait cemiyetlerin tümünde görülen müşterek unsurları da kapsayıcı özelliği ile temayüz eder.⁶¹

"İslâm medeniyet-i müşterekesini, her hususta olduğu gibi zevk ve edebiyat hususunda da, kendi dairesine aldığı kavimler üzerinde müessir oldu; kable'l-İslâm kavmi bir takım hususiyetlere malik olan Arap edebiyatı, Sasanîler devrindeki İran edebiyatı, Tu-kiyular zamanındaki Türk edebiyatı yekdiğerinden pek derin farklarla ayrılıyordu; halbuki İslâmiyet'ten sonra, Garb edebiyatı -başka medeniyetlerle ve mesela İran'la temas neticesinde- eski çöl edebiyatından çok farklı bir hale geldiği gibi, Arap istilasından asırlarca sonra meydana çıkabilen İslâmî İran edebiyatı, bir çok nikat-ı nazardan, İslâmî Arap edebiyatına benzedi (...) Lakin medeniyetin bütün anasırında olduğu vechile edebiyatta da, bu kavmi farklara rağmen, İslâm medeniyetinin hutût-ı müşterekesini görmemek kâbil olamaz. İslâm ümmetinin mahsûl-i müştereki olan bu medeniyet, edebiyatta da, hiç olmazsa birtakım müşterek ve umûmî kalıplar vücuda getirmişti ki, bu medeniyet dairesine giren her kavim, kendi harsını ve an'anesini ne kadar kuvvetle muhafaza ederse etsin, ruh ve hissiyat o kalıplar dairesinde ifadeye mecbur olacaktı. İşte yalnız Türkler değil, İslâmiyet dairesine giren diğer kavimler ve mesela Hintliler de bu İslâmî edebiyat kaidelerine, kalıplarına şiddetle itinaya mecbur kalmışlardır. Bu nokta-i nazardan, bu İslâmî edebiyatı Klasik bir edebiyat addetmek zarurîdir."⁶²

⁶¹ "Anadolu sahasında yerleşen Oğuz Türkleri, Arap ve İslâmî İran medeniyeti ile temastan sonra, geldikleri bu yeni sahada, eski ve İslâmî olmayan medeniyetlerin kalıntılarına tesadüf etmişlerdi. Yavaş yavaş Türkleşen büyük ve eski Anadolu şehirlerinde, Türkler eski Bizans veya Ermeni san'at eserleri ve mimariyesine rast geldikleri gibi, Hristiyanlarla yan yana yaşamak suretiyle aralarında tabii bir nevi an'aneler mübadeleleri de vücuda gelmiş gibiydi. (...) Elcezire ve Suriye'deki Arap medeniyetleriyle ve -ta Hindistan'a kadar- bütün İslâm kavimleriyle temasta bulunan Selçuklular'ın hükümdarları, Bizans sarayları ile de alakalı idiler. (...) Selçuklu medeniyetini bize bugün bile en sarîh ve kuvvetli bir surette temsil edebilecek başlıca mahsûl, mimarîdir." *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 163-166; "Evvla kat'î bir surette taayyün ediyor ki, Bizans medeniyeti, sair bütün medeniyetler gibi, kendisine kısmen varis olan İslâm-Türk medeniyeti üzerinde müessir olmuştur. Maddî ve manevî hayatın bütün tecellilerinde bu tesiri bulmak kâbilirdir. Şehirlerdeki yaşayış tarzında, kıyafet ve âdetlerde, fikir ve felsefe sahasında, devlet teşkilatında, saray hayatında, muhtelif hukukî ve iktisadî müesseselerde, mimarîde ve tezyinî sanatlarında, ilh. zaman ve mekana göre az veya çok nisbette, Bizans unsurları bulunabilir. (...) İslâm medeniyeti, her medeniyet gibi, muhtelif menşelerden gelme gayri mütecanis unsurların yeni şartlar altında vücuda getirdikleri yeni bir terkiptir; bu terkip içinde Bizans unsurlarını bulmak için, bu medeniyetin yeni teşekküle başladığı ilk asırlara kadar inmek daha doğrudur..." "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. I, 1931, s. 297; "...Bizanslılarla giriştikleri münasebâtın esasını da, Çin-Bizans ticaretine İran'ı karıştırmayarak doğrudan doğruya vesatet etmek istemeleri teşkil ediyordu. Her ne kadar buna mani olamadılarsa da, coğrafi mevkileri icabı olarak, Asya'nın muhtelif medeniyetleri arasındaki münasebâta vasıta odular. (...) Eski Türklerin siyasî ve medenî hayatları hakkında verdiğimiz tafsilat, onların, coğrafi mevkileri iktizasıyla, birtakım yabancı medeniyetlerle temas ettiklerini gösteriyor (...) Mamafih Uygurlar üzerinde en çok medenî tesirat bırakmış olan din Maniheizm olduğu gibi, bunlarda Hind medeniyetinin tesiratına da rast gelinir. Lakin Türklerin kemmiyeten en büyük kısmı üzerinde İslâmiyet'ten evvel en ziyade nüfuz icra eden medeniyet Çin medeniyetidir." *Türkiye Tarihi*, Akçağ, Ankara 2005, s. 92-3; "...O devirde, ilim ve san'at itibariyle, İslâm dünyasının en yüksek mevkii orası sayılıyordu. Daha sonra İstanbul'un ve Osmanlı medeniyetinin manevî nüfuzu buna galebe ederek Kırım'a, Kazan'a, Maverâünnehr'e, Azerbaycan'a kadar hissedilmeye başlamışsa da, bu medeniyetin maneviyeti de daima İran rûhunu göstermiş, millî harsa kayıtsızlık ve nefret itibariyle çok değişmiştir." "Aşık Tarzanın Menşesi ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe", *Edebiyat Araştırmaları*, s. 201; "...İslâmiyet'ten evvelki bu ilk devreden sonra, İslâm dininin Türkler arasına yayıldığını, Türklerin yeni bir "ümme" teşkil etmek üzere Acemlerle ve Araplarla karışık ortaya bir "İslâm Medeniyeti" çıktığını görüyoruz. Müşterek dinin kurduğu bu medeniyet, Türklerin harsı üzerinde yavaş yavaş derin tesirler yapıyor: Eski Türk hakanlığı İslâm sultanlığı şeklini aldığı gibi, hukuk, lisan, zevk gibi müesseselerde, birbiriyle hem-ahenk olarak, süratle değişiyor..." "Millî Edebiyat", *Bugünkü Edebiyat*, s. 12.

⁶² *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 118-9/125. [vurgular bize ait]; "İslâmiyet, daha teessüsünden bir asır sonra bile, ilk devrelere nisbetle, manen oldukça mühim farklar gösteriyordu. Filhakika, dünyanın muhtelif mahallerinde, asırlardan beri kendi hususî harslar ve an'aneleriyle yaşayan muhtelif medenî milletler İslâmiyet dairesine girince, İslâmiyet'in de büyük bir

Gökalp'ın sistematüğinde “hars” ve “medeniyet”in nereye oturduğunu tespit etmek Köprülü'nün bu konudaki bakış açısını anlamada büyük kolaylık sağlayacaktır. Gökalp'a göre “hars” ve “medeniyetin” hem iştirak noktaları hem de ayrılık noktaları bulunmaktadır. İştirak noktası her ikisinin de bütün bir içtimâî hayatı kuşatmaları dolayısıyladır. Ona göre içtimâî bir hayat dinî, ahlâkî, hukukî, muâkalevî, bedîî, iktisadî, lisanî ve fennî hayattan müteşekkildir. Bu sekiz başlıktan oluşan içtimâî hayatın bütününe “hars” dendiği gibi “medeniyet” adı da verilir.⁶³

Köprülü bir makalesinde içtimâî hayatın muhtelif yönlerine işaretlerle medeniyeti oluşturan unsurlara dikkat çekmiştir ki bu unsurlar, yukarıda belirtmeye çalıştığımız sistematüğe de uygun düşen bir tasnifi içermektedir. Buna göre bir cemiyet içinde vücut bulan “lisan, edebiyat, sanayi-i nefise, iktisadiyat, din, adât ve ahlâk, hukuk” aynı zamanda o cemiyetin oluşturduğu medeniyeti de temsil etmektedirler.⁶⁴ Özellikle İslâm'ı kabul ettikten sonra Orta ve Ön Asya'da kurulan pek çok devlet genel itibarıyla İslâm medeniyeti hususiyetlerini göstermekle birlikte Köprülü bu coğrafyada kurulan bazı devletleri tanımlarken devletin unvanından sonra “medeniyet” kavramını getirmekten de geri durmaz.⁶⁵

“Medeniyet” algısını göstermesi hem de bu kavramla ilgisi olması bakımından “İslâm Medeniyet”i üzerine söylediklerine bakmak meselenin daha da anlaşılmasını sağlayacaktır. Hem, bu konuya dair yazdıklarından İslâm medeniyeti hakkında düşündüklerini de takip etme imkânının elde edilebileceğini ummaktayız.

tekâmüle maruz kalması gayet tabîî idi. İran medeniyeti, Hint medeniyeti, Musevîlik tesirâtı, Suriye'yi baştan başa kaplamış olan Hristiyanlık nüfuzu, eski Yunan feylesoflarının mütercim eserleriyle tevelliü eden fikri cereyanları, Nev-eflatuniye akaidi, hülâsa bütün bu gibi haricî amiller, tabiatıyla, dinî tekâmül üzerinde icra-yı tesir ediyor, ve bu suretle, vasi' İslâm memleketinin her tarafında mütemediyen bir çok mezhep ve meslekler vücuda gelerek birbiriyle şiddetle çarpışıyordu...”

⁶³ Gökalp, “Türkçülüğün Esasları”, *Ziya Gökalp: Kitaplar*, s. 190. “Evvelâ, hars millî olduğu hâlde, medeniyet beynelmileldir. Hars, yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukukî, muakalevî, bedîî, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkdar bir mecmuasıdır. Medeniyetse, aynı “ma'mûre”ye dahil birçok milletlerin içtimâî hayatlarının müşterek bir mecmuudur. Mesalâ Avrupa ve Amerika ma'muresinde bütün Avrupalı milletler arasında müşterek bir Garb medeniyeti vardır. Bu medeniyetin içinde birbirinden ayrı ve müstakil olmak üzere bir İngiliz harsı, bir Fransız harsı, bir Alman harsı ilh. mevcuttur.”

⁶⁴ “Osmanlı saltanatının teessüsünden evvel Anadolu Türklerinin geçirdikleri safhalar, bugün ki kadar yalnız siyâsî ve askerî bir nokta-i nazardan tetkik edilebilmiş, içtimâî hayatın lisan, edebiyat, sanayi-i nefise, iktisadiyat, din, adât ve ahlâk, hukuk gibi muhtelif tecellileri, hülâsa bir kelime ile Garb Türklerinin ibda' ettikleri medeniyetin şekil ve rengi tamamıyla meçhul kalmıştır...” “Selçukiler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti”, *MTM*, c. II, sayı 5, Teşrinisani/Kanunisani 1331, s. 193.

⁶⁵ “Anadolu'ya gelip yerleşen Türkler, bir taraftan kendi kavmi harslarını, ve onunla beraber *İslâm medeniyetinin* çok kuvvetli unsurlarını bu yeni sahaya getirmişlerdi. Burada, eski mahallî *medeniyet* unsuruyla, *Yunan-Roma ve Bizans medeniyetlerinin* bakıyyelerine tesadüf ettiler. Lakin bu yeni birtakım gayr-i İslâmî tesirâta rağmen, *Anadolu Selçukilerinin medeniyeti*, umumî *İslâm medeniyeti* çerçevesinde hiçbir suretle harice çıkamadı. Filhakika, yavaş yavaş Türkleşen o eski Anadolu şehirlerinde, Türkler, eski Bizans veya Ermeni sanat eserlerine rast geldikleri gibi, Hristiyanlarla yan yana yaşamak suretiyle aralarında adeta bir nevi mübadele-i an'anât da vücuda gelmişti. Türklerle gelince (...) Hayat ve maişet bakımından incelenmiş ve fikrî seviyesi epey yükselmiş olan “şehir burjuvazisi”, mensup olduğu *İslâm medeniyetine* nisbetle maddeten ve manen daha dün gördüğü bu mağlub ve mütereddî *Hristiyan medeniyetine* karşı -az çok istihfâfkâr- bir la-kaydî besliyordu. (...) Şimdi *Anadolu Selçukî medeniyetini* umumî hatlarıyla tesbit etmek istersek, “eski Türk” ve “Arap-Acem” unsurlarının yanında, ve yeni gayr-i İslâmî unsurun pek ehemmiyetsiz kaldığını, ve en galip unsur olarak da “İslâmî İran” tesirinin tebarüz ettiğini itiraf mecburiyetindeyiz. Filhakika yalnız *İslâmî İran medeniyetiyle* değil, “El-Cezire” ve “Suriye”deki *Arap medeniyetleriyle* de alakadar olan Selçukiler, Bizans saraylarının mutantan adât ve teşrifâtına da yabancı değildir (...) büyük Selçukî imparatorluğunun müteaddid istitâlelerinden biri olan bu devletin kuvve-i merkeziyesi ve başlıca istinatgâhını Oğuzlar teşkil ediyor, Salahaddin Eyyubî'nin ordusunda ve sarayında kamilen Türkçe konuşulur, o devrin bütün müverrih ve şairleri bu devleti sadece Türk devleti telakkî ediyordu. Filhakika, Eyyubilerle beraber Mısır'a eski *Selçukî medeniyetinin* ve Türk an'anelerinin girdiğini, askerî tımarların ihdas olunduğunu, Fatımîlerin Şiiliğine karşı “Sünnilik” cereyanının kuvvetlendiği, hülâsa, mezhebî akidelerden idare teşkilatına sanayi-i nefiseye, yazıya kadar medeniyetin her şubesinde yeni bir devre başladığını görüyoruz, buna, tereddütsüzce “Türk devresi” diyebiliriz” *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 347-8, 366/233, 328.; “İran'ın ve *İran medeniyetinin* Garbî ve Şarkî Roma üzerindeki tesiri şu son otuz yıllık tetkiklerle yavaş yavaş daha iyi aydınlanmakta ve bilhassa *Sasani* devri *medeniyetinin* gerek Bizans gerek diğer komşu devletler üzerinde ne kadar müessir olduğu, gün geçtikçe, daha çok anlaşılmaktadır. (...) İran'ın Bizans destanları üzerindeki tesirleri hakkında birtakım yeni mütalaalar ileri sürmüştür. Mamafih, *Sasani medeniyetinin* sanıldığından daha fazla müessir olduğu...” *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 99. [vurgular bize ait]

İslâm dininin ortaya çıkması, Araplar arasında vaki olan ayrılıkları sona erdirerek çok kuvvetli bir dayanışmanın zuhuruca neden oldu. Bu dayanışma çok kısa bir süre içinde kadim bir imparatorluğa ve onun dayanağı olan İran medeniyetine ağır bir yenilgi tattırmıştır. Bir süre sonra da İslâm orduları Asya'yı geçerek Çinlilerle, Türklerle ve Hintlilerle temas sağladılar. Doğu Roma İmparatorluğu İslâm ordularının bu yürüyüşünden İran kadar etkilenmemiş olsa da Güneyde yerleştiği bölgeden çekilmek zorunda kaldı. İslâmiyet Batı'ya Cebel-i Tarık'tan geçerek orada kuvvetli bir şekilde yerleşirken Doğu'da hemen hemen Çin seddine kadar dayanmış durumdaydı.⁶⁶

Köprülü'ye göre bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılım iki şeye neden oldu. Birincisi İslâm'ın yayıldığı sahalarda çeşitli din ve ırka mensup olan insanlar bir biçimde İslâmiyet'i benimsediler; ikincisi ise yeni dinin ister istemez muhtelif kültür ve medeniyetlerle temas etmek zorunda kalmış olması ve bu temasın sebep olduğu "tekâmül-i zarurî" idi.

Bu bakış açısına göre İslâm dini başlangıçta karşısına çıkan iki devasa medeniyeti kısa bir süre içinde ortadan kaldırmaya muvaffak olmuş ve fakat yerine yeni bir medeniyet ikame etmeye kalkıştığı anda, esas unsurlarını Araplardan almakla birlikte, en ziyade, yıktığı o eski medeniyet ve dinlerin "bekâyâ-yı anâsır"ı sayesinde gelişmesini tamamlayabilmiştir. Köprülü sadece "çöl harsı"nın unsurları ile muhtelif kavimleri kucaklayacak büyük ve güçlü bir "cihan-şümûl" medeniyet vücudunda getirmenin mümkün olamayacağını belirtir. İslâm ümmeti denilen kitle nasıl ki sadece Araplardan müteşekkil değilse, İslâm medeniyeti de sırf Arap ve Araplığa münhasır değildir. Emevîler'le başlayan yeni medeniyet inşası, Abbasîler döneminde en yüksek seviyesini yakaladı. Ona göre bu mertebeye erişmesi çeşitli medeniyet ve dinlerle vaki temas sayesinde gerçekleşmiştir. "Emevîler zamanında yavaş yavaş teessüse başlayan İslâm medeniyeti, Abbasîler zamanında en yüksek derecesine vasil oldu. Bunda İran anasır-ı medeniyesinin, eski Yunan'ın, Hint'in, Musevîliğin ve Hristiyanlığın, hülâsa İslâmiyet'le temas eden muhtelif din ve medeniyetlerin bir hissesi vardır. Bu medeniyetin mahsûlât-ı fikriyesi, ekseriyetle, Arap olmayan İslâmlarla -mesela İranîler, Türkler, ilh.- hatta Hristiyanlar, Musevîler, Mecusîler tarafından Arap lisanıyla yazılmış veya tercüme edilmiştir."⁶⁷

İslâm medeniyetinin yayılma alanının genişliği hesaba katılırsa dikkati çeken en önemli husus, farklı farklı kavimler arasında hep aynı müşterek özellikler göstermesidir. Çeşitli din ve medeniyetlerin bakiyesi ile Arap kültürünün birleşmesinden ortaya çıkan yeni medeniyet her unsuruyla beraber bir bütünlük arz eder. Hukuk, ahlâk telakkisi, maddî teşkilatı hasılı medeniyeti meydana getiren bütün parçalar arasında tam bir ahenk bulunur. Bu telakkî biçimleri ve maddî teşkilat farklı kavimler arasında çeşitlilik arz etse de İslâm dininde kitap ve sünnetin birliğinden doğan anlayış sayesinde İslâm memleketlerinin hemen hepsinde umumî ve müşterek bir yapının mevcudiyeti göze çarpmaktadır. İslâm medeniyeti dairesinde kurulan devletlerin sadece idarî ve askerî teşkilatlarında değil bütün "sanayi'-i nefisede, lisan ve edebiyatta, hatta ahlâk ve adâtta" açık bir şekilde görmek mümkündür. Yeni medeniyetin nüfuzu altında teşekkül eden her yapı İslâmiyet'ten önceki an'aneleri tamamıyla bir tarafa atmamakla ve onların İslâmiyet'ten sonra oluşan maddî ve manevî müesseselere etkisini saklamakla birlikte İslâm medeniyeti, her bir yapıda müştereken görünen yüzünü muhafaza etmesini bilmiştir.

Köprülü'nün "medeniyet" ile alakalı olarak ele aldığı ve irdelediği bir başka husus İran ya da Sasanî medeniyetinin etkisi meselesidir. İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Sasanî medeniyeti zaten gerek Türkler gerekse Bizanslıların saldırıları ile büyük ölçüde zayıflamış durumdaydı. Yeni dinin hızlı ilerleyişi karşısında Sasanî saltanatı daha fazla dayanamadı ve İslâm nüfuzu bu kadim merkezde kök salarak

⁶⁶ "Tarih: İslâm Medeniyeti", *Dergâh*, c. I, sayı 3, 16 Mayıs 1337, s. 36; ayrıca bk. *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 101-2/110-1.

⁶⁷ a.g.e., s. 103/111.

yerini sağlamlaştırdı. Eski İran medeniyetinin Ceziretü'l-Arap bölgesinden gelen bu kuvvetli istila seli altında çok çabuk teslim olması ve dahası yüzyıllardır süregiden yerleşik an'ane ve telakkilerin birden ortadan kaybolması garip görünse de durumun böyle olması gayet doğaldır. Zira ortadan kalkan aslında sadece dış görünüm ve şekiller oldu; İran ruhu İslâmî şekiller altında varlığını bir şekilde devam ettirmesini bildi. Bu kadim geleneğin kendisini İslâmî şekiller altında yeniden inşa ettiği söylenebilir. Bu inşa sürecinin etkisi öyle derin oldu ki Emevîlerin Arap saltanatını yıkıp yerine kendi anlayış ve müesseselerinin bir tür devamı addedilebilecek Abbâsî hilafetini yerleştirmeyi başarabilmiştir.⁶⁸

İslâm medeniyetine katkı bağlamında Köprülü Türklere de önemli bir hisse ayırmaktadır. Türklerin yeni medeniyetin teşekkülünde oynadıkları rol ona göre Araplardan çok çok fazladır.

“İslâmiyet’in teessüs ve inkişafında Türklerin mevkii, diğer Müslüman kavimlerle kıyas kabul etmeyecek kadar büyüktür. Sasanî İmparatorluğu Türklerin mütemadî mühacemâtı neticesinde sarsılmış olduğu cihetle Kadisiye’de o kadar kolaylıkla yıkılabiliyordu. Türkler İslâmiyet’i kabul ettikten sonra ise, bütün kuvvetlerle onun müdafaasına, neşr ü ta’minine çalıştılar. Orta Asya’dan coşkun ve mütemadî bir sel halinde asırlarca ehl-i salib dalgaları karşısında İslâmiyet ancak Ceziretü'l-Arap dahiline sıkışır kalırdı. Garb aleminin bu korkunç istilasından İslâmiyet’i kurtaran ve bu istilaları neticesiz bıraktıktan sonra -Endülüs’ün ufûlüne mukabil- İslâmiyet’i Macaristan ovalarında kadar muzafferane isâl eden, bilhassa Türk kuvveti oldu. Nureddin Şehid, Salahaddin Eyyubî, Kılıç Arslan gibi büyük kahramanların kumandası altında döğüşen Mısır, Suriye, Halep, Anadolu o devreleri, hemen ekseriyet-i mutlaka ile, Türklerden tereküb ediyordu. İslâm alemini Şark’tan tehdit eden Moğol istilasına da, keza, Mısır Türkleri tarafından tevkîf edilmiştir. İşte bu nokta-i nazardan, İslâm tarihinin meşy-i umumisi üzerinde Türklerin, maddeten, hatta Araplardan pek çok daha fazla rolleri olduğu kat’iyetle iddia olunabilir.”⁶⁹

Köprülü’ye göre Türklerin İslâm medeniyetine katkısı maddî olmaktan daha çok manevî açıdan vuku bulmuştur. İslâm ilimlerinde ün yapmış kimselerin pek çoğu Türkler arasından çıkmıştır. Hatta Arap ve Acem edebiyatlarının büyük üstatlarının da Türk olduğunu iddia etmektedir. Kaldı ki Acem edebiyatının bu denli gelişme göstermesi biraz da Türk hükümdarlarının saraylarında onlara gösterdikleri ilgi, alaka ile doğrudan bağlantılıdır; sultanların maddî ve manevî destekleri sayesinde ki Arap ve Acem edebiyatı büyük bir gelişme seyri izleyebilmiştir.

Aslına bakılırsa Türkler İslâmiyet’i kabul etmekle kendi benliklerini yeni dinin evrensel yapısı içinde eritmeyi başarabilmiş bir kavim oldu; bu noktada İslâm’ı kabul eden hiçbir millet onlar kadar ileri gidememiştir. Türkler İslâm öncesi geçmiş hayatlarından sadece birkaç hatıra korumayı tercih ettiler.⁷⁰ Türkler İslâmiyet’e girdiklerinde karşılarında hem İslâm’ın din ve ilim lisanı olan Arapçayı hem de zengin bir medeniyet dili haline gelmiş Acemceyi buldular; ve dinin “ümme” anlayışına da uygun olarak millî lisan ve edebiyatlarını ihmal etme pahasına da olsa fikrî faaliyetlerinin tamamını müşterek İslâm medeniyetinin ve Acem edebiyatının yükselmesi yolunda harcamakta bir mahzur görmediler. Özellikle mimarî sahada İslâm medeniyetinin en büyük abideleri Türklerin vücuda getirdiği eserlerden meydana geldi. İslâm mimarisinin özgünlük kazanmasında en büyük tesir, Türklerin İslâm öncesi sanatından alınan unsurlarla gerçekleşti ve bu unsurlar sayesinde yeni İslâmî şekillerin oluşmasında ön ayak oldu.⁷¹

Medeniyet bahsiyle ilgili Köprülü’nün makalelerine yansıyan en büyük problemleri alan 45 sonrası yazdığı siyasî yazılarında kendini gösterir. Burada yer alan ifadeleri incelendiğinde görülür ki Köprülü, sanki tek bir medeniyet algılaması üzerine vurguda bulunmaktadır. Gerçi “Şark” ve “Garp” medeniyeti

⁶⁸ a.g.e., s. 133/136.

⁶⁹ a.g.e., s. 116/120.

⁷⁰ Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s. 327.

⁷¹ Türk Edebiyatı Tarihi, s. 117/121.

ayırımlarına gitmekle birlikte beşeriyetin medenî seviye bakımından o gün geldiği noktaya yani Batı medeniyetine bütün insanlığın katılımını öngören bir yaklaşım tarzı benimsediği görülmektedir.

"Bugün, İkinci Dünya Harbi tam bir zaferle sonra ermiş bulunuyor. Bu parlak zaferi, sadece Anglosaksonların ve müttefiklerinin bir zaferi saymak, çok dar bir görüşün ifadesi olur. Çünkü bu zafer, zulme ve istibdada karşı hürriyet ve demokrasinin, vahşete karşı *medeniyetin* zaferidir ve San Francisco'da imzalanan müşterek Milletler Anayasası, bütün kusurlarına ve eksikliklerine rağmen, insanlık tarihinde yeni ve mesut bir devrin başladığını müjdeleyen ilahî bir sestir."⁷² "...Hür düşünce ve serbest tenkid, *bugünkü medeniyetin* başlıca temellerini teşkil eder. İnsanlığı bunlardan mahrum etmek, irticaların en korkuncu olur; ve bunlardan mahrum kalan cemiyetler, derhal bir esir sürüsü şekline girerler..."⁷³ "...Yıkılan totaliter rejimlerin miras bıraktığı zehirli fikirleri, dünyanın bir kısmında hâlâ devam eden sağ ve sol hürriyet düşmanlığını, temiz bir insanlık havası içinde eritip yok etmek, San Francisco Paktını iyi niyetlerle imzalamış demokrat milletlere düşüyor. İlmin ve tekniğin akıllara durgunluk veren terakkileri neticesinde artık daralmış olan eski dünyayı *tek insanlık dünyası*, birbirine düşman veya rakip milletleri de bir milletler federasyonu haline getirmeyecek olursak, yeryüzünde içtimai adaleti süratle gerçekleştiremezsek yakın yıllarda pathyacağı muhakkak yeni bir harbin *bugünkü medeniyeti* yok edeceğini artık bütün dünya anlamış bulunuyor..."⁷⁴

Yukarıda alıntısını yaptığımız "tek insanlık ideali" etrafında dile getirilen düşünce Şark dünyasının önde gelen şairlerinin ifadeleri ile de desteklenmeye çalışılmıştır. Buna göre Acem şairi Sadi ve Türk şairi Yunus Emre Köprülü'ye göre tek insanlık idealinin bizdeki temsilcileridir.⁷⁵ Köprülü için "medeniyeti" ve "insanlığı" korumak için yapılması gereken tek şey, gidilmesi icap eden tek yol vardır o da San Francisco Paktını imzalayan devletlerin yaptıkları işi daha ilerleterek buna engel olan bütün maniaları ortadan kaldırmaları ve "tek dünya federasyonu" amacı etrafında tam bir kenetlenme örneği göstermeleridir.

Köprülü'nün II. Dünya Savaşı sonrasında dile getirdiği bu medeniyet algısını nasıl okumalı ve ne şekilde yorumlamalı?... Kanaatimizce Batı'ya karşı bu öykünmecî tavrı anlamlı bir hale irca etmek için dünya konjonktürünü hesaba katmak gerekir. Zira I. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'da özellikle Almanya, İtalya ve Sovyet Rusya'da hâkim olan totaliter rejimler ve bunların insanlık için oluşturdukları tehlike göz önüne alınmadıkça Köprülü'nün idealize ettiği ve hararetle savuna geldiği bütün milletler arasında bir "müsavat ideali"nin teşekkül etmesi fikri anlaşılabilir. Bu tavır aynı zamanda I. Dünya Savaşından yenik çıkmış bir milletin yeni kurulan dünya düzeninde var olma arayışları şeklinde de görülmelidir. Bir başka açıdan da bu durumu emperyalist siyaset güden güçlere karşı bir tür savunma girişimi olarak niteleyebiliriz. Zira bu görüşü ima eden ifadelerine çeşitli makalelerinde rastlamak mümkündür.⁷⁶

⁷² a.g.m., s. 23. [vurgu bize ait]

⁷³ "Miras Davası mı?", *Vatan*, 6 Ekim 1945; *DY*, s. 34. [vurgu bize ait]

⁷⁴ "Maarif Sistemimiz ve Demokrasi Ruhu", *Vatan*, 17 Ekim 1945; *DY*, s. 48-9. [vurgu bize ait]

⁷⁵ "İnsanlığın, menfaatleri birbirine zıt niyetlerden değil, bilakis tamamıyla birbirine bağlı topluluklardan mürekkep mütesanit bir birlik olduğu fikri, asırlardan beri bazı büyük mütefekkir ve sanatkarlar tarafından ileriye sürülmüştür. "İnsanlığın bir tek vücut olduğunu" söyleyen büyük Acem şairi Sadi, "bütün milletlere aynı gözle bakmayanların Allaha âsi olacaklarını" haykıran eşsiz Türk şairi Yunus Emre, *tek insanlık* idealinin Şarktaki başlıca mümessillerini teşkil ederler." "Dünya Birliğine Doğru...", *Vatan*, 19 Ekim 1945; *DY*, s. 52.

⁷⁶ "...Birleşmiş Milletler Paktının şu mahut veto meselesi gibi pürüzlü noktaları da ıslah edildikten sonra, cihan sulhunu ve yeni dünyayı, âdilâne esaslar üzerine kurmak imkânı elbette hasıl olacaktır. İyi niyete ve karşılıklı anlayışa dayanan samimî, açık bir siyaset, insanlığın derin yaralarını sarabilmek için, tek vasıtaadır. Eğer büyük devletler kendi aralarında bu esas üzerinde samimiyetle birleşecek olurlarsa, bütün dünya milletlerinin bu hususta onlara iştirak edeceklerinden asla şüphe edilemez. *Emperyalist düşüncelere dayanan gizli ve tahrikçi siyasetler*, Birleşmiş Milletler Paktı açık ve samimî bir şekilde işledikçe, daima iflâsa mahkûm kalacak, ve *insanlığı yeni felâket uçurumlarına sürüklemeye muvaffak olamayacaktır* (...) 1946 yılının dünyaya gösterdiği en büyük hakikat, demokrasiye aykırı rejimlerin, ideoloji bakımından ister beyaz ister kırmızı olsunlar, *insanlık ailesi* içinde artık şerefli bir yer alamayacaklarıdır. Bünyeleri itibarıyla mutlaka *emperyalist* olmaya mahkûm bulunan bu hürriyet düşmanı rejimler, kendi milletleri için olduğu kadar dünya sulhu bakımından da daima bir tehlike teşkil ederler. (...) XIX. Asırda büyük sanayi kapitalizminin doğurduğu *siyasi ve iktisadi emperyalizm cereyanları* için, yeryüzünde artık *hiçbir hayat hakkı kalmamıştır*. Aynı suretle, içtimai adalet prensibinin bugünkü demokrasilerde kazandığı büyük ehemmiyet, büyük sermayenin geniş halk kitlelerini istismar etmesine de imkân bırakmamıştır ve bırakmayacaktır. (...) Dünya tarihinin tetkiki bize açıkça gösteriyor ki, insanlık bugüne kadar sınıf mücadelelerinden yalnız zarar görmüş, ve ancak içtimai tesanüt sayesinde ilerlemiştir. (...) Türk milletinin, *demokrat*

Aslında Tanzimat'tan bu yana modernleşme tarihimize bir göz atacak olursak Garphlaşma yolunda devlet ileri gelenlerinin yapmaya çalıştıkları şey İmparatorluğu yaşatma çabasıydı. Dolayısıyla ona göre Batılılaşma hareketi yaşayabilmek için yapılması zorunlu inkılâplar arasında yer alan bir dizi yenilik girişimleri ve yeni dünya şartlarına uymak mecburiyeti karşısında izlenmesi zorunlu bir politika olarak tanımlanır.⁷⁷

Bu konuyla alakalı olarak gösterdiği tavrı, Gobineau tarafından savunulan medeniyet telakkî biçimine bir tür cephe alış olarak da niteleyebiliriz. Onun bu noktadaki söylemi, bütün bir medeniyetin yalnız mümtaz bir ırkın eseri olduğu ve sadece insanlığın kaderini o ırkın elinde tutması gerektiği şeklindeki nazariyeye cevap niteliği taşır. Dolayısıyla “tek insanlık ideali” etrafında söylediklerini yukarıda da işaret ettiğimiz gibi savaş sonrası kurulan yeni dünya düzeni içinde kendisine kulvar açma, dünya siyasetinde “bende varım” söylemini yüksek sesle ifade ameliyesi şeklinde anlayabiliriz.⁷⁸

Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nı Demokrasi cephesinin kazanmış olması iç politikada da bazı değişikliklerin habercisi olmuştur. Zira 1 Kasım 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü, Meclis açılış nutkunda, demokrasilerin faşizm üzerine kurdukları tahakküme vurguda bulunarak memleket içinde yeni dünya koşullarına uygun olarak bir düzenlemeye gidileceğinin ilk sinyallerini veriyordu.⁷⁹ Bir süre sonra dörtlülük takrir ile tek parti yönetimine karşı açılacak muhalefet hareketinin başında Köprülü de yer alacak ve totaliter rejimin ortadan kalkması, demokratik bir hayatın başlaması için amansız bir mücadelenin içine girecektir. Dolayısıyla yukarıda işaret edilen ifadeleri iç politikada “tek parti idaresi”ni bertaraf etmek maksadıyla geliştirilen bir söylem şeklinde de düşünmek gerekir. Zira Şark ve

milletler safında, Birleşmiş Milletler idealinin gerçekleştirilmesi yolunda kendisine düşen vazifeleri samimiyetle ifa edeceğinden bütün dünya emin olabilir. “Dünya Durumuna Umumî Bir Bakış”, *Kuvvet* 16 Ocak 1947; *DY*, s. 169, “...Bugün üç -yahut beş- büyük devlete düşen ilk vazife, Atlantik Beyannamesinin insani ve idealist ruhuna tamamiyle sadık kalarak, San Francisco’da aldıkları imtiyazlı mevkii bırakmak ve bu Londra toplantısında büyük küçük *müsavi haklara malik bir Milletler Birliği* kurmaktır. Onlar ellerindeki maddi ve manevi bütün kuvvetleri, yeni ve mesut bir dünya kurmak için kullanmalıdırlar; yoksa, küçük komşularını tazyik ve tehdit altında bulundurmamak, *emperyalist* düşüncelerle hareket etmek, ancak *insanlık* düşmanı totaliter rejimlere yarasır. (...) Böyle bir birliğin emrinde, *kuvvet*, ancak *hakın korunmasına* bir vasıta olur; bütün *emperyalist temayüller, tahakküm ve istila emelleri* ortadan kalkar; büyük küçük bütün milletler, umumî bir emniyet havası içinde fikrî ve iktisadî iş birliği yaparlar; hakiki manasıyla bir *insanlık dünyası* yaratılmış olur.” “Londra Toplantısı Münasebetiyle: Diplomatlar Roosevelt’in Emanetine Hıyanet Etmeyiniz!”, *Vatan*, 10 Ocak 1946; *DY*, s. 78. [vurgular bize ait]

⁷⁷ “...Garp memleketlerinin aksine olarak Şarkta bütün yenilik hareketleri, bütün inkılaplar daima yukarıdan aşağı gelmiş, hükümet başındaki münevver zümreler tarafından halka adeta zorla kabul ettirilmiştir. Fikir ve teknik bakımından çok ilerlemiş kapitalist Garp dünyası, on dokuzuncu asırda, geri bir teknik seviyesinde iktisadî bakımdan teşkilatsız kalmış Şark memleketlerinin sömürmek için tazyik hareketlerine başlayınca, *yaşayabilmek için bu yeni dünya şartlarına uymak zarureti*ni ilk anlayanlar, iş başındaki münevver insanlar oldu; ve bu garphlaşma hareketi, tabiatıyla, yukarıdan aşağı geldi. On dokuzuncu asır Osmanlı İmparatorluğunda, *imparatorluğu yaşatabilmek maksadıyla girişilen inkılap hareketleri* tamamiyle bu mahiyettedir. Bu inkılapları yapan fikir ve devlet adamları, imparatorluğun karışık ve zayıf bünyesinin şiddetli sarsıntılardan korumak için, radikal hareketlere girişmekten daha çekinmişler, ve daima eski ile yeniye telife çalışmak zorunda kalmışlardır ki, bu çekingenliği, Rumeli’nin kaybından sonra bile, İttihat ve Terakkinin inkılap hamlelerinden görme kabildir...” “Muhtaç Olduğumuz Asıl İnkılap: Fikir ve Ahlâk İnkılabı!”, *Son Saat*, 1 Nisan 1947.; *DY*, s. 298. [vurgular bize ait]

⁷⁸ “...Bugünkü medeniyeti Cermen, Âri veya Akdeniz ırklarının eseri gören kabli fikirlere dayanmış dar telakkinin daima muarızı bulunmuşumdur. (...) Yayılmasına Gobino (Gobineau) nın sebep olduğu ve Almanya’da fevkalade taammüm ederek bu memlekette bazı filosofların nazariyelerine esas teşkil eden bu akide, yalnız gayr-ı ilmî olarak kalmaz; nazari sahada ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği hatalar ve bu hataların da tatbikatı itibariyle gayr-ı insani ve gayr-ı ahlâkidir. *Bütün medeniyetin* yalnız mümtaz bir ırkın insanîyetin mukadderatını elinde tutması icab ettiğini iddia eden bir nazariye, neticeleri itibariyle ancak hodbin, mütecaviz ve mahvedici olabilir. On üçüncü asrın başlangıcında yaşayan büyük bir Türk mutasavvıf şairi: “Yetmiş iki millete bir göz ile bakmayan-Halka müderris olsa hakikatte âsidir” diye bağırıyordu. Asırlarca Türk edebiyatına hakim olan bu müsavat zihniyeti nasıl takdir edilmez? (...) bugünkü büyük ve müellim mücadelelerden belli başlı mes’ûlü olan “ırk Mesihçiliği”, fikrimce ergeç yıkılmaya mahkûmdur. Fakat bütün içtimai hatalar gibi, insanîyete büyük zararlar vermeden, yapmayacaktır. Yıkılacaktır, çünkü milletlerin müsavatına inanan beşerî vicdan, kendisi için asırlarca mücadelelerde bulunmuş olan bu müsavati istediği gibi, hangi şekilde tezahür ederse etsin, hiçbir zaman tecavüz ve tazyiki kabul etmeyecektir. Bu isme liyakat kesbeden ve dünyanın bütün milletlerin müsaviliğine; işbirliği, adalet, ahlâk prensiplerine dayanan hakiki bir cemiyet-i akvâmın yakın bir istikbalde bina edilebileceğine inananlar arasındayım...” “Notlar ve İktibaslar: Bir Ankete Cevap”, *Ülkü*, c. XV, sayı 87, Mayıs 1940, s. 259-60.

⁷⁹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 125; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 132.

Garp medeniyetlerini karşılaştırdığı bir yazısında sözü Şark medeniyetlerinde var olan telakkî biçimine getirerek hükümdarların tanrılaştırılmalarını eleştirir; bu tarz bir anlayışı aynı zamanda istibdat ve totaliter idare şekillerinin zuhuruyla yol açmakla suçlar.⁸⁰

Cumhuriyet ilan edildikten ve pek çok inkılap gerçekleştirildikten sonra Bursa Amerikan Mektebi'nde vuku bulan bir "din değiştirme/tanassur" hadisesi ile alakalı olarak Köprülü'nün dile getirdikleri, gerek yukarıdan beri izah etmeye çalıştığımız onun medeniyet perspektifi gerekse Batılılaşma hadisesine bakışını göstermesi açısından bize yol gösterici olacaktır.

Köprülü din değiştiren/Hıristiyanlığı seçen kızlar hakkında yazılıp çizilenleri bir değerlendirmeye tabi tutmak suretiyle meseleyi derinlemesine inceleme gereği duyar; ve haklı olarak muhataplarına şu soruları yöneltir:

"...Türk harsını, Türk muhitini "bayağı" görerek Garp medeniyeti içinde erimeyi arzu eden, "asrileşme"yi "millî şahsiyet"ten tecerrüdde bulan ve bunu en ilmî ve en "Avrupai" bir telakkî addeden "Levanten" Türklerin adedi, bu tanassur eden kızlar gibi birkaç kişiden mi ibarettir? Filhakika bunlar kendi hareketlerinin tamamıyla "millî" hatta "milleyet-perverâne" olduğunu bile iddia edebilirler; lakin bu tanassur eden kızlar da; "Protestan" olmakla daha "medenî Türk" olduklarını iddia etmiyorlar mı? Kendilerine hücum edenleri "medeniyetsizlikle, taassupla, cehaletle" itham etmiyorlar mı sanıyorsunuz? İşte, bu itibarla, meseleyi sadece "ecnebî mekteplerin muzır bir tesiri" addetmekle kalmayarak, hastalığı daha derin ve daha şamil bir gözle tetkike çalışalım..."⁸¹

Köprülü'ye göre Türk toplumu geçirdiği büyük ve hızlı inkılaplar sonrasında tam bir "hars buhranı" yaşamaktadır. Tanzimat'la başlayan bu değişim hareketi Cumhuriyet Türkiye'sinde son halini almış ve bu buhranın en üst seviyede yaşanmasını tevlit etmiştir.⁸² Bu dönemde girilen yenilik hareketi süratle tamamlandıktan sonra yıkılan ve ortadan kaldırılan eski kıymet ve an'anelerin yerine yenilerini ikâme etme vazifesi memleketin mütefekkir zümresinin uhdesine verilmişti. Eski kıymetlerin yerine "içtimai tesanüd"ü "asrî" esaslar üzerinde yeniden inşa etmek ve toplumu yeni bir ideal ile donatarak ona istikamet vermek zarureti Türkiye Cumhuriyeti'nin yapması gereken öncelikli işlerin başında gelmekteydi. Ne var ki münevver sınıf bu işi yapmak kudretine malik değildi.

Köprülü ilerleyen satırlarda inkılaplar üzerine bir tür öz eleştiri denemesi yapmaktadır. Bu eleştirilerde dikkati çeken nokta münevver sınıfın millî şahsiyetten yoksun bir arayış içinde bulunmalarıdır. Kendi kültür ve geleneklerine yabancı bir duruş aynı zamanda yarının münevver sınıfını teşkil edecek olan gençlerle halk arasında kapanması güç bir uçurumun açılmasına neden olmaktadır. Medeniyet ile alakalı olarak burada bizi ilgilendiren kısım ise yenilikleri kendi bünyemize mâl ederken takip edilmesi gereken tavrın niteliğidir. Bu tavır alışı yine *geleneksel* bir bakış açısı ve yaklaşımı derhal göze çarpar;

⁸⁰ "...Eskiden Çin, İran, Mezopotamya, Mısır, yani bir kelime ile eski Şark medeniyetleri ile bugünkü insanlığın anası olan Yunan medeniyeti arasında yapılacak herhangi bir mukayesede, şu büyük ayrılığın daha ilk bakışta göze çarpmaması kabil değildir. Eski Şark'ın muazzam imparatorluklar vücuda getiren bu büyük medeniyetlerinde, hükümdarlar, insanlığın üstüne çıkarılarak tanrılaştırılmıştır; yani bunlar ya Allah'tır, ya Allahın oğludur, yahut Allahın yeryüzünde vekilidir. Böyle bir telakkinin ne korkunç bir zulüm ve istibdat sistemi doğuracağı kolayca anlaşılabilir... Halbuki Yunan medeniyetinde, bunun tam zıddına olarak, Allahların bile insanlaştırılmış olduğunu görüyoruz. İşte iki zıt telakkiden birincisi, fikrî ve siyasi hayatta istibdatı, zulmü, tahakkümü, maddî ve manevî esirliği doğurduğu halde, ikincisi maddî ve manevî hürriyete, demokrasiye, serbest düşünceye, tenkide yol açmıştır." "Demokrasi Ruhu", *Vatan*, 19 Eylül 1945; *DY*, s. 20.

⁸¹ "Tanassur Hadisesi ve Hars Buhranı", *Hayat*, c. III, sayı 63, 9 Şubat 1928, s. 201.

⁸² "Öyle sanıyorum ki bugün Türk cemiyeti çok derin ve çok kuvvetli bir "hars buhranı" geçiriyor. "kurun-ı vüstaî" İslâm medeniyeti dairesinden çıkarak "asrî medeniyet" dairesine girmek zaruret-i hayatiyesinde olan cemiyetimizin Tanzimat'tan beri geçirmekte olduğu bu "buhran", bugün artık "a'zamî" dereceye gelmiştir; ve böyle olması de zaruridir. Tanzimat ve Meşrutîyet devirlerinin, "eski kıymet"leri yıkmadan onların yanında "yeni kıymetler" yaratmak şeklinde tecelli eden "tefflikçi" siyasetleri, Cumhuriyet Türkiye'sinde artık devam edemezdi: "Nizâmî Mahkeme"nin yanında "Şer'î Mahkeme", "Mektep"ın karşısında "Medrese", "Millî Hakimiyet"ın fevkinde "Fetva Hakimiyeti" hülâsa "Demokrasi" ile "Teokrasi" telifine imkân olamayan mütezaad mefhumları; iktisadî zaruretler tesiriyle şehirli kadın hayata karışmak mecburiyetinde kalınca, Bizans-İran, medeniyetlerinin yadigarı olan "Harem", ister istemez yıkılacaktır!.." *a.g.m.*

millî mazî ve millî kültüre karşı gösterilen kayıtsızlık eleştirilerek “millî şahsiyet” kavramına referansta bulunulur.⁸³ “...*Millî mazisini inkâr ve millî harsını istihfaf ederek yabancı harsların propagandasını yapmak, müstemlekelerdeki mahkum ve geri milletler arasından çıkan sahte ve ibtidâî “sözde münevverler”e has bir seciyedir; bugünkü asrî millet, millî harsını ve millî şahsiyetini -ona beyne’l-milel bir kıymet verdirecek derecede- inkişâf ettirmiş olan millettir. Türk milleti, *Garp medeniyeti içinde erimek* suretiyle ona **temessül** etmeyecek, *millî şahsiyetini a’zamî kuvvetiyle inkişâf ettirebilmek için o medeniyeti **temsîl** edecektir.*”⁸⁴*

Baş tarafta verdiğimiz “Tanzimat Eleştirisi” adlı kısımda da görülen bu yaklaşım körü körüne bir taklit fikrini kabul etmez. Millî olanı göz ardı ederek yapılacak bir asrîleşme/modernleşme fikrinin şiddetle karşısında yer alır. II. Meşrutiyet yıllarında kaleme aldığı makalelerde ön gördüğü “halka doğru” hareketi içinde ayrı ve özel bir konuma yerleştirdiği münevver sınıf bu makalelerinde de yeniliği inşa edecek zümre olarak belirmektedir; ne var ki o yıllarda gerçekleşmesi umulan yeniliğin halka ulaştırılması olgusu Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplarla gerçekleşmiş gözükmez. Hatta yıkılan eski kıymetlerin yerine yenilerinin konulamaması mütefekkir sınıfın kabiliyetsizliğine atfedilir.⁸⁵

C. İnkılâp eleştirisi

Batı medeniyeti dairesi içine girmek kararı Cumhuriyet dönemi Türk toplumunu “değerler” meselesi etrafında bazı problemleri göğüslemesi gerçeği ile karşı karşıya bıraktı. Yukarıda değindiğimiz “tanassur” hadisesi karşısında Türk kamuoyu büyük bir infial göstermişse de Köprülü bu infial karşısında münevver sınıfı inandıklarını cesurca ve yüksek sesle ifade etmemelerini ya da edememelerini tenkit etmiştir. Hadisenin vahameti onu Cumhuriyet idaresi altında gerçekleştirilen inkılaplar üzerine bir değerlendirme yapmaya itmiştir. Müellif Batı medeniyeti dairesine girmek zorunluluğu meselesini tesbit ettikten sonra ortadan kaldırdığımız eski kıymet ve müesseseler yerine yenilerini ikâme edecek yüksek fikirli dimağların olmayışı yüzünden Batı’nın en kötü haliyle şekli bir vaziyette taklit edildiği fikrini taşımaktadır. Hatta bu meyanda Arap harflerinin terk edilerek Latin harflerini almak istenmesini de böyle bir tavrın uzantısı olarak görme eğilimindedir.

“...Bu hazin vaziyet karşısında, “hayat”, içtimâî sahalarda “yeni kıymet”ler koyabilecek büyük dimağların yetişmesini beklemeyeceği cihetle, “nazariye”yi beklemeden yürüdü. Muasır Avrupa cemiyetlerinin müesseselerini ve “kıymet”lerini -aradaki içtimâî şartların tehâlüfı sebebiyle yalnız “şekli” bir surette- almaya çalıştık. “İnkılabımızı tamamlamak için, artık Arap harflerini de atarak Latin harflerini almak” isteyenler, işte bu “şekil-perest”liğin en sarîh bir numunesidirler; onlar, bu suretle, “kurun-ı vüstânın son bakiyesinden” de kurtularak “tamamıyla asrî” bir hâl alacağımızı ümid ediyorlar; düşünmüyorlar ki bizi Avrupa’dan ayıran en bariz fark “zihniyet” ve “mantık” farkıdır; “düşünme” ve “çalışma” tarzlarımızı “Avrupalı” bir şekle sokmadıkça “iktisadî hayat”ımızı bugünkü “kurun-ı vüstâî” halden kurtarmadıkça, henüz, “asrî cemiyet” olduğumuzu iddia edemeyiz. Ecdadımız, ibtida “İslâm medeniyeti dairesine girdikleri zaman, *millî harslarını* hakir görmüşler,

⁸³ “...“millî hars”ı tezyif eden, “millî itimad-ı nefis”i kıran bu cins neşriyatın gençlik üzerinde çok muzır bir tesiri oluyor! Zahiren parlak bir “asrîlik” ve “demokratik” boyası altında meydana çıktığı cihetle, muhafazakârlıkla itham edilmemek için kimsenin tenkide cesaret edemediği bu fikirler, kendi millî mekteplerimiz dahilinde bile, gençlik ruhunu zehirleyici bir hava yaratıyor; “Dede Korkut” hikayelerinden, “Battal Gazi”den, yahut “Koroğlu”ndan bahsetmeyi -tıpkı kurûn-ı vüstâ medreselileri gibi- gülünç ve “gayriasrî” bulan bir genç, Fransızların veya Almanların aynı mahiyette kurûn-ı vüstâ eserlerinden mutasallifâne bahsetmeyi büyük bir meziyet sayıyor. İşte, tamamıyla ma’kûs anlaşılan bu “asrîleşme”, yarınki “güzideler sınıfı”nı teşkil edecek gençlikle asıl halk kitlesi arasındaki uçurumu gittikçe derinleştiriyor; ruhlarda müthiş buhranlar yapıyor. Memleketteki cenabi mekteplerinin bu hars buhranını bir kat daha müzminleştirdiği muhakkaktır; lakin o mektepler olmasa bile, “tanassur” şeklinde değilse de başka muhtelif şekillerde, “millî tesañüd”ü bozan bu hars buhranının mevcudiyetini inkar edemeyiz...” *a.g.m.*, s. 202.

⁸⁴ Aynı yer. [vurgular (koyu) bize ait]

⁸⁵ “Musahabe: Hars Buhranı Etrafında”, *Hayat*, c. III, sayı 65, 23 Şubat 1928, s. 242.

millî şahsiyetlerini İslâm medeniyeti içinde eritmişlerdi; bugün "asrî medeniyet" dairesine girmek isterken, yine aynı yanlış yola gitmek tehlikesi karşısındayız..."⁸⁶

Burada köprülü Türk modernleşmesinin temel birkaç problemine dikkat çeker; biri bir an evvel devlet ve toplumu kurtarmak gayesi ile acil çözümler arayış ve çabası; diğeri de bu aciliyet karşısında Batı'dan alınan yeniliklerin ruhundan ziyade şekli özelliklerini memlekete getirmiş olmaktadır. Sükut ile geçtiği bir başka problem de nazarî/felsefî bir çaba olmaksızın maddî olanı var etme çabalarının netice vermeyeceği gerçeğidir. Yazar her ne kadar bu hususa alıntıladığımız kısımda işaret ediyorsa da bunun teorik tartışmasına girmeyi gerekli görmediği anlaşılıyor. Aslında Köprülü "Türk Modernleşme"sinin en temel problemlerinden biri üzerinde fikir yürüttüğünün farkındadır; ve bu problemi kendi döneminde çözmek adına geçmişte yapılan hatayı tekrarlamaksızın güç devşirilecek yerin neresi olması lazım geldiği hususunda doğrudan *maziyi/kültürü/geleneği* işaret etmektedir.

Genel itibariyle ile Köprülü Cumhuriyet kurulduktan sonraki girişilen inkılap hareketini "muazzam bir tarih hadisesi" olarak niteler; ancak bu inkılap devresi kısa bir süre sonra demokratik vasıflarından yavaş yavaş uzaklaşarak totaliter bir mahiyet almıştır. Atatürk'ün inkılapçı ruhu sayesinde çok kısa sayılabilecek bir zaman zarfında gerçekleştirilen yenilikler, birçok zararlı müessesenin ortadan kaldırılması neticesini doğurmuş ve bu sayede demokratik bir ilerlemenin yolunu açmıştı. Ne var ki yeniliklere karşı oluşabilecek muhalefet odaklarına bir tedbir olmak bakımından getirilen tahditler, bir süre sonra, oluşmaya başlayan demokratik temayüllere gölge düşürmüştür.⁸⁷ Köprülü Cumhuriyet devri ile birlikte yapılan inkılap hareketini yıktığı kıymet ve müesseseler yerine yenilerini koyamamakla eleştirmektedir. Eski müesseselerin yerlerine yenilerini ikame edememenin ona göre başlıca iki nedeni vardır: Aydın sınıfın Batı medeniyeti ve müesseseleri hakkında sahip oldukları dar telakkî biçimi; diğeri de "millî mazi" hakkında hemen hiçbir şey bilmemeleri...

"...Her şeyde olduğu gibi inkılap hamlelerinde de yıkmak kolay, yapmak zordur. Bu bakımdan Cumhuriyet idaresinin eski kıymetleri yıkıp tasfiye etmek hususunda gösterdiği muvaffakiyeti, yapıcılık bakımından aynı kudretle gösteremediğini itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Memleketimizdeki fikir ve siyaset adamlarının, Garp medeniyeti ve müesseseleri hakkında çok basit ve sathi bir anlayış sahibi olmaları ve *millî mazimiz* hakkında ise hemen hemen hiçbir şey bilmemeleri, bu hususta birinci derecede amil olmuştur. Eğer memlekette yüksek kudrette fikir ve ihtisas adamlarına malik olsaydık, yıkılan eski müesseselerin ve eski kıymetlerin yerine, millî ihtiyaçları daha büyük bir muvaffakiyetle karşılayabilecek müesseseler ve kıymetler yaratabilir ve içtimai bünyedeki bir takım lüzumsuz sarsıntıları önleyebilirdik."⁸⁸

Yapılan inkılapları bu şekilde eleştirse de aslında Köprülü bunların millî bünyeye tamamiyle mâl olduklarını; ve dolayısıyla halk tarafından kuvvetle benimsendiğini kabul etmektedir. Bundan sonra

⁸⁶ Tanassur Hadisesi..., s. 201-2.

⁸⁷ "Cumhuriyet idaresinin, Atatürk'ün inkılapçı ruhu ve sarsılmaz iradesi sayesinde, göz açıp kapıyacak kadar kısa bir zamanda muvaffakiyetle gerçekleştiği bu inkılaplar silsilesi, ortaçağdan kalma birçok zararlı müesseseleri ortadan kaldırmak suretiyle bizdeki bu demokratik ilerlemenin müjdecisi oldu. Bunların birçoğu, esasen yaşama kudretlerini kaybetmiş, çürümüş, müesseselerdi; Cumhuriyetten evvelki inkılap rejimleri, onları düzeltmek ve yeni ihtiyaçlara uydurmak imkanı olmadığını anlayarak kendi hallerine bırakmışlar, ve bu ihtiyaçları karşılamak üzere Garb modellerine göre yeni müesseseler kurmaya gayret etmişlerdi. Lakin bu eski müesseseleri katî surette tasfiye etmek cesaretini ancak Cumhuriyet idaresi gösterebildi. Siyasi ve içtimai her inkılabın cemiyet bünyesinde maddî ve manevi birtakım ıstıraplar doğurduğu, tarihin şahadetiyle sabittir. Yıkılan müesseselerin, değiştirilen maddî ve manevi kıymetlerin yerine yenilerini yaratmak zorunda kalan bir cemiyet, oldukça uzun ve zahmetli doğum ağrıları çekmeye mecbur kalır. İşte Türk cemiyeti de, birbiri ardınca çok radikal inkılap hamleleri yaparken, tabiatıyla bu ıstırapları çekti. Değişen itiyatlar, zarar gören menfaatler, hırpalanan akideler için bir takım ruhi mudavemetler yaratmakla beraber, bu mukavemetin maddî tezahürleri az ve süresiz oldu. Cumhuriyetin sıkı ve azimli idaresi, bu mukavemetleri kolaylıkla yendi. Ancak taassuba ve irticaa karşı gelmek maksadıyla alınan tedbirlerin, siyasi, hatta medeni hürriyetleri geniş tahditlere uğrattığını ve bu yüzden, cumhuriyetin ilk Esas Teşkilat Kanununda mevcut demokrasi ruhunun büyük nispette hırpalanarak totaliter zihniyetin, iş başındakiler arasında süratle kökleşmeye başladığını görüyoruz. Bu sıralarda, etrafımızdaki memleketlerde ve bütün dünyada totaliter ideolojilerin büyük bir rağbet kazanması da bizdeki bu demokratik gerilemede mühim nispette amil olmuştur." "Muhtaç Olduğumuz Asıl İnkılap: Fikir ve Ahlak İnkılabı", *Son Saat*, 1 Nisan 1947; *DY*, s. 297-8.

⁸⁸ *a.g.m.*, s. 299.

yapılması gereken önemli bir işin olduğunu vurgulayan yazar, bu şekli değişiklikleri tamamlayıcı unsurlar vasıtasıyla desteklemek gerektiği fikrini ileri sürer. Bu doğrultuda teklif ettiği unsurlar arasında “ruh, fikir ve ahlâk inkılabı” yer almaktadır.

Köprülü inkılap hareketine yönelttiği eleştirilerde doğrudan şahısları hedef almaz, o daha çok yapılanlar ile ilgilidir. Her ne kadar isim zikretmese de tek parti idaresi ile giriştiği mücadelede eleştirilerini “tek şef, tek parti, tek millet” düsturu çerçevesinde dile getirir ki akla doğrudan İnönü gelmektedir. Yalnız 49 yılında yazdığı bir makalede “tek parti tahakkümü”nün yerleşmeye başlama tarihi olarak Atatürk dönemine gönderme yaptığı da vakidir. Bu yazısında Cumhuriyet devrinde memleket hayrına birçok iyi şeylerin yapıldığını belirttikten sonra 1926-27 tarihinden itibaren tek parti tahakkümünün yavaş yavaş memleketi esir aldığından söz etmiştir. Bu tarihe kadar millî mücadele ruhunun tesiriyle memlekette bariz bir kalkınmanın göze çarptığı tesbitinin ardından bu tarihten sonra tam anlamıyla bir diktatörlük rejiminin kurulduğunu iddia etmektedir.⁸⁹

Köprülü inkılâpların hemen ardından yönetimin neden bir diktatör rejimi halini aldığı meselesinde kendince dış faktörlerin etkin olduğu yargısına varmaktadır. O dönemde bir demokrasi aleyhtarlığının varlığından bahisle komşu devletlerde hâkim olan rejim yapısının bunda büyük ölçüde etken olduğu fikrini taşımaktadır. Memlekette meydana gelen değişikliklerin de bu ülkelere hâkim olan rejimler örnek alınmak suretiyle gerçekleştirildiğini esfle ifade eder ve bunları çok hatalı birer hareket olarak niteler. Bir yandan oluşan diktatör rejimi olanca kuvvetiyle tenkit ederken diğer yandan bu rejim altında gerçekleştirilmeye çalışılan dil reformu gibi bazı yenilikleri de bir “facia” olarak nitelemektedir.

“...Bu neden böyle oldu? Demokratik bir Anayasaya malik olan Türkiye Cumhuriyeti, neden birkaç yıl içinde bir diktatörlük rejimine inkılap etti? Bunun iç amillerini izah etmek çok uzun sürer ve bu yazımızın mevzuu dışındadır. Dış amillerin izahına gelince, bu daha basit ve daha kolaydır: Çünkü o sıralarda dünyanın her tarafında bir *demokrasi aleyhtarlığı* modası hüküm sürüyordu; dört tarafımızdaki komşu memleketler, diktatörlerin pençesi altında idi. Rusya’da Stalin, İtalya’da Mussolini, Almanya’da Hitler hakimdi. Teessürle itiraf etmek lazımdır ki, memleketimizde *inkılap* namına yapılmış birtakım hatalı hareketler, doğrudan doğruya bolşeviklerin, yahut nazilerin ve faşistlerin tesiri altında yani o örnekler göz önünde tutularak yapılmıştır! Bizdeki diktatörlük rejiminin Rusya’da, yahut Almanya’da olduğu gibi vahşiyane bir mahiyet almadığı, hatta nazari olarak Anayasanın bile muhafaza edildiği bütün dünyaca bilinen bir hakikattir. Fakat ne kadar hakikat olursa olsun, diktatörlük rejimi meşum bir rejimdir; bu rejimin pençesine düşen memleketlerde fikir hürriyetinden, ilim hürriyetinden bahis olunamaz; insanlık haysiyet ve şerefi, namus ve fazilet, kudret ve liyakat, doğruluk, açık sözlülük, bu rejimler için birer cinayet sayılır. İş başına ancak mürailer, dalkavuklar, aciz ve miskinler, yani şahsiyetsiz, manasız, silik kuklalar getirilir. Bu zavallı memleket, şu son yirmi beş yıl içinde bunun çok acı örneklerini görmüş, hatta hiçbir diktatörlük rejiminin aklına gelmeyen *anadile tasallut edilmek* faciasıyla de karşılaşmıştır. Garp medeniyetini hiç bilmeyen, garp zihniyetiyle taban tabana zıt iptidai zihniyet taşıyan birtakım kimselerin şüphesiz tam bir iyi niyetle, “Türk cemiyetini Avrupalılaştırmak” maksadıyla yaptıkları yanlış, tehlikeli hareketler de, yine bu diktatörlük rejiminin -yabancılar için gülünç, fakat bizim için hazin- mahsulleridir.”⁹⁰

D. Eğitime dair görüşleri

Terbiye/eğitim üzerine yazdığı makalelerin içeriğinden hareketle Köprülü’nün bu konuda dile getirdiklerinin, temel olarak iki merkezî mesele etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Köprülü zaviyesinden “Millî Eğitim” halkı millî bir mefkûre etrafında toplamanın çok temel bir vasıtasıdır. “Millî Eğitim” ile halk aydınlatılacak ve ona “millet” olma şuuru kazandırılacaktır. Müellif bu meselenin hayatî bir tarafının olduğunu ve milletin geleceği ile doğrudan ilişkisi bulunduğunu düşünmektedir. Bu

⁸⁹ “Neler Yaptık? Neler Yapmak Zorundayız?”, *Vatan*, 29 Ekim 1949; *DY*, s. 892.

⁹⁰ *a.g.m.*

doğrultuda bir milletin ilerlemesinin "maddî kuvvet"ten önce "*manevî kuvvet*"in tecellîsi ile mümkün olabileceği fikrini ileri sürer. *İkdam*'da yayınlanan bir makalesinde meselenin bu yönüne işaret ile Musevî topluluğun maddî şartların yokluğuna rağmen manevî kuvvetle nasıl amaçları doğrultusunda emin adımlarla gittiklerini örnek olarak zikretmektedir. Ahmed Cevdet Bey'e hitaben kaleme alınan yazıda Köprülü, muhatabının bir sözünü alıntılararak ona iştirak ettiğini belirtir ki bu aynı zamanda "millî terbiye/gelenek" ile "milliyetçilik" düşüncesi arasında nasıl bir ilişki kurduğunu göstermesi bakımından önemi haizdir.

"...Bir milletin yaşaması onu teşkil eden efradının kendi memleketini, tarihini, lisanını, medeniyetini, dinini, an'anâtını bilmesi lazımdır diyor ve Musevîleri misal olarak gösteriyorsunuz. Maddî bir vatandan mahrum oldukları halde, sırf manevî bir kuvvetle ölü bir lisanı ve asırlardan beri ölmüş an'aneleri ihya ederek aynı hissiyat ile mütehasşis bir millet yaratmaya çalışan ve pek yakında Filistin'de maddî vatanlarının da tahakkukunu görebilecek olan bu sabûr kavim, cidden ne belîğ bir misal ve "millî terbiye"nin mahiyet-i hayatiyesine ne muhteşem bir "timsal"dir! Halbuki zat-ı âlînizi kemâl-i esfle arz edebilirim ki, bizim en münevver addettiğimiz zümre-i mütefekkirin arasında yalnız millî an'anelerin değil hatta millî tarihin şiddetle aleyhdarı olanlar var. Onlar istiyorlar ki maziyle rabitalarımızı keselim; eski me'âsir-i medeniyemizi inkâr edelim; tarihlerimizi yırtalım. Nihayet altı asırlık bir mevcudiyet atfederek ondan evvelki devrelerini unutmak ve unutturmak istedikleri "milliyet"imiz için başka türlü temeddün vasıtası yokmuş..."⁹¹

Bir başka yazısında "milliyet" fikrinin inkişafı ile "ilim telakkîsi, "serbest düşünce" ve "ilerleme" fikri arasında çok yakın irtibatlar kurmaktadır. Ona göre "ümme vicdanına, ümme şuuruna" sahip bir topluluk "kurûn-ı vüstâî" bir görünüm arz eder. Böylesi bir topluluk içinde serbest düşünceden bahsedilmesi mümkün değildir. Serbest düşüncenin olmadığı yerlerde çağdaş/asrî bir ilim telâkkisinden bahsetmenin güçlüğü de ortadadır. Son devirlere gelinceye kadar memlekette "ilim" ve "âlim" denince akla medrese adamlarının gelmesi, müsbet ilimlerin hiçbir değeri olmaması çağdaş ilim anlayışının bulunmadığına en iyi bir örnek teşkil ederler. Müellif bu kanaatini teyit etmek için, daha düne kadar "Şeyhülislâmlık" makamı karşısında serbest düşünmeye ve serbest düşünceleri yaymaya imkân olup olmadığı sorusunu yöneltir; ve bu vaziyette bulunan bir cemiyette asrî ilim telâkkîsinin inkişaf edemeyeceği sonucuna varır. Asrî bir ilim anlayışının mevcudiyeti ona göre ancak milliyet fikrinin neşv ü nema bulmasına bağlıdır. "...Türk milleti ancak kendi milliyetini idrak ettikten sonradır ki hakimiyetini kendi eline aldı ve milliyet esaslarına dayanan bir "millî devlet" kurmaya muvaffak oldu. Binaenaleyh, memlekette asrî ilmin inkişaf ve terakkîsi de, ancak bundan sonra mümkün olabilecektir."⁹²

Diğer yandan milliyet fikrinin okullarda müfredat programı içine alınmasını o cemiyetin varlığını idame ettirmesi açısından olmazsa olmaz şart koşmaktadır. Macarlar arasında çırak eğitimi sırasında verilen Macar lisan, tarih ve coğrafya eğitimini bu bakımdan büyük bir heyecanla karşılar. Etrafı Slav ve Cermenlerle kuşatılmış bir memleketin kendi güvenliği açısından bu tarz bir eğitimi takip etmesini haklı ve belki de zorunlu addetmektedir. Uluslararası iktisat mücadelesinde yenik düşmemek adına sanayi ve ticarete, pratik meslek okullarına, ziraat kurumlarına büyük bir önem veren Macarların bu girişimini boş bir ameliye olarak değerlendirmek şöyle dursun; kendi millî varlıklarını sürdürebilmelerinin bir yolu olarak müsbet karşılamaktadır.⁹³ Köprülü kendi memleketi için de benzer bir yaklaşım sergiler.

⁹¹ "Millî Terbiye Meselesine Dair: Ahmed Cevdet Beyefendi'ye ", *İkdam*, 4 Safer 1339/17 Teşrinievvel 1336/1920. [vurgular bize ait]

⁹² "Musahabe: İlim ve Mefkûre", *Hayat*, c. III, sayı 45, 8 Kanunievvel 1927, s. 21.

⁹³ "...Lisanını edebiyatını, tarih ve coğrafyasını -elbette tafsilatıyla değil fakat umumî hatlarıyla- bilmeyen bir adam pek iyi bir çırak, pek iyi bir usta, pek mükemmel bir mühendis veya tüccar olabilir; lakin hiçbir zaman kendi milliyetini müdrik, harsını muhafazaya azimkâr, hülâsa kendi milletine müfid bir ferd olamaz. "Tahsil" yani malumât-ı umumiye, bütün milletler ve memleketler için umumî ve müsterek; ulûm-ı riyaziye ve tabîiye dünyanın her yerinde aynı şekilde öğretilir; lakin "terbiye" yani ferde mensup olduğu milletin hissiyat-ı müsterekisini telkin için öğretilecek şeyler her millet için ayrıdır. Macarların çırak mekteplerinde bile millî lisan ve edebiyata, millî tarih ve coğrafyaya bu kadar ehemmiyet

Yukarıda “milliyet” fikri ile “ilerleme” arasında kurduğu ilişkiyi bir başka yazıda “manevî kuvvet” ve “terakkî” kavramları arasında kurmaya kalkışır. Bu bağlamda her kim manevî kuvvete sahip ise maddî kuvveti elinde tutan da odur. Bu bakış açısına göre manevî kuvvetin vücut bulduğu yerler bakımından doğrudan eğitim kurumlarının ismini zikretmektedir.

“...Bilhassa bugün, “ilim” ve onun tatbikatından ibaret olan “teknik”, bütün hayatın yürüyüşüne hakim olmuş, maddî kuvvet manevî kuvvetin bir neticesi, adeta tâbii menzilesine inmiştir. İlimde ve ilmin tatbikatında yani fikrî ve manevî sahada hangi milletler daha müterakkî ise, maddî kuvvet de onlardadır; ve bugünkü umumî hayat mücadelesinde, ancak *manen kuvvetli* olanlar kazanabilirler. Umumî hayatın bu sarîh istikameti karşısında, manevî kuvvetlere ve kıymetlere yani ilme ve sanata artık eskisi gibi lakayd kalamaz. Mektepler, darulfünûnlar, laboratuvarlar, kütüphaneler, sair her türlü ilim ve irfan müesseseleri, bugünkü telakkîyâta göre, birer “müdafaa-i milliye” müessesesinden başka bir şey değildir; ve milletlerin maddî kuvvetleri de, her şeyden evvel, bu manevî kuvvetlerin derecesiyle ölçülür.”⁹⁴

Eğitim kurumlarında “millî mefkûre” ile yetişen bir genç memleketin maruz kalacağı tehditler karşısında bahsi geçen müesseselerden güç devşirecek ve bu kurumlarda ilmî bir faaliyetin içine girerek karşısına çıkan maniaları bertaraf edecektir. İlim ve ihtisas hayatına atılacak olan kişilerde aradığı vasıf da güçlü bir irade ve özellikle millî bir mefkûrenin varlığıdır.⁹⁵ Yazar bu kurumlarda yetişecek nesillere milli bir mefkûre verebilmenin esaslarını tayin ve tesbit edecek müesseseler meyanında da birinci sıraya Darulfünûnları yerleştirmektedir. Dünyanın her yerinde milli eğitimin esaslarını belirleyen, amaçlarını tesbit ile o amaçlara ulaşmak için gereken yolları gösteren en önemli rehber darulfünûnlardır. Darulfünûn içinde de en önemli birimleri Edebiyat ve Hukuk fakülteleri oluşturmaktadır. Zira milletleri birbirinden ayıran, her millete manevî bir şahsiyet kazandıran amillerin başında tarihî ve lisanî olanları gelir. Köprülü bizim gibi henüz asrileşmesini tamamlayamamış milletlerin darulfünûnlarının ve özellikle edebiyat –yani filoloji, tarih, felsefe, coğrafya- fakültesi ilmî heyetlerinin, her şeyden önce *millî harsı* araştırmak ve böylece millî terbiye esaslarını ona göre tesbit etmek gibi bir vazifesi olduğuna işaret etmektedir. O, burada yetişecek ilim adamlarının devlet ve millet için hayatî önem taşıdıkları inancını taşır.⁹⁶ “Darulfünûn’un Vazifeleri” adlı bir başka makalesinde üniversiteye bağlı çeşitli fakültelerin yapması iktiza eden görevlere işaretle “tedrisatı Türkiye mihveri etrafında döndürmek” düsturu çerçevesinde meseleyi ele almaktadır. Bu düstur doğrultusunda sadece Edebiyat Fakültesi değil ondan başka Hukuk, İlahiyat, Fen ve hatta Tıp fakültelerinin de üzerlerine düşen görevleri olduğu hatırlatmasında bulunur. Mehmed Emin Bey’in bir yazısına atıfla yaptığı değerlendirmede Köprülü, M. Emin Bey’in belirttiği Türkiye’nin coğrafyası ve tarihinin yazılması işinin Edebiyat Fakültesi uhdesinde olduğu görüşü kabul etmekle birlikte, Türkiye’nin iktisadî, hukukî, dinî tarihlerinin ortaya çıkarılmadan Edebiyat Fakültesi’nin yapacağı işin yarım kalacağı fikrini izhar eder. Bu bağlamda Edebiyat Fakültesi

vermeleri, efrada yalnız kudret-i istihsaliyelerini temin ve tezyide hadım bir meslek tahsili vermekle iktifa etmeyerek onları manen, ruhen, vicdanen de hakiki bir Macar olarak yetiştirmek istemelerinden münbaistir...” “Millî Terbiye Meselesi: Milli Lisan”, *İkdam*, 8 Teşrinisani 1336-1920/26 Safer 1339.

⁹⁴ *İlim ve Mefkûre*, s. 22.

⁹⁵ “...İnsani ihtirasların şüphesiz en asili olan bu ilim ihtirası yani hakikat ve fazilet aşkı bir cemiyette ne kadar kuvvetlenirse, cemiyet de maddeten ve manen o kadar kuvvetli olur. Mamafih, fasılasız *sa’y*, *feragat*, *fedakârlık*, *tevazu* ve *samimiyet* gibi çok insani esaslara istinat eden ilim ve ihtisas hayatına atılmak için, büyük bir iradeye ve bilhassa *millî* ve insanî bir mefkûreye malik olmak şarttır...” *a.g.m.* [vurgular bizim]

⁹⁶ “...Eğer biz mümkün merteye az bir zaman zarfında millî müverrihler, filologlar,, etnograflar, arkeologlar, coğrafyaşınaslar, iktisatçılar yetiştirmesek “*millî hars*”ımızı kat’iyen bulamaz ve onu bulamayınca da millî bir terbiye esaslarını sağlam bir surette kurup istikbale koşamayız. Müverrihler, filologlar, etnograflar, arkeologlar bazı sathî görüşlülerin zannettiği gibi, bir millet için alelâde bir zinet değil, en mübrem ve hayati bir ihtiyaçtır. Çünkü bir millete muhtaç olduğu *manevi* gıdayı verecek ve milleti millet şeklinde muhafaza edecek yalnız onlardır. Bir millet maddeten ne kadar terakkî ederse etsin bu *gıda-yı manevî*den mahrum kahrırsa “millet” şeklinde idare-i hayat edemez. Ondan başka tarih dahi gösteriyor ki bir milletin maddî teâlisi evvelemirde *manevîyetin*, *fikir* ve *ahlâk* seviyesinin yükselmesiyle kâbildi. Ümid ve temenni edelim ki darulfünûnlar ve bilhassa edebiyat ve hukuk medreseleri; milletin kendilerinden beklediği bu müşkil vazifeyi muvaffakiyetle ifa etsinler ve kahraman ordunun silahlarla temizlediği sahada ilim ve irfan abideleri kursunlar.” “Darulfünûn ve Millî Terbiye”, *İctihad*, yıl 18, nu 151, 15 Şubat 1923, s. 3130. [vurgular bizim]

kadar Hukuk ve İlahiyat Fakültelerinin de yapacağı işlere bir tür göndermede bulunur. Dolayısıyla muhatabının "tedris faaliyetini Türkiye mihveri etrafında döndürmek" şeklinde formüle ettiği teklifi, sadece bir fakültenin uhdesine inhisar etmeksizin bu görevi memleketin bütün eğitim kurumlarından beklemek gerektiğini söylemektedir.

Aynı yazıda müellif Türkiye'de niçin ilmî bir faaliyetin tam anlamıyla gerçekleştirilemediği konusunu da tartışmaktadır. Türk cemiyetinin asırları bulan değişimlerini şimdiye kadar araştırılmamıştır ve memleketteki bu ilim anlayışı sürdüğü taktirde de araştırılmasına imkân yoktur. Zira memleket hal-i hazırda bir arşiv dairesinden, Tanzimat'tan bu yana neşredilen eserleri, gazete koleksiyonlarını ve diğer vesikaları içeren bir kütüphaneden yoksun bulunmaktadır. Tanzimat dönemini çalışmak isteyen bir araştırmacının, bu gibi temel maddî vasıtalardan mahrum olmak bakımından, büyük güçlüklerle karşılaşacağı açıktır. Köprülü bu maddî vasıtaları hazırlamadan hiç kimseden ilmî bir iş beklenemeyeceğini belirtir. Kaldı ki yirminci asrın en çok da bu bahsi geçen maddî vasıtalarla yani "mükemmel laboratuvarlara, muazzam kütüphanelere, büyük müzelere, faal seminerlere" dayandığı ortadadır. Müellif dünyanın en büyük ve en faal alimlerini bu vasıtalardan mahrum bıraksanız onların da "atalete mahkum" kalacaklarını ifade etmektedir.

Köprülü maddî vasıtalar yanında Batı'da büyük bir inkişaf gösteren araştırma usullerinin uygulanmasını da bu tetkik sürecinin başvurulması gereken işleri arasında sayar.

"...Ancak şunu da itiraf etmeliyiz ki bugünkü "ilmî usullere" vakıf olmayan insanları dünyanın en zengin vesaitine gark etseniz, yine hiçbir şey yapamazlar; ve başkalarının kitaplarında gördükleri şeyleri papağan gibi tekrar ile iktifa ederler. Şu halde, memlekette faal bir ilim hayatı yaratmak için, bir taraftan, bugünkü Garp alimleri gibi bizzat müşahade ve tetkike muktedir ve her suretle onlardan farksız yani aynı zihniyetle ve aynı usullerle mücehhez insanlar yetiştirmeye muhtacdır. Avrupa ilmiyle uzun zamanlardan beri devam eden temasımıza rağmen, Garp'taki "ilim zihniyeti"ni, "ilim telakkisi"ni ve oradaki feyyaz usulleri temsil etmekten henüz çok uzak bulunuyoruz. Eğer bu temsil amelîyesi şimdiye kadar muvaffakiyetle yapılabilseddi, o zaman ilim adamlarımızı ve Darulfünûn'umuzu beyne'l-milel mukayeselerle ölçebilirdik..."⁹⁷

Yazar eğer memlekette vaki olan bu anlayış değişmedikçe yani bugünkü zihniyet ve eldeki usullerle yapacağımız şeyin çok çok "mütercimlik ve nakilcilik"ten öteye geçemeyeceğini açık bir biçimde seslendirmektedir.

Meselenin ikinci ayağını ise memlekette nasıl olur da bir "ilim hayatı" teşekkül edebilir? sorusuna aradığı cevap ya da cevaplar oluşturmaktadır. Bu vadide dillendirdiği meseleler daha çok memleketteki ilim müesseselerinin daha iyi şartlara kavuşması amacıyla neler yapılabileceğine dönük teklifleri içeren düşüncelerden meydana gelmektedir. İlim müesseselerinde var olan anlayış hakkında bir durum tesbiti yaptıktan sonra genel itibarıyla "ilim telakkisi" üzerine eleştiri, teklif ve tavsiyelerde bulunduğu görülür.

"...Bugünkü ilim müesseselerimizin Avrupa'daki emsaline nazaran "kurûn-ı vüstaî" denecek kadar ibtidai olduğunu itirafından hiçbir zaman çekinmedim; Meşrutiyet'in ilanından bu güne kadar geçirdiğimiz inkılabların vüs'at ve azametini söylediğim sırada "zihniyet" itibarıyla daha "medrese" tesirinden kurtulamadığımızı ve softaların Şark'tan gelme "kara kaplı kitap"ı yerine Garp'tan gelme "sarı kaplı kitap"ı ikame ederek henüz "mukallid" devresinden çıkamadığımızı da ilave ettim."⁹⁸ "Bugünkü yüksek müesseselerimiz -pek nadir istisnalarla sarf-ı nazar- birer tedris müessesesinden ibarettir; buralarda, başka memleketlerde yapılan tetkiklerin neticeleri talebeye imkân mertebesinde öğretilir; fakat buralarda yeni yeni tetkikât yapıldığı, beyne'l-milel ilmin terakkî ve inkişafına hizmet edildiği, maalesef, yok gibidir..."⁹⁹

⁹⁷ "İlim Hareketleri: Darulfünûn'un Vazifeleri", *Hayat*, c. II, sayı 28, 9 Haziran 1927, s. 23.

⁹⁸ "Musahabe: Fikir Hayatımızdaki Durgunluk", *Hayat*, c. III, sayı 56, 22 Kanunievvel 1927, s. 61.

⁹⁹ "Musahabe: İlim Müesseselerimiz", *Hayat*, c. III, sayı 58, 5 Kanunisanı 1927, s. 101.

Bu eleştirileri serdeden müellif bizdeki fikir hayatının durgunluğunu asrî bir ilim telakkîsinin yanı sıra aynı zamanda muayyen ilim ve sanat mesleklerinin yokluğuna bağlamaktadır. Tesadüf eseri olarak herhangi bir ilim şubesine ait üç beş kitap okuyan kişinin kendisini alim addetmesi karşısında esef duyar; ve peşi sıra “ilim” ile “malumat” arasındaki farkı bilen kaç adamımız, herhangi bir ilim şubesine hayatın vakfetmiş kaç mütehassısımızın bulunduğunu derin bir teessür ile sorar. Hal böyle olmakla birlikte o, meselenin başka türlü seyretmesinin de mümkün olmadığı görüşündedir; zira yüksek tahsil yapıldığı müessese daha çok yeni kurulmuş, kütüphane, müze, enstitü, laboratuvar gibi yüksek tahsil için elzem olan kurumlar da oldukça sınırlı sayıda kalmıştır.

İlim hayatında görünen durgunluğun ikinci sebebine gelince o da cihan harbinden sonra bütün dünyada görülmeye başlayan “maddî-perestlik” cereyanının kuvvet kazanmasıdır. Buna göre ilim mesleklerinin birer cazibe merkezi olabilmesi için genç adayları maddî açıdan tatmin eder bir vaziyette olmaları şarttır. Köprülü bu noktada geçmiş ilim telakkîsine bir göndermede bulunarak bugün ile mukayese etme gerekliliği duyar ve adeta geçmişi bir anlamda mahkûm eder. Eski âlimlerin “bir lokma bir hırkaya” kanaat ettiklerini oysa bugünkü ilim adamları maddî açıdan rahata kavuşmadan ve araştırma için gerekli malzeme temin etmeden ilim namına kendilerinden hiçbir şey beklenemeyeceğini belirtir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2005). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları.
- Barthold, W., & Köprülü, M. F. (1963). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. TTK.
- Gökalp, Z. (1923). Musahabe: Türkçülüğün Tarihi. *Yeni Mecmua*, IV(84).
- Gökalp, Z. (1939). *Türkçülüğün Esasları*. Kitap Sevenler Kurumu.
- Gökalp, Z. (2007a). Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak. *Ziya Gökalp Kitaplar*. YKY.
- Gökalp, Z. (2007b). *Ziya Gökalp: Kitaplar* (S. Koz, Ed.). YKY.
- Halide Edib. (1918, Haziran 30). Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası. *Vakit*. Hüseyin Ragıb. (t.y.). *Türklük*. İfham Matbaası.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. Afa Yayıncılık.
- Köprülü, M. F. (t.y.). *Türkiye Tarihi*. Akçağ.
- Köprülü, M. F. (1329). Küçük Hikaye: Süngü Altında. *Halka Doğru*, I(13).
- Köprülü, M. F. (1331a). Musahabe: Eski Eserlerimiz. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331b). Musahabe-i İctimaiye: İntibah Yolları I. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331c). Musahabe-i İctimaiye: İntibah Yolları II. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331d, Rebiülevvel /5 Şubat 1328/18 Şubat 1913). Musahabe-i İctimaiye: İntibah-ı Millî. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331e). Musahabe-i İctimaiye: Manâ-yı Teceddüd. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331f). Selçukiler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti. *Millî Tettebular Mecmuası*, II(5).
- Köprülü, M. F. (1331g). Musahabe-i İctimaiye: Mekteb-Medrese. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331h). Halk Edebiyatı I. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1331i). Tenkit ve Tahlil: Zulmetten Nura. *Tasvir-i Efkâr*.
- Köprülü, M. F. (1334a, Teşrinievvel). Osmanlılık Telakkisi. *Akşam*.
- Köprülü, M. F. (1334b, Teşrinievvel). Tanzimattan Beri Osmanlılık Telakkisi. *Akşam*.

- Köprülü, M. F. (1336, Teşrinisani -1920/26 Safer 1339). Milli Terbiye Meselesi: Millî Lisan. *İkdam*.
- Köprülü, M. F. (1337). Tarih: İslâm Medeniyeti. *Dergâh*, I(3).
- Köprülü, M. F. (1339, Safer /17 Teşrinievvel 1336/1920). Millî Terbiye Meselesine Dair: Ahmed Cevdet Beyefendi'ye. *İkdam*.
- Köprülü, M. F. (1340). *Milli Tarih*. Kanat Matbaası.
- Köprülü, M. F. (1913). İctimaiyat: Türklük, İslâmlık, Osmanlılık. *Türk Yurdu*, IV(21).
- Köprülü, M. F. (1917). Edebiyat Musahabeleri: Milli Edebiyat. *Yeni Mecmua*, I(1).
- Köprülü, M. F. (1918, Temmuz 16). Türkçülüğün Gayeleri. *Vakit*.
- Köprülü, M. F. (1919). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Matbaa-i Amire.
- Köprülü, M. F. (1923a). Darulfünûn ve Milli Terbiye. *İctihad*, XVIII(151).
- Köprülü, M. F. (1923b). *Türkiye Tarihi*. Kanat Matbaası.
- Köprülü, M. F. (1924a). *Bugünkü Edebiyat*.
- Köprülü, M. F. (1924b). Millî Edebiyat. İçinde *Bugünkü Edebiyat*.
- Köprülü, M. F. (1924c). Millî Vezin. İçinde *Bugünkü Edebiyat*.
- Köprülü, M. F. (1926a). İlim Hareketleri: İnkılab ve Edebiyat. *Hayat*, I(5).
- Köprülü, M. F. (1926b). *Türk Edebiyatı Tarihi*.
- Köprülü, M. F. (1927a). Musahabe: Fikir Hayatımızdaki Durgunluk. *Hayat*, III(56).
- Köprülü, M. F. (1927b). Musahabe: İlim Müesseselerimiz. *Hayat*, III(58).
- Köprülü, M. F. (1927c). Musahabe: İlim ve Mefkûre. *Hayat*, III(45).
- Köprülü, M. F. (1927d). İlim Hareketleri: Darulfünûn'un Vazifeleri. *Hayat*, II(28).
- Köprülü, M. F. (1928a). Musahabe: Hars Buhranı Etrafında. *Hayat*, III(65).
- Köprülü, M. F. (1928b). Tanassur Hadisesi ve Hars Buhranı. *Hayat*, III(63).
- Köprülü, M. F. (1931). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I.
- Köprülü, M. F. (1940). Notlar ve İktibaslar: Bir Ankete Cevap. *Ülkü*, XV(87).
- Köprülü, M. F. (1945a, Eylül 19). Demokrasi Ruhu. *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1945b, Ekim 6). Miras Davası mı? *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1945c, Ekim 17). Maarif Sistemimiz ve Demokrasi Ruhu. *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1945d, Ekim 19). Dünya Birliğine Doğru.... *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1945e, Kasım 4). Demokrasi Tarihimize Umumî Bir Bakış. *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1945f). Demokrasi Tarihimize Umumi Bir Bakış. *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1945g, Kasım 10). Demokrasi Tarihimize Umumi Bir Bakış II. *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1946, Ocak 10). Londra Toplantısı Münasebetiyle: Diplomatlar Roosevelt'in Emanetine Hıyanet Etmeyiniz! *Vatan*.
- Köprülü, M. F. (1947a, Ocak 16). Dünya Durumuna Umumî Bir Bakış. *Kuvvet*.
- Köprülü, M. F. (1947b, Mart 8). Kökü Dışarıda' ve 'Yabancı' İdeolojiler Nedir? *Son Saat*.
- Köprülü, M. F. (1947c, Mart 8). Üniversite Gençliğine Açık Mektup. *Kuvvet*.
- Köprülü, M. F. (1947d, Nisan 1). Muhtaç Olduğumuz Asıl İnkılap: Fikir ve Ahlâk İnkılabı! *Son Saat*.
- Köprülü, M. F. (1949, Ekim 29). Neler Yaptık? Neler Yapmak Zorundayız. *Vatan*.

- Köprülü, M. F. (1964). *Demokrasi Yolunda (On The Way To Democracy)* (T. H. Kun, Ed.).
- Köprülü, M. F. (1966). Aşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü Hakkında Bir Tecrübe. İçinde *Edebiyat Araştırmaları*. TTK.
- Köprülü, M. F. (2004). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Akçağ.
- Köprülü, O. (1990). *Köprülü'den Seçmeler*. MEB.
- Koroğlu, E. (2004). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*. İletişim.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. TTK.
- Ruşen Eşref. (1334). *Diyorlar ki*. Kanat Matbaası.
- Tansel, F. A. (1969). Vefatının Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle Fuad Köprülü'nün 1913'te Türk Milliyetçiliği Hakkında Bazı Fikirleri: Türklük-İslâmlık. *Türk Kültürü*, VII(81).

5-Lütfi Kırdar'ın siyasi hayatı (1935-1960)**Deniz GÜNER¹**

APA: Güner, D. (2020). Lütfi Kırdar'ın siyasi hayatı (1935-1960). *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*, (1), 63-79. DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.5.

Öz

Irak'ın kuzeyinde, Kerkük'te Bayat Türkmenlerinden Kırdaradeler olarak bilinen aileye mensup olan Lütfi Kırdar, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı olarak ün yapmış bir politikacıdır. Aslen göz doktoru olan Kırdar, milletvekili ve Sağlık Bakanı olarak da görev yapmıştır. Henüz Tıp Fakültesi öğrencisiyken Balkan Savaşlarına gönüllü tabip teğmen olarak katılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda da yer almıştır. Ankara'nın başkent olmasından sonra bir süre ikinci planda kalan İstanbul, Lütfi Kırdar'ın Valilik ve Belediye Başkanlığı döneminde yeniden imar sürecine alınmıştır. Bir kısmı İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen bu çalışmalar maliyeti nedeniyle tartışma yaratmış Kırdar hakkında olumlu olduğu kadar olumsuz bir kamuoyu da oluşturmuştur. Denilebilir ki İstanbul'un yeniden imarı için ciddi mesai harcayan Kırdar'ın çalışmaları bugün halen tartışılmaktadır. 27 Mayıs 1960 öncesi Türk Sovyet yakınlaşmasında Türk heyetinin başkanlığını yapmış olan Kırdar, darbe sonrasında Yassıada'da Sağlık Bakanı sıfatıyla yargılanırken, duruşma salonunda geçirdiği kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmiştir. Bu çalışma Türk siyasi tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Lütfi Kırdar'ın kısa bir biyografisi olmasının yanı sıra, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti içerisindeki çalışmalarına özellikle dönemin gazetelerinde verilen haberler ışığında yer vermeyi amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Lütfi Kırdar, İstanbul, Taksim Meydanı, Gezi Parkı, Henri Prost

Political life of Lütfi Kırdar (1935-1960)**Abstract**

Lutfi Kırdar whose family, Kırdaradeler is of Bayat Turkmens in Northern Iraq, Kerkuk, is a politician with a reputation as the governor and mayor of Istanbul. Originally an ophthalmologist, Kırdar also served as a deputy and Minister of Health While still a student at the Faculty of Medicine, he enlisted in the army as a volunteer physician lieutenant for Balkan Wars and had an active duty in World War I. Staying in the background for a while after Ankara became the capital city, Istanbul was redeveloped during the governorship and mayorship of Lütfi Kırdar. These studies, some of which coincided with the Second World War, created controversy due to their cost, and resulted in both positive and negative public opinion about Kırdar. It can be said that the works of Kırdar, who spent a serious effort for the redevelopment of Istanbul, are still discussed today. Kırdar, who served as the chairman of the Turkish delegation in the Turkish-Soviet rapprochement before May 27, 1960, died as a result of a heart attack in the courtroom while being tried as the Minister of Health in Yassıada after the coup. In addition to being a short biography of Lütfi Kırdar, who has an important place in

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (Kırklareli, Türkiye), gunerdeniz1@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1496-0913 [Makale kayıt tarihi: 02.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.51297/rumelitarikh.2020.5]

Turkish political history, this study aimed to include his works within the Republican People's Party and the Democrat Party, especially in the light of the news published in the newspapers of the period.

Keywords: Lütfi Kırdar, İstanbul, Taksim Square, Gezi Park, Henri Prost

Giriş

Lütfi Kırdar, Cumhuriyet'in ilanından sonra uzun yıllar devlet hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Tıp doktorluğu ile başladığı kariyeri, Sağlık Bakanlığı ile sona ermiştir. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde de hizmetlerde bulunmuş, Nazilli ve Aydın cephelerindeki çalışmalarından dolayı İstiklal Madalyası ile onurlandırılmıştır (BCA, 030.11.1.00/156.29.15). Kırdar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş, tek parti ve çok partili siyasi hayata geçiş süreçlerinin önemli bir simasıdır. Kırdar'ın kariyerinin ilgi çekici olmasının ilk nedeni, İstanbul gibi önemli bir şehrin valiliğini yapmış olmasıdır. Zira Kırdar'ın valiliği sırasında İstanbul'un, günümüze kadar sürecek tartışmalara neden olan "yeniden imarı" gerçekleşmiştir. Bu yüzden bu çalışmada Kırdar'ın siyasi kimliği dışında İstanbul'un imarındaki rolü ve çalışmaları da dönemin gazetelerine yansdığı şekliyle incelenecektir.

İstanbul'un imarı ile ilgili olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yapmış olduğu yayınlar mevcut olmakla birlikte bu yayınlar, genel olarak teknik detaylar içeren ve yapılan işlerden övgü ile bahseden kaynaklardır. İmarın meydana getirdiği tartışmaları ancak dönemin gazete haberlerinden anlayabiliyoruz. Bu nedenle bu yazıda İstanbul'un yeniden inşasına getirilen eleştirileri ve Lütfi Kırdar'ın bu süreci nasıl yönetmiş olduğu sorusuna cevap vereceğiz.

Kırdar'ın siyasi kariyerinin bir diğer önemli dönemi de Sağlık Bakanlığı yıllarıdır. 1957-1960 yılları arasında yaklaşık 2,5 yıl Sağlık Bakanlığı yapan Lütfi Kırdar'ın bu alandaki çalışmalarına dair yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.

Lütfi Kırdar'ın basın ile olan ilişkisi ve Türkiye'de neredeyse basın toplantısı geleneğini başlatan kişi olması onun bir diğer dikkat çekici yönüdür. Milli Mücadele yıllarında başladığı hizmetleri Yassıada'daki duruşma salonunda geçirdiği kalp krizi ile son bulan Lütfi Kırdar'ın izleri bugün halen İstanbul'da pek çok önemli yerde bulunmaktadır.

İstanbul'un harap haldeki birçok semti, Kırdar'ın valiliği sırasında elden geçirilip bambaşka bir görünüm almıştır. Taksim, Beşiktaş, Beyazıt, Aksaray, Dolmabahçe, Eminönü, Ayasofya, Sultanahmet, Şişli, Harbiye gibi birçok meydan ile Açık hava Tiyatrosu, Dolmabahçe Stadyumu, Beşiktaş'taki Barbaros Anıtı, Cerrahpaşa ve Haseki Hastanelerinin yeni binaları, Süleymaniye Doğumevi, Yıldız Parkı ve Emirgan Korusu'nun halka açılarak içinde bulunan köşklerin restore edilmesi, Kırdar döneminde olmuştur. 1938'de mevcut beş Belediye dispanserinin sayısını 20'ye çıkartmıştır (Vatan, 12 Ekim 1941). Adeta çöplük vaziyetinde olan Mısır Çarşısı tadil edilmiş ve kullanıma açılmıştır (Anonim, 1944: 21-22). Ayrıca Florya'nın turistik bir belde olması için gerekli yatırım da bu zamanda yapılmıştır. Zincirlikuyu Mezarlığı ve İETT onun zamanında kurulmuş, Atatürk Bulvarı, Edirnekapi Bulvarı gibi birçok önemli bulvar ve ana caddeler yine bu dönemde yapılmıştır. Açık Hava Tiyatrosu'nu İstanbul halkının hizmetine sunan Lütfi Kırdar, modern şehir insanının tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalitede konut yapımına da önem vermiştir. Şişli'de olan Atatürk İnkılâp Müzesi, Aşyan'da bulunan Tevfik Fikret Edebiyat-ı Cedide Müzesi ile Fatih'te olan İstanbul Belediye Müzesi de bu zamanda İstanbul halkının kültürel hizmetine sunulmuştur. Ayrıca İstanbul merkezde 16 ilkokul,

kırsalda 168 köy okulu ve 93 öğretmen evi yapılmıştır. Ayrıca ciddi manada su sıkıntısı olan şehrin kişi başına düşen su miktarını 48 litreden 84 litreye yükseltmiş, Anadolu yakasında olan su tesislerini genişletmiş, Elmalı Bendi'ne verilen 7300 metreküp su miktarının 11300 metreküpe çıkarmıştır (Cumhuriyet, 05 Kasım 1948). Temizlik işleri ödeneğini ise, dört yüz altmış bin liradan ikibuçuk milyon liraya yükseltmiştir (Anonim, 1947: 6-25; Anonim, 1949: 67-77).

Doğumundan milletvekilliğine Lütfi Kırdar (1888-1935)

Irak'ın kuzeyinde, Kerkük'te Bayat Türkmenlerine mensup Kırdaradeler olarak bilinen, vakıfları, camileri ve serveti bulunan bir ailenin oğlu olarak 15 Mart 1888 senesinde Kerkük'te doğmuştur. Kırdar'ın babası Abdüssamed, büyük babaları ise Hacı Mustafa ve Habip Efendilerdir. Aile mensupları Vilâyet ve Belediye üyeliklerinde bulunmuşlardır. Belirtmek gerekir ki Osmanlı Meclisi Mebusanına Musul Vilâyetinden gelenler, hep Kırdaradelerden seçilirdi (Toker, 1958: 14-22; Ziyaoğlu, 1971: 333).

Kırdarzade Lütfi'nin İstanbul'a ilk gelişi, birinci Meşrutiyetin ilân edildiği 1908 senesidir. O zamanki adı "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane" olan Tıp Fakültesi'ne girmiş ve son sınıfta iken gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmıştır. Savaş sonrası öğrenimini tamamlayıp mezun olarak memleketine dönen Kırdar, Necef Belediye Tabibi olarak göreve başlamasının ardından Musul Vilâyeti Seyyar Tabipliğine atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ilânı ile bütün sivil doktorlar gibi askere alınan Kırdar, Suriye'de Cemal Paşa'nın emrindeki birliklerde görev yapmıştır. Suriye, Lübnan ve Filistin'deki muhtelif askeri hastanelerin başhekimliğini yapmanın yanı sıra Cemal Paşa'nın Lübnan'da Ermeni çocukları için açtığı Darüleytam Müdürlüğünü de yürütmüştür. Savaşın sonuna doğru bir süre Musul Vilâyeti Sıhhiye Müdürü olmuş, 1918'de İstanbul'a çağırılarak "Aşiret ve Muhacirin Sağlık İşleri Müdürlüğü" görevine başlamıştır (Toker, 1958: 14-22; Ziyaoğlu, 1971: 333; Bardakçı, 2013). Kırdar, Almanca ve biraz da Fransızca bilmektedir (TNA, FO: 371.15376.240569).

Lütfi Kırdar, sinirli ve sert bir mizaca sahipti. Sinirlendiği zamanlar muhatabını dinlerken başını sağa sola çevirmeğe başlardı. İnce uzun parmaklarını masasındaki sumenin üzerinde dolaştırması ise hiddetinin arttığına işaretledi. Bu esnada yanından ayrılmak en isabetli hareket sayılırdı. Fakat kalbi yumuşaktı. Biraz derebeyliği huyunu okşamak suretiyle sert kararlarını sonradan önlemek mümkündü (Ziyaoğlu, 1971: 363). Basın ile arası genellikle çok iyiydi. İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı sırasında gazete ve radyo aracılığıyla aylık gelişmeleri halk ile paylaşırdı (Daver, 1944: 5). Kendi icraatları basına açık olduğu gibi basındaki gelişmeleri de yakından takip eder yanlış bulduğu haberlerden davacı olurdu. Örneğin Hüradam gazetesi sahibi Sinan Onur ("Dr. Lütfi Kır," 1950), Necip Fazıl Kısakürek, Halil Nusret, Nafiz Tekiraya aleyhine neşren hakareten dolayı dava açmıştı ("Necip Faz," 1952).

Kırdar'ın Mustafa Kemal Paşa ile tanışması da 1918 yılındadır. Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya geçen Atatürk'ün Erzurum'daki muhacirlere yardım yapılmasını istemesi üzerine Kırdar, Erzurum'a giden Kızılay Heyetine başkanlık etmiştir. İnsan ilişkileri oldukça kuvvetli olan Kırdar, Mustafa Kemal Paşa ile tanıştıktan sonra Milli Mücadeleye destek vererek Batı'da Aydın, Nazilli ve Denizli çevresinde Kızılay sıhhi imdat ekibinin reisi olarak İstiklal Savaşı'nın devamı süresince Anadolu'da çalışmıştır (Ziyaoğlu, 1971: 363).

Ankara'da ilk Hükümet kurulduktan sonra Kızılay'ın müdürü Adnan Adıvar, kurumun merkezini İstanbul'dan Ankara'ya taşımıştır. Kırdar'ın Türkiye çapında bir adam olmasını temin eden İsmet İnönü ile tanışması da bu sayede gittiği Ankara'da olmuştur. Kırdar, Nazilli'den Ankara'ya geldiğinde

Adnan Adıvar'ın evine davet edildiğini ve orada Halide Edip Hanım'ın da hazır bulunduğu bir toplantıda İsmet İnönü'ye takdim edildiğini unutmamıştır (Toker, 1958: 14).

Savaşın bitmesinden sonra Viyana ve Münih'e giden Kırdar, bu şehirlerdeki Tıp Fakülteleri kliniklerinde ihtisasını yapmış ve göz hastalıkları mütehassısı olmuştur (Ziyaoğlu, 1971: 334). Aynı süreçte İstanbul'da bulunan Kerküklü akrabalarından, Kırdarzadelerden Hayriye Hanım'la evlenmiştir. Avrupa dönüşü bir süre İzmir Sıhhiye Müdürlüğü ve Belediye Baştabipliği göz hastalıkları mütehassıslığına getirilmiş (Toker, 1958: 14), 1933 yılına kadar bu görevi sürdürmüştü ve aynı yıl kendi isteği üzerine İzmir Memleket Hastanesi Göz Hastalıkları Hekimliğine atanmıştır (Ziyaoğlu, 1971: 334). Bir süre sonra Sağlık Müdürlüğü görevini de üstlenen Kırdar, gerek hastanede ve gerekse Sağlık müdürlüğünde halka karşı gösterdiği ilgi ve sağladığı kolaylıklardan dolayı İzmir çevresinde büyük bir sevgi kazanarak unutulmaz hatıralar bırakmıştır ("Lütfi Kır," 1938).

Kırdar'ın siyasete girişi

Kırdarzade Lütfi'nin hayali göz hastalıkları uzmanı olarak iyi bir isim yapmak olsa da 1934 senesi onun için bir dönüm noktası olmuştur. Kırdar, yakın dostu Dr. Refik Saydam'ın da desteği ile 1935 seçimlerinde Kütahya Milletvekili olarak TBMM'ye girmiş ve siyasi kariyerine başlamıştır (Toker, 1958: 16). Lütfi Kırdar'ın Kütahya'dan milletvekili olmasının enteresan bir hikâyesi vardı: Atatürk, İstiklâl Savaşı senelerinden tanıdığı Kırdar'a *"Kerkük elimizde kalsa idi seni Kerkük'ten milletvekili yapmak isterdim ama olmadı, Meclis'e şimdi ismi yine 'K' ile başlayan bir şehirden, Kütahya'dan gireceksin"* demişti (Bardakçı, 2013).

1936 senesinde Kırdar, Manisa valiliğine getirilmişti. İki yıl gibi kısa bir zaman içerisinde Manisa'nın yeniden imarında gösterdiği başarı onun idare hayatında kazandığı şöhretin ilk basamaklarını oluşturmuştur ("Yeni Val," 1936; Ziyaoğlu, 1971: 334). Zira bu şöhret onu daha büyük bir şehre, İstanbul'a taşımıştır.

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olunca İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ'ın değiştirilmesi zarureti ortaya çıkmıştı. Hakkında çıkan yolsuzluk iddiaları ve imar işlerinin oldukça yavaş ilerlemesi nedeniyle İstanbul Valiliği için mevcut üç aday arasından İnönü, Dr. Refik Saydam'ın (İçişleri Bakanı) tavsiyesiyle Kırdar'ı seçmişti (Ziyaoğlu, 1971: 334). Hiç şüphesiz bu duruma Manisa'daki başarısı önemli bir etken olsa da bu seçim, Kırdar'ın üzerine "İnönü'nün adamı" etiketini de yapıştırmıştı.

İstanbul'da Vali ve Belediye Başkanlığı görevine başlayan Kırdar (BCA, 030.18.01.02/85.99.16), döneminin bütün valileri gibi aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İl Başkanlığı da yapmıştı. Özel hayatında sakin bir insan olan Kırdar, okumayı oldukça severdi (Toker, 1958: 16).

İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı (1938-1949)

Kırdar, İstanbul'un idaresine geldiğinde kendisini çok da güzel olmayan manzaralarla karşı karşıya bulmuştu. Sokaklar bozuk ve dar, çoğu semt basık ve sıkışık, şehir bakımsız, çöp işleri ihmal edilmiş, çarşı-pazar ve dükkanların çoğu hijyen kurallarına uymaktan çok uzaktı. Şehrin aydınlatması çoğunlukla petrole yapılıyordu. Taksim Anıtı, tabiat parkları ve tarihî pek çok anıt kaçak yapılar arasında boğulmuştu. Estetik, elektrik ve hijyen sorunlarına ek olarak kentin su problemi de ciddi boyuttaydı. Pek çok yerde sakalar ve kuyular kullanılıyordu. İstanbul'daki bu iç açıcı olmayan manzaralar karşısında ilk emirlerini Taksim Meydanı'nın yeniden tanzimi, meydandaki umumi tuvaletlerin derhal kaldırılması, Eminönü'ndeki düzenlemelerin hızlandırılması ve şehrin genelindeki

temizlik faaliyetlerinin kontrol altına alınması doğrultusunda vermişti ("Valinin Dün," 1938). Kırdar, umumi tuvaletler konusundaki hassasiyetini Şişli'deki karakol binasını gezerken de göstermiş ve binanın yanındaki tuvaletlerin kaldırılmasını istemişti ("Taksim Mey," 1938).

Verdiği direktiflerin yerine getirilip getirilmediğini bizzat yerine giderek kontrol eden Kırdar'ın bir sonraki durağı İstanbul'daki, müzeler olmuştur. Özellikle Beyazıt'taki İnkılâp Müzesi'ne giderek burayı gezmiş ve binanın önünde bulunan bazı dükkânların kaldırılarak müzenin tamamen ortaya çıkartılmasını istemişti ("Lütfi Kır," 1938). Lütfi Kırdar İstanbul'daki görevine başlar başlamaz gerçekleştireceği imar etkinliklerinin mesajını verirken ("Turgutlu'da Yen," 1938) bu çalışmaların kendisinden 70 yıl sonra bile gündeme geleceğini bilemezdi.

İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olması ve sırf bu yüzden Cumhuriyet idarecileri tarafından ihmal edildiği söylentileri (Altınışık, 2015: 470) Lütfi Kırdar'ın Belediye Başkanlığı döneminde sona erecek ancak bu defa da başka tartışmalar gündeme gelecekti. Çünkü Kırdar, uzun dönemdir Türk basını tarafından tepki alan Henri Prost ile birlikte çalışacaktı.

Lütfi Kırdar, göreve geldiği ilk hafta şehircilik uzmanı olan Profesör Henri Prost ile mülakatlara başlamış, şehir plânı ve maketler üzerinde ondan izahat almış ve Eminönü'ndeki istimlâk çalışmaları ile ilgili detaylı bilgi edinmişti ("Lütfi Kır," 1938). İstanbul'da yapmış olduğu teftişler basında geniş yer bulan Kırdar, Taksim ile ilgili olarak Prost'un yapacağı kapsamlı planı beklemeden, onun önereceği şekilde ön çalışmalara bir an önce başlanılacağını basın aracılığı ile duyurmuştu ("Vali'nin Dün," 1938). Kırdar, görevde bulunduğu süre boyunca basını en etkili kullanan siyasilerden biri olarak bütün icraatlarını aylık halde basına duyurmayı bir alışkanlık haline getirmiştir.

Göreve gelir gelmez imar faaliyetlerine hızlıca başlaması, 1939'dan itibaren istimlâk işlerinin artması ve Kırdar'ın Cumhurbaşkanı İnönü'ye olan yakınlığı, kamuoyu ve basının iyice dikkatini çekmeye başlamıştı. Öyle ki Kırdar'ın göreve geldiği ilk ayın hemen hemen her günü gazetelerde onun çalışmaları ve yeni imar planı doğrultusunda nerelerin istimlâk edileceği duyuruluyordu. Anlaşılan o ki basın sadece İstanbul ile ilgili meselelerle değil, valinin özel hayatı ve sağlığı ile de yakından alakalı olmaktaydı. Örneğin ailesini almak ve İstanbul'a taşımak için Manisa'ya gidişi, Manisa'dan dönüşü, Manisa'dan döndükten sonra yolculuk sırasında soğuk algınlığına yakalanması gibi bilgiler bile gazetelerde haber olarak işlenmekteydi. Kısacası valinin her türlü icraatı İstanbul basını için önem taşıyordu. Bu durum Kırdar'ı Cumhuriyet döneminin İstanbul tarihindeki en önemli simalarından biri haline getirmekteydi.

Kırdar'ın İstanbul'da göreve başlamasından kısa bir süre sonra (1939-1945) II. Dünya Savaşı başlamıştı. Savaşa doğrudan müdahil olmasa da olumsuz atmosferinden nasiplenerek Türk ekonomisi ve her an bir Alman teyakkuzunun yarattığı endişe, Türkiye'yi savaş yıllarında pek çok önlem almaya itmiştir. Bu önlemler sebebiyle ülke içerisinde oluşan olumsuz hava iç politikada CHP'nin yıpranmasına sebep olmuş ve mevcut ekonomik ortama tepki gösteren halk, Demokrat Parti'yi (DP) büyük bir destek ile iktidara taşımıştır. Bu sebeple diyebiliriz ki İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet dönemi Türk siyasi tarihinin önemli bir kırılma noktasıdır. Savaşa karşı alınan önlemlerden en bilindik olanı kuşkusuz ki karne ile temel tüketim maddelerinin dağıtımıdır. Bilhassa İstanbul basınından savaş yıllarında bu dağıtımlarla ilgili haberlere ulaşmak mümkündür.

Savaş yıllarının Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfi Kırdar, bu büyük kriz döneminde İstanbul gibi kalabalık bir kentin idaresini üstlenerek şehirdeki pek çok hoşnutsuzluğun da doğrudan muhatabı haline gelmiştir. Et, şeker, ekmek, tüp sıkıntıları bir yana İstanbulluların bir başka derdi daha vardır.

Kahve! Öyle ki Türkiye'nin altı ay yetecek kahve stoku olmasına karşın kahve stokunun sadece iki ay yeteceğine dair bir söylenti Alman basınında bile yer almıştı (Goloğlu, 2017: 64). Özellikle İstanbul gibi kalabalık bir şehirde bu tip spekülasyonlar karaborsacılığa neden olduğu için halk tarafından tepki ile karşılanıyordu. 1941'de Türkiye'nin yanı başında Batılı devletlerin kavgası sivil katliamlarına yol açarken İstanbulluların kahve hezeyanları karşısında İstanbul Valisi şu açıklamayı yapmak durumunda kalmıştı.

"Vilayet emrine verilen kahve dün teslim alınmıştır. Bu seferki dağıtım yine çekilmiş olarak yapılacaktır. Kahve dağıtımının birkaç günden beri mütemadiyen üzerinde durulan bir mevzuu halini aldığını gördüğüm için size bu mesele hakkında izahat verme ihtiyacını hissettim. Evvela, kahvenin memleket iâşesinde yer tutan ana maddelerimizden olmadığını kabul etmemiz lazımdır... Bu sebeple kanaatimce kahvenin dağıtımı ile ilgili, haklı haksız ve ileri geri konuşmamak lazımdır. Deniliyor ki bazı semtlerde henüz dağıtım başlamamıştır. Adalarda sadece 500 eve dağıtım yapılmış geri kalan 1500 eve yapılmamıştır. Balatta, Yeşilköy'de, Cihangirde evler henüz fişlerini alamamıştır. İstanbul'un bu dağıtımdaki ihtiyacını karşılamak üzere verilecek 1336 çuval kahveden 557 çuvalını aldık. Geri kalan çuvaları da peyderpey teslim etmekteyiz. Ayrıca, evlerine dağıtım yapılan vatandaşlardan bir kısmının çalıştıkları müesseselerden de kahve aldıklarını hatırlatmak isterim. Biz fişlerle aile başına hesap ettiğimiz 250'şer gramla İstanbul'a verilen kahvenin piyasada gizlenmesine mâni olacak ve verildiği kadar kahvenin halkın eline geçmesini mümkün kılacak bir tedbiri kullanmış oluyoruz. Eğer eksik ve içine bir şeyler katılmış kahve hadiseleri varsa, halkımızın buna cesaret edenleri, ait olduğu makamlara şikâyet, her zaman hakkı vardır. Bize herhangi bir şikâyet ulaşmadığına göre içine bir şeyler karıştırılmış veya eksik gramajda dağıtılmış kahve haberlerinin abartı olduğunu düşünüyorum. Bu itibarla, keyfi olan ve ihtiyaç maddelerinden sayılmayan kahve için bu kadar şikâyetçi olunmasından üzüntü duyduğumu belirtirim ("Kahve Tev," 1941)."

Bu hadiseden yaklaşık bir yıl sonra İstanbul'daki iâşe teşkilatı tamamen belediyeye geçmiştir. Öte yandan savaş devam ettikçe belediyenin gelirleri de düşmekteydi. Tedbirler gereği daha az hayvan kesilmesinden dolayı mezbaha gelirlerinin azalması, hastane giderlerinin ödenemeyecek seviyelere gelmesi, İstanbul içinde ulaşım bedellerinin arttırılmasına neden olmuştu. Tramvay biletlerine iki, arabalara bir kuruş zam yapılmıştı ("Mezbaha Res," 1942). Bir yandan kentin imarına harcananlar, diğer yanda savaşın ağır ekonomik koşulları günden güne İstanbulluları Cumhuriyet Halk Partisine karşı soğutsa da imar çalışmaları devam ediyordu. Prost Planı¹ kapsamında en dikkat çeken çalışmalar Taksim Meydanı, Gezi Parkı, Dolmabahçe Camii ve İnönü Stadyumunun düzenlenmesiydi.

1930-1935 yılları arasında çıkartılan 1580 ve 1593 sayılı kanunlarla şehirlerin imarı ve planlaması belli kurallara bağlanmıştı (Bayındır, 2007: 48). Esasen, Kırdar dönemindeki hızlı imar çalışmalarının sebebi de bu kanunlardı. Tarihler 9 Aralık 1938'i gösterdiğinde Taksim meydanının yeni planının görevli tayin edilen Fransız mimar M. Gotye kontrolündeki iki uzman mimar tarafından hazırlanmaya başladığı Cumhuriyet gazetesine haber olmuştu ("Taksim Mey," 1938). Aslında daha 1936'da Mustafa Kemal'in daveti ile Türkiye'ye gelen şehircilik uzmanı Fransız Henri Prost'un İstanbul için önerdiği projeler arasında, Taksim'deki Topçu Kışlası'nın yıkılması² ve onun yerine, Dolmabahçe'den Nişantaşı'na kadar yükselen yeşil alanın bir uzantısı olarak bir gezi parkı yapılması vardı ("İsmet İnönü", 2016). Ancak Taksim'deki Topçu Kışlası, Maliye Bakanlığına ait olduğu için bakanlık binayı bedelsiz vermek istemiyordu. Lütü Kırdar ise Yol Yapı Kanunu'nun bir maddesinden faydalanarak, Bakanlar Kurulu Kararı ile Taksim Kışlasını belediyeye almayı başarmıştı (BCA, 30.18.1.2./87.65.10). Yalnız kışlayı yıkmaya karar vermesi yine şiddetli muhalefete sebep olmuştu. Bunun üzerine Lütü Kırdar, binayı göze görünmeyen arka taraflarından yıktırmaya başlayarak ön cephesine son dakikaya kadar el sürdürmemiş, binanın kalmasına taraftar olanlar da işin farkına varmamıştır. Neticede yıkmaya mâni olmak için Büyük Millet Meclisine binanın korunması hakkında bir önerge vermek durumuna gelindiği zaman kışlanın üç tarafının yıkıldığı ve bir emrivaki karşısında kalındığı meydana çıkarak, müdahalesiz ön cephe de yıktırılmıştır (Ziyaoğlu, 1971: 344; "İsmet İnönü", 2016). Yıkılan bu alan, kentin merkezinde halkın hizmetine sunulan bir park ("Taksim Gezisi", "Gezi Parkı") olarak kullanılacaktı. Taksim'deki bu

parka “İnönü Gezisi” adı verilmesi ve İsmet İnönü'nün heykelinin dikilmesi planlanmıştı (“İstanbul'un İma,” 1941). Lütfi Kırdar'ın İstanbul'un çeşitli yerlerindeki yapılara İsmet İnönü'nün adını vermesi zaman zaman tepki görse de bu durum tek parti iktidarı sürecinde pek de tartışılmaya açık değildi.

İsmet İnönü heykelini Nasyonal Sosyalist rejimden kaçarak 1937'de Türkiye'ye sığınmış ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde Heykel Atölyesi'nin başına getirilen Alman asıllı heykeltıraş Prof. Rudolf Belling yapacaktı. Heykelin yapımı sırasında parkın girişine heykel için bir kaide inşa edilmişti ancak heykelin tamamlanması DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında gerçekleşti. Yeni iktidar da heykeli yerine yerleştirmeden depoya kaldırttı. Kırdar, 1954'de DP'den milletvekili seçildiğinde anıtın niçin yerine konmadığını şu sözlerle açıkladı: “Dünya barışa kavuştuğu zaman heykelin yerine konulması ve açılma töreninin ancak o zaman yapılması uygun görüldüğü için, anıt o mesut günü beklemektedir.” Böylelikle İsmet İnönü'yü at üzerinde tasvir eden heykel 1982 yılına kadar depoda bekletilip³ ölümünden sonra Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde, İnönü'nün Maçka'daki evinin önünde bulunan Taşlık Parkı'na yerleştirildi. Prof. Belling'in yaptığı bir diğer İnönü heykeli de Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin bahçesinde bulunmaktadır (“İsmet İnönü”, 2016).

Prost'un Taksim'den Dolmabahçe'ye inen yol üzerindeki planının bir başka etabı da İstanbullular için modern bir stadyumun inşa edilmesiydi. Eski İstanbul'da futbol maçları çoğunlukla Fenerbahçe ile Taksim'deki Topçu Kışlasının avlusunda yapılırdı (Üzümkesici, 2010: 40). Bu kışlanın avlusunda bulunan eski Taksim Stadyumu, kışla ile beraber yıkıldıktan sonra spor sahası olarak Kadıköy'de “Fenerbahçe”, Beşiktaş'ta ise “Şeref Stadı” kalmıştı. Fenerbahçe Stadı gerçekleştirilecek olan Balkan Oyunlarına ev sahipliği yapacağı için (1935) kısmen de olsa düzenlenmişti. Ancak Beşiktaş'taki stadyum oldukça harap vaziyetteydi.

Aslında yeni stadyum için buranın seçilmesi de şaşırtıcıydı. Prost'un planına göre yeni şehir stadyumunun yapımı için Harbiye Mektebi'nin arkasındaki alanların ve Yenibahçe civarındaki alanın tercih edilmesi gerekmekteydi. Dönemin İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ ise bu plana uymayarak yeni stadyumun Dolmabahçe Sarayı'nın karşısındaki alana yapılmasına karar vermişti. Bu kararın ardından çok da geçmeden Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü gelmiş ve Vali Üstündağ görevden alınmıştı. Yeni Vali Lütfi Kırdar hiç vakit kaybetmeden Prost'un planlarını hayata geçirmeye koyulmuş ve söz konusu stadyumun en güzel biçimde inşa edilmesi için uluslararası bir yarışma yapılacağını duyurmuştu. İsmi henüz belirlenmediğinden ağızdan ağza “Dolmabahçe Stadyumu” ifadesi yayılırken Kırdar yarışmanın iptal edildiğini, açıklamış ve Stadyum plânını, İtalyan mimar Vietti Violi'ye yaptırmıştır.⁴ Bu durum Kırdar'ın eleştirilmesine neden olunca, Kırdar bu memnuniyetsizliği giderebilmek adına İtalyan mimarın yanına iki de Türk mimarı (Fazıl Aysu ve Şinasi Şahingiray) yerleştirmiştir (“Dolmabahçe Stad,” 1939; “İstanbul Yol,” 1940). Plan yapılmıştı yapılmasına ama savaş ve demir kıtlığı nedenleriyle inşaata istekli bir müteahhit bulunamamıştı. Zaten Başbakan da duruma pek sıcak bakmamıştı. Bunun üzerine demirin Vilâyetçe teminine karar verilmiş, siparişi yapılmıştı. Neticede Belediyeler Bankası'ndan istikraz edilecek beş milyon liralık tahsisatın bir kısmı Dolmabahçe Stadı'nın inşasına sarf edilebilirdi. Çünkü stadyum uzun vadede çok daha fazla gelir getirecekti. Savaş yıllarında ne gerek var diye çok da eleştiri almasına rağmen nihayetinde inşaatın ihalesi yapılabilmışti. Ancak aksilikler devam etmekteydi. Zira siparişi verilen demirler geldiğinde, İktisat Vekâleti Trakya'daki tahkimat için demirleri orduya devretmişti. Müteahhit de sızlanmaya başlayınca Lütfi Kırdar, bizzat Ankara'ya giderek Cumhurbaşkanının İstanbul'da henüz bir koşu sahası bulunmadığı hakkındaki bir sözü üzerine konuya girip Stadyum meselesini açmıştı. Olumlu cevap aldığını düşünen Kırdar, İstanbul'a döndüğünde demirlerin gelmemesi üzerine Başbakan Refik Saydam'ın bu işe taraftar olmadığını dolaylı da olsa öğrenmişti. Bunun üzerine müteahhide zararı için dava açmasının uygun

olacağını söylemişse de birkaç ay sonra Başbakanın ölümü ve yerine Şükrü Saraçoğlu'nun geçmesi stadyum meselesini yeniden gündeme getirdi ve kendisi de sporcu olan Saraçoğlu stadyumun inşasını uygun gördü ("Dolmabahçe Stad," 1939; "Dolmabahçe Stadının," 1939; Ziyaoğlu, 1971: 354). Nihayet tarihler 19 Mayıs 1940'ı gösterdiğinde gerçekleşen temel atma töreni saat beşte Kırdar'ın nutkuyla başlamıştı:

"Aziz Türk genci; senin isminle anılan bu büyük bayramımızda, bu şerefli yıl dönümünde, sana mahsus en kıymetli mekteplerden birinin temelini atmakla derin bir inşirah hissediyorum. Milli şefimiz stadyumların nasıl telakki ve tarif lazım geldiğini şu veciz cümle ile ifade buyurmuşlardır: "Türkiye'yi idare edenler; stadyumu en kıymetli mektep gibi her yerde kurmaya çalışacaklardır. Türkiye'nin istikbalini idare edecek olan genç nesil açık havada, açık meydanlarda yetişecektir." İşte ben de Milli Şefimiz Büyük İnönü'nün stadyumlar hakkındaki bu irşatlarından ilham alarak şehrin asri bir stada ihtiyacı olduğunu anladım..."

Lütü Kırdar, konuşmasının sonunda: "Dolmabahçe Stadınızın hayırlı olmasını dilerim" demiş ve yeni yapılacak olan bu şehir stadına "İnönü Stadyumu" ismi verilmesine müsaade edilmesini Milli Şef'ten rica ettiklerini, İsmet İnönü'nün de bu ricayı kabul etmesiyle stada "İnönü Stadyumu" adı verildiğini bildirmiştir ("Şehir Stad," 1940). 19 Mayıs 1947 ve Gençlik ve Spor Bayramı gününde İnönü Stadyumu hizmete açılmış ancak 1952 yılında Stadyuma Mithat Paşa adı verilmiştir.

Taksim civarlarındaki Henri Prost tasarımının başlıca öğelerinden bir diğeri Dolmabahçe Camii'dir. Prost, burayı bir Deniz Müzesi olarak planlamış ve projenin en tartışmalı kısmı da burası olmuştur. Zira Ayasofya'dan sonra Dolmabahçe Camii de müzeye çevrilmek isteniyordu. Uzun süren tartışmaların ardından 1947 Mart'ında Dolmabahçe Camisi ile yakınındaki saray kayıkhanesi Deniz Müzesine dönüştürülmek üzere Milli Savunma Bakanlığı'na devredildi (BCA 30.18.1.2./113.21.4). 1947 yılı Mayıs ayında bahçe duvarları sökülerek daha geriye alındı. Ziver Paşa tarafından kaleme alınmış, yazısı devrin ünlü hattatlarından Ali Haydar Efendi tarafından yazılmış kitabe taşı mihrap duvarı ile deniz kenarı arasına taşındı. Dolmabahçe Camii, 27 Eylül 1948 tarihinden 1962 yılına kadar müze olarak kullanıldı. Müzelik materyaller ibadet alanı dışına konulsa da camii, bu tarihten itibaren ibadete kapatıldı. 27 Mayıs 1960 sonrasında askeri yönetim tarafından Yassıada İrtibat Kuruluna verilen camii 1966 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredildi ve tekrar ibadete açıldı ("Dolmabahçe Camii," 2014).

Kırdar, İstanbul'da görev yaptığı süre boyunca şehrin harap haldeki yolları yeniden yapılmış, pek çok yeni yol açılmış, su sıkıntısı giderilmeye çalışılmış, toplu taşıma ve sağlık hizmetleri geliştirilmiş, şehre opera binası, açık hava tiyatrosu, müze ve kütüphaneler kazandırılmış, eski mezarlıklar düzenlenmiş ve Zincirlikuyu mezarlığı açılmıştır. Denilebilir ki Cumhuriyet döneminin İstanbul'u Kırdar ile yeniden hak ettiği bakıma kavuşmuştur.

11 yıl boyunca İstanbul Valilik ve Belediye Başkanlığı'nı yürüten Lütü Kırdar'ın görevinin önemli bir kısmı II. Dünya Savaşı'na denk gelmiş olmasına rağmen İstanbul'un imarı aksatılmamıştı. Savaşın ardından hem dünyada hem de Türkiye'de bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmadı. Savaş sonrası ortaya çıkan demokratikleşme rüzgarlarından CHP'de etkilenmiş, parti içinde hizipleşmeler açığa çıkmış ve Celal Bayar'ın genel başkanlığında DP kurulmuştu (7 Ocak 1946). Bu yeni partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1946 da birden fazla partinin katılımıyla gerçekleşen bir seçim yapılmıştı. Seçime ülke genelinde 6 siyasi parti katılmış ve 465 milletvekilinin 397'sini CHP, 61'ini DP, 7'sini ise bağımsızlar kazanmıştı. Seçim sonuçlarının İstanbul'da üç gün gecikmeyle açıklanması muhalefetin tepkilerine yol açmıştı. Öyle ki Fevzi Çakmak, Beyoğlu seçim kuruluna bir protesto mektubu göndermişti. DP İstanbul il Başkanı Kenan Öner, iktidarın Vali Kırdar'a baskı yapmasından dolayı sonuçların açıklanamadığını iddia ediyordu.⁵ Muhalefetin seçim sonuçlarına hile karıştırılacağı

iddiasına karşılık Lütfi Kırdar, sorunun sandık sayısının fazlalığından kaynaklandığını açıklıyordu. Ortalıkta Kırdar'ın istifa edeceğine dair söylentiler dolaşıyordu. Nihayetinde sonuçlar açıklandığında İstanbul'dan DP 18, CHP 5, Bağımsızlar 3 milletvekili çıkartmıştı ("Seçim Her," 1946). Bu sonuçta Kırdar'ın tarafsız tutumunun da etkili olduğu, İngiliz İstihbarat belgelerine not olarak düşülecekti (TNA FO 371/15376/240569).

1946 seçimlerindeki bu kargaşalı ortamdan sonra yaklaşan 1950 seçimleri öncesi, bir iddiaya göre hükümet, İstanbul'daki DP'ye yakın üst düzey bazı memurların görevden uzaklaştırılmasını istiyordu. Bu durumdan pek de hoşlanmayan Vali Kırdar'ın birde daha önceden arasının açılmış olduğu Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin kabineye dahil olması ile şansızlığı artmıştı. Bazı gazete ve dergilerin Kırdar aleyhinde sütunlar doldurmaya başlaması durumu daha da kötü bir hale sokuyordu. 1949'da İstanbul'daki görevinden alınıp Büyükelçi olarak Stockholm'e yollanması düşünüldünce İstanbul gazetelerinin önemli bir kısmı bu duruma karşı çıkan yazılar yayınlamıştı. Kırdar, o zaman yazılan yazıları "Evlâtlarına bırakacağı en kıymetli miras" olarak değerlendirmişti (Ziyaoğlu, 1971: 363).

En nihayetinde Lütfi Kırdar, Ekim 1949'da İstanbul Halkına veda etmişti. İstanbul'un yeni Vali ve Belediye Başkanı Ord. Prof. Fahreddin Kerim Gökay olmuştu. Bu ayrılış, Lütfi Kırdar için bir son değil, yeni bir siyasi başlangıç olmuştu. Stockholm Büyükelçiliği'ne atanan Kırdar, bu görevine gitmemiş, 1949'un Aralık ayında yapılan ara seçimlerde CHP'nin Manisa Milletvekili olarak yeniden meclise girmişti. Bu görev onun CHP'deki son vazifesiydi. Tarihler 2 Şubat 1954'ü gösterdiğinde Kırdar'ın CHP'den istifa ettiği haberleri gazetelerden duyurulmuştu. Kırdar, bu istifasına sebep olarak parti teşkilâtı ile aralarında uzun zamandan beri devam eden ihtilafın son günlerde artmasını göstermiş ve daha fazla detay vermeyeceğini belirtmişti ("Dr. Lütfi Kırdar C," 1954). 1954'de İstanbul'dan bağımsız olarak seçilen Kırdar, kısa bir süre sonra tamamen DP kadrolarına geçecekti.⁶ İnönü'ye şahsi yakınlığıyla da bilinen Kırdar'ın rakip partiye transferi CHP tarafından hiç de hoş karşılanmayacaktı (Yılmaz, 2010: 546).

1957 yılına gelindiğinde Türkiye'deki siyasi koşullar iyice zorlaşmış, ekonomik sıkıntılar artmıştı. 1954 ve 1956 yıllarında Basın Kanunu'nda yapılan düzenlemeler basında yer alacak herhangi bir eleştiriyi suç kapsamına alınmıştı (Doğaner, 2013: 26). 1957 yılında Seçim Kanununda yapılan küçük değişikliklerin muhalefet kanadının hareketlerini kısıtladığı bir ortamda seçimler yapılmış, seçim sonuçları daha oy verme işlemi bitmeden Fatin Rüştü Zorlu'nun müsaadesiyle radyodan açıklanmıştı (Asker, 2014: 137). Bunun tartışmaları bitmemişken yeni kabine, TBMM'de değil de ilk olarak Anadolu Ajansı kanalıyla ilân edilmişti (Toker, 1958: 15). Menderes, yeni kabinesinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili koltuğuna Lütfi Kırdar'ı seçmişti (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 1119).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Kırdar'ın göreve geldiği zaman oldukça sıkıntılı bir dönemden geçiyordu. Zira Türkiye ekonomisi 1954 yılında başlayan ve 1957-1958 sürecinde had safhaya varan bir ekonomik krizin içerisindeydi. Bu kriz ortamında ilaç bühranı da ortaya çıkmıştı. Kırdar yerli ilaç sanayiinin gelişmesi için girişimlerde bulunsa da ekonomik yetersizlikler nedeniyle başarı sağlanamamıştı. Ayrıca Türkiye'de cerrahi aletler, laboratuvar malzemesi, elektronik cihazlar darlığı da yaşanıyordu. Öyle ki gözlük cam ve çerçevesi sıkıntısı mevcuttu. Gözlükçüler malzeme yetersizliğinden sadece gözlük tamirciliği yapar hale gelmişlerdi. Kırdar, bakanlık makamına oturur oturmaz ilk iş olarak müzmin bir dert halini alan ilâç meselesini halledeceğini ifade (Toker, 1958: 16) etmesine rağmen DP döneminin kendisinden önceki Sağlık Bakanlarında da olduğu gibi sağlık alanında reform denilebilecek kayda değer bir gelişme yaşanmadı. Denilebilir ki Kırdar'ın siyasi vazifeleri içerisinde en sönük geçen

süreci Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yıllarına denk gelmiştir ve şüphesiz ki bu durumda ülke ekonomisinin gitgide bozulması ve artan siyasi gerilim etkili olmuştur.

Ancak belirtmek gerekir ki Kırdar'ın bakanlığı sırasındaki bir icraatı Cumhuriyet tarihinde bir dönemi kapatıp başka bir dönemi açan büyük bir olayın nedenleri arasındadır: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi.

1959 yılı Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkilerin iyice gerginleştiği bir yıldır. Gerilimin nedeni DP'nin değişen mali politikasını hoş görmeyen Amerika'nın, Türkiye'ye kredi vermeyi reddetmesi, yaşanan bu gelişme üzerine Türkiye'nin kredi için Sovyetler Birliği ile temaslara başlamasıydı. Kırdar'ı bu konuda ön plana çıkartan neden ise onun, Sovyetler Birliği'ne gidip kredi talep edecek heyetin başkanlığını yapıyor olmasıydı.

Heyetin başkanlığına Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun değil de Lütü Kırdar'ın seçilmesi ise tamamen Kırdar'ın mesleği ile ilgili bir durumdur. Kırdar, tecrübeli ve tanınan bir diplomattı, ayrıca heyet Sovyetler Birliği'ndeki bir tıp konferansına katılmak için gidecek bu sırada devlet adamları ile görüşülecekti. Böylelikle hem içeride hem de dışarıda "Türkiye'nin eksenini komünizme mi kayıyor" haberleri gündeme gelmeyecekti ("Menderesi Nat," 2012).

O sıralarda, Büyükelçilik ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu Danışmanlığı yapan Üner Kırdar, babası Lütü Kırdar'ın Moskova görevini kabul ettiği akşamı şu şekilde aktarmıştır.

"Akşam işten eve geldiğimde, evde bir hareketlilik vardı. Annem ve hizmetliler evde telaş halinde koşturuyor, babam sağa sola yapılması gerekenleri anlatıyordu. Fatin Rüştü babamı aramış, Sayın Başbakan'ın kendisiyle görüşmek istediğini iletmişti. Babam derhal hazırlanıp, Başbakanlık konutuna gidebileceğini söylemişti. Zorlu, buna gerek olmadığını belirtmiş, Başbakan yani Menderes evimize misafir olmayı tercih etmişti. Babam bizi üst kata gönderdi. Alt katta yalnız onlar kalmıştı. Babama Ankara'nın en iyi profesörlerinden oluşan bir heyetle Moskova'ya bir tıp kongresi için gideceğini ve bu sırada da ülkenin ihtiyacı olan sermaye için devlet yetkilileri ile görüşeceğini söylemişlerdi. Babam memnuniyetle kendisine verilen bu görevi kabullenmiş ve birkaç gün içinde hazırlıklarını tamamlayıp, heyetle birlikte Moskova'ya gitmişti. Orada Stalin'in mezarını ziyaret etmişler, babam soğuktan kalp spazmı geçirmiş...("Menderesi Nat," 2012)."

24 Aralık 1959'da Türkiye'ye dönen Kırdar, 22 yıl aradan sonra Sovyetler Birliği'ne yapılan ziyaretten memnun ayrıldıklarını ve Sovyet Sağlık Bakanı'nın da ilkbaharda Türkiye'ye geleceğini basına bildirmişti. Bu ziyaret Kırdar'ın Türk siyasetine son hizmeti olmuştu. Askeri darbeden bir ay önce Başbakan Adnan Menderes'te, Moskova'ya gideceğini açıklamış olsada bu ziyaret gerçekleşemeyecekti (Soğuk, 2019: 191).

Türkiye'de 1960'a gelindiğinde ekonomik koşullar zorlaşmış, siyaset sertleşmiş, halk bizzat hükümet eliyle cepheleştirilmişti. Meclis toplantılarındaki kavgalar, Tahkikat Komisyonunun kurulması, basın, akademinin ve ordunun mevcut durumdan gitgide rahatsız olmasına neden olmuştu. Demokrat Parti Hükümeti'nin artan baskıları neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subay, emir komuta zincirine uygun olmadığı halde 27 Mayıs 1960'da yönetime el koymuş ve siyasi faaliyetleri durdurmuştu. Başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve kurmayları tutuklanmıştı.

Sağlık Bakanı Lütü Kırdar ise 27 Mayıs'tan dört gün önce istifa etmiş ama dilekçesi işleme konulmadığı ("Yassıada Yük," esas no: 1960/4) için Yassıada'da "Yüksek Adalet Divanı" önünde, Anayasayı ihlâl ("Yassıada Yük," esas no: 1960/1; BCA.10.9.0.0/32.96.1), İstanbul ve Ankara olayları ("Yassıada Yük," esas no: 1960/4), haksız kazanç elde etmek (BCA. 10.9.0.0/262.803.8) gibi davalardan yargılanmıştır.

Mahkemedeki ifadesinde, olaylar sırasında tedavi maksadıyla Avrupa'ya gitmiş bulunduğunu, yurda döndüğünde Üniversite olaylarını öğrendiğini, bu yüzden ikinci defa kalp krizi geçirdiğini ve sıhhati de bozuk olduğu için istifaya karar verdiğini, Adnan Menderes'in seyahati dolayısıyla istifa mektubunu ancak 24 Mayıs günü teslim edebildiğini söylemiş ve eklemiştir:

“Yaşım 71'i geçmiştir. Siyasetten çekilmeğe karar verdim. Adnan Menderes bana iltifat etti. Yanından ayrılırken, yerime bir başka arkadaş buluncaya kadar istifamı ifşa etmememi söyledi. Yerime bir arkadaş getirilmesini beklerken 27 Mayıs inkılabı oldu ve beni buraya yolladılar. Hâlbuki ben istifa etmiştim. Kararnamedeki olaylarla maddî ve manevî bir alâkam yoktur. Buraya getirilişimi kaza ve kader cilvesi olarak görüyorum. Bütün bunları şunun için söylüyorum: Huzurunuzda ikinci bir defa ya gelirim, ya gelemem”

Mahkeme başkanının sorusu üzerine Adnan Menderes, Kırdar'ın söylediklerinin doğru olduğunu beyan etti...

Başkan, bunun üzerine Menderes'e istifayı neden işleme koymadığını sordu ve ekledi: “*Kırdar, Eğer istifamı ilân etmiş olsaydı, huzurunuzda sorumlu bir Bakan olarak değil, bir Milletvekili olarak bulunacaktım diyor. Fahiş bir hata...*” Adnan Menderes ise hâdiselerin gelişmesini beklediğini, bu yüzden istifayı ilân etmediği cevabını vermişti (“Yassıada Yük,” esas no: 1960/4).

Kırdar, mahkeme salonunda kendisine sorulan sorulara cevap verirken tam on bir yıl Vali ve Belediye Başkanlığında bulunduğunu, 1949 da yapılan ara seçimlerde CHP Manisa Milletvekili seçildiğini, 1950 de yine CHP'den adaylığını koyduğunu, fakat kaybettiğini ifade ederken “Müsaade buyurursanız oturayım” dedi, önündeki parmaklığı tutmak istedi ve iskemleye yığıldı (“Yassıada Yük,” esas no: 1960/4). Kendisinden önce Tevfik İleri'nin su içtiği bardak sandalyeden düşerek kırıldı. Kırdar'ın gözlüğü de bu arada yere düşüp parçalandı. Adnan Menderes süratle yerinden fırlamış ancak olduğu yerde hareketsiz kalmıştı. Fatin Rüştü Zorlu : “Doktor, doktor” diye bağırarak, Medenî Berk ile Hayrettin Erkmene ise, eski kabine arkadaşlarının yardımına koşmuştu. Celâl Bayar, soğukkanlılıkla bu yaşananları izlemekteydi. Öte yandan askerî doktorlar, derhal müdahalede bulundu. Sedyeye konan Kırdar, duruşmayı takip eden oğlu Erdem Kırdar'ın gözyaşları arasında ambulansa ve oradan da askerî hastaneye nakledildi. Bu beklenmedik olay, salonda bulunanların da sinirlerini etkiledi, öyle ki dinleyici sıralarında bulunan kadınlardan bazıları baygınlık geçirdi (Ziyaoğlu, 1971: 376).

İstiklal Harbi'nde milli ordu camiası içinde geçen hizmetlerinden dolayı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilen Kırdar, 1957 seçimlerinden sonra kabinede vazife kabul ettiği (Kabinenin ortak sorumluluğu esası nedeniyle) ve uzun zaman çekilmediği için doğrudan doğruya ilgisinin bulunmadığı “İstanbul ve Ankara olayları” davasındaki sorgusu sırasında 17 Şubat 1961'de kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti (BCA 10.9.0.0 32.96.1). Dr. Lütfi Kırdar'ın cenazesi iki gün sonra, kendi yaptırmış olduğu Şişli Camii'nden olaylı bir şekilde kalktı (Bardakçı, 2013).

Ölümünün ertesi günü yayınlanan gazetelerde bir gün önceki hazin bitiş birinci sayfalardan kalın siyah puntolarla bildiriliyordu. Ancak asıl hadise cenaze töreninde yaşanmıştı. Şişli Camisine gelen bir grup, cenazeyi ailesinin ve törendeki kalabalığın elinden almaya, tekbir sesleriyle cenazenin arabaya konulmasını engellemeğe çalışmış, Şişli tramvay deposu önünden Zincirlikuyu Mezarlığı yönünde tabutu götürmeye başlamışlardı. Mezarlığa varıldığında güvenlik görevlileriyle grup arasında arbede yaşanmış, grubun bir kısmı Emniyet Müdürlüğüne götürülmüş, tören Zincirlikuyu Mezarlığında son bulmuştu. Vali Refik Tulga Emniyet Müdürlüğünden ayrılırken şunları söylemişti: “*25 sayılı Kanun gereğince hareket edilerek dini sokağa düşüren 17 kişi nezarete alınmıştır. Bunlar hakkında takibat açılacak ve hâdisede tahrik olup olmadığı araştırılacaktır*” (“Kırdar'ın Cen,” 1961).”

Kırdar'ın oğlu Üner Kırdar, babasının cenazesinde yaşananları 2010 yılında 27 Mayıs darbesinin ele alındığı bir sempozyumda şu sözlerle anlatmıştır:

“Büyük kalabalıkla Zincirlikuyu Mezarlığı'na geldik. Mezarın başında babamı tam gömmeye hazırlanırken arkamızdaki kalabalık dalgalandı. ‘Vali Paşa geliyor’ dediler. Gelen 27 Mayıs askeri darbesinin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı General Refik Tulga idi. Herhalde başsağılığına geliyor diye düşündük. Paşa öfkeyle mezarın başına geldi. ‘Nerede bunun oğulları’ diye sordu Ağabeyim Erdem Kırdar benden daha uzun boylu olduğu için onu gösterdiler. Ağabeyimi yakasından tutup silkeledi. Birkaç hakaretin ardından yanındaki askerler ağabeyimi bir askeri araca bindirip götürdüler. Gözaltına alınmıştı. Endişe içinde, babamı gömdük. Kalabalık da hızla dağıldı (‘Darbenin Paş,’ 2010).

Cenaze töreninde yaşanan hadiseleri aktaran gazetelerde genel olarak “bir grup yobazın” cenaze törenini karıştırmak istediği ancak başarısız oldukları kaleme alınmıştı. Dünya Gazetesinde yazan Bedii Faik'in ise şu satırları hem Üner Kırdar'ı doğrulaması hem de Erdem Kırdar'ın neden gözaltına alındığını açıklığa kavuşturuyordu.

“...Lütfi Kırdar'ın oğlu, iyi yetişmiş, politikanın daima dışında kalmış bir gençtir. Böyle olmayabilirdi ve demek babasının tabutunu saran yobaz dalgasını yatıştırmağa çalışacak yerde, maazallah kışkırtmayı fırsat bilecek bir tip olurse imiş pek çok başa gelmedik kalmayacak ve bir küçük basiretsizlik yüzünden kim bilir ne tatsızlıklar çıkacakmış...(Ziyaoğlu, 1971: 384).”

Cenaze sırasında gözaltına alınan Erdem Kırdar ertesi gün “hata yapıldığı” söylenerek serbest bırakıldı (Bardakçı, 2013). Olay çıkartanlardan yedi kişi “irticacı oldukları” gerekçesiyle tutuklandı.

Lütfi Kırdar'ın, ölümünden üç gün önce ailesine göndermek için kaleme aldığı son mektubundaki satırları kırılganlığını fazlasıyla yansıtacaktır. (14 Şubat 1961)

“Muhterem eşim, aziz oğlum: İnşallah hep iyisiniz. Ben de iyiyim. Şimdi şu mektubu yazdıktan sonra hazırlanarak vazifeye gideceğim ‘Vazife’ diyorum, çünkü yazdığınız gibi kabul etmek lâzım. Bu da hizmetlerimizin bir hesap vermesi... Hayırlısı, Allahtan’dır. Hakikaten vicdanen çok huzurluyum, çok rahatım, çünkü hayatımda daima yalnız dürüst değil, aynı zamanda feragatle çalıştım. Bu sıkıntılarıma kadere atfediyorum. Ne olacaksa olsun. Siz de üzülmeysin. Görüşmek için müracaat ettiniz mi? Sizi bir defa daha olsun görmek istiyorum. Bizim Faik Kırdar’dan hiçbir şey yazmadınız. Sıhhati nasıldır? Operim. Dr. Lütfi Kırdar (Bardakçı, 2013).”

Sonuç

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sürecinde doktor olarak görev yapan Kırdar II. Dünya Savaşı'nda İstanbul gibi önemli bir şehrin idareciliğini üstlenmiş ve siyasi kariyerinin en parlak dönemini yaşamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra gözler Ankara'ya çevrilmiş ve İstanbul neredeyse kaderine terk edilmiştir. İstanbul'un yeniden hatırlanması Kırdar'ın idareciliği dönemine denk gelmektedir (1938).

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul için ilk planlı geniş çaplı imar çalışmaları 1800'lerin başında Helmuth von Moltke tarafından gerçekleştirilmiştir. Moltke planındaki en göze çarpan özellikler binaların ahşaptan kagire dönmesi ve İstanbul'un bir Avrupa kenti görünümüne kavuşmasıdır. Çünkü o yıllarda yangın İstanbul'un en büyük problemlerden biridir. 1856'ya gelindiğinde İstanbul'da Aksaray semti neredeyse tamamen yanmış ve İtalyan mühendis Storarı'nın hazırladığı plan uygulamaya konulmuştur. 1880'lere gelindiğinde İstanbul için Fransız mimar Joseph Antoine Bouvard tarafından daha geniş ölçekli planlar yapılmış olmakla beraber ekonomik nedenlerle hayata geçirilememiştir. Kısacası denilebilir ki İstanbul'da büyük ölçüde hayata geçirilen ilk imar planı Lütfi Kırdar'ın Valilik yıllarına denk gelen Prost Planıdır. Bu planın izlerini günümüzde İstanbul'un Üsküdar, Taksim, Beyazıt, Galata,

Eminönü semtlerinde görmek mümkündür. Prost Planı ve Kırdar eleştirilmiş olsalar da İstanbul için bir iade-i itibar dönemi yaşanmıştır. Prost Planı ve uygulayıcısı Kırdar'ın en çok eleştirildiği nokta ise istimlak meselesidir. Oysa ki kentin caddelerinin genişletilebilmesi için zaruri olan bu çalışmalarda olabildiğince az istimlak yapılacak şekilde çalışılmıştır. Plana getirilen bir diğer eleştiri de planlamada estetik kaygıların daha baskın olduğu sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm üretmediği yönündedir. Oysaki dönemin uygulamalarına bakıldığında aydınlatmadan kanalizasyona, toplu konut yapımından temiz suyun daha fazla yere ulaştırılmasına kadar pek çok alanda ciddi ilerlemeler gerçekleşmiştir.

Kırdar'ın İstanbul Valilik ve Belediye Başkanlığı görevine denk gelen bir diğer önemli olay da İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki karne uygulamasıdır. Ekonomik olarak çok zor bir sürecin yaşandığı savaş ortamında İstanbul'un ihtiyaçlarına neredeyse ara verilmemiştir. Avrupa'daki pek çok yerleşim yerinin harabeye döndüğü yıllarda İstanbul'daki imar çalışmalarının devam ediyor olmasının ekonomik boyutu oldukça eleştirilmiştir. Bunu çok da önemsemeyen Kırdar; ulaşım, kanalizasyon, aydınlatma, sağlık, sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilebilmesi için yoğun bir mesai harcamıştır. Kırdar'ın bu çalışmaları ölümünden yıllar sonra halen gündeme gelmektedir. (Özellikle Taksim'in 1940'lardaki çalışmalarla değişen görünümü 2000'li yıllarda Taksim yenilenirken en çok tartışılan konulardan biri olmuştur.)

Lütfi Kırdar, uzun süre CHP'de görev aldıktan sonra 1946 seçimlerindeki demokratik tutumu nedeniyle partisi ile arası açılmış 1950 seçimleri öncesinde adeta görevinden uzaklaştırılmıştır. Buna rağmen CHP kadrolarında yer almayı sürdüren Kırdar'ın DP'ye tamamen geçişi 1955 yılında olmuştur. DP içerisinde çok da etkin bir rol üstlenemeyen Kırdar Adnan Menderes'in son kabinesine Sağlık Bakanı olarak girmiştir. Bu görev sırasında, uzun yıllardan sonra Rusya'ya giden ilk Türk heyetinin başında yer alması dikkat çeken son resmi vazifesi olmuştur.

Gönüllü olarak Balkan Savaşlarına katılarak başladığı yolculuğu, Sağlık Bakanı olarak Yassıada'da geçirdiği kalp krizi ile sonlanan Lütfi Kırdar'ın çalışmaları cumhuriyetin yaklaşık olarak ilk 40 yıllık kesitinden yansımalar taşıması bakımından oldukça önemlidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: Türkiye'deki modern belediyeçilik anlayışının oluşmasının bir kesitidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: Çok partili siyasi hayata geçişin bir kesitidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de yaşanan hadiselerin bir kesitidir. Kırdar'ın siyasi hayatı: Türk Demokrasi Tarihi'nin bir kesitidir.

Açıklamalar

1 Atatürk, daha modern, hijyenik ve güzel bir İstanbul için, iyi bir eğitim almış, deneyimli bir kariyere sahip, batı ve doğu kentsel dokusuna hakim, farklı kültürlerle aşina, önceden İstanbul ve Türkiye'yi bilen bir tasarımcı olan Henri Prost ile çalışmayı uygun görmüştü (Akpınar, 2010: 6).

2 1803-1804 yıllarında Kapıkulu topçu ocağı olarak inşa edilen Topçu Kışlası, Cumhuriyet döneminde çevresinde eğlence yerleri, gazino ve kır bahçesi bulunan, futbol ve binicilik yarışmalarına ev sahipliği yapan bir stadyum olarak hizmet vermekteydi.

3 Hürriyet gazetesinin haberine göre heykel parçalanmış vaziyette bir barakada çürümeye terk edilmişti ("İnönü Heyk," 1973).

4 Kırdar daha Manisa Valiliği döneminde İtalyan Mimar Vietti Violi ile çalışmıştı. Bu sebepten bu ismi seçmiş olabilir. (İnan, 1986: 180).

5 Kenan Öner'in bu iddiasını Ahmet Emin Yalman hatıralarında şu sözleriyle desteklemiştir: “Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul’da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cahit Toydemir, General Refet Bele ve Hüseyin Cahit Yalçın’ın çıkarılması ve Demokrat Parti’ye ancak on sekiz kişilik bir yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmaması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?” A. Emin Yalman, Lütü Kırdar’a hak verdiğini, o zamanki hava içinde her şeyin olabileceğini düşündüğünü, kendisinin de “durumun asgari zararlarla kurtarılması” yönünde görüş bildirdiğini yazmıştır (Akandere, 2010: 13).

6 “Kırdar’ın DP kariyeri tam olarak 1955 yılında başlamıştı. O yılın ilk günlerinde çok uzun boylu, koyu esmer tenli bir adam, Başbakanlık binasına gelmişti. Mütecessis görünüyordu. Doğruca ikinci kata çıkmış ve Hususi Kalem Müdürünün odasına girmişti. Esasen önceden randevu verilmişti. Başbakanın kendisi ile görüşmek istediği bildirilmiş, fakat ne hakkında görüşüleceği söylenmemişti. Derhal huzura kabul edildi. Menderes, uzun boylu adamı gayet candan karşıladı, hal-hatır sordu, Başbakan, mültefit ve neşeliydi, bir türlü sadede gelmiyor ve karşısındakini merak içinde bırakıyordu. Derken zile bastı ve içeri giren memura hitaben ‘Beyefendinin imzalayacağı bir kâğıt vardı, nerde o?’ dedi. Dikdörtgen şeklinde katlı olan kâğıt derhal bulunup getirildi ve Menderese verildi. Menderes de mütebessim bir çehre ile kâğıdı muhatabının önüne bıraktı. Uzun boylu adam kâğıda baktı. Bu, kendi adına doldurulmuş bir DP azalık beyannamesi idi. Sadece imza yeri açıktı. Menderes ‘İmzalanması da epey gecikmişti’ şeklinde konuştu ve kendisine bir dolmakalem uzattı. Uzun boylu adam şaşırmıştı. Tereddüt ediyordu. Menderesten kalemi alırken eli titremişti fakat fazla da mukavemet edemedi ve kâğıdı imzaladı. Hususi Kalem Müdürü kâğıdı alıp odayı terk etti. Azalık taleptanesi, Genel Merkez tarafından DP İstanbul İl İdare Kuruluna taahhütlü olarak uçak postası ile gönderildi. İşte, kurulduğu tarihten 1953 yılına kadar CHP saflarında kalan Dr. Lütü Kırdar’ın DP ye intisabı böyle oldu.” (Toker, 1958: 15).

Kaynakça

- Akandere, O. (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76), 1-26.
- Akpınar, İ.Y. (2010). İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı. E.Ergut, B. İmamoğlu (Ed.), *2000’den kesitler II: Cumhuriyet’in Mekanları/Zamanları/İnsanları*, Doktora Araştırmaları Sempozyumu Kitabı (ss. 107-124) içinde. Ankara: ODTÜ.
- Akşam, Gazete kupürü, “Dolmabahçe Stadı”, (1939, 5 Mart) ; “Dolmabahçe Stadının maketi tadil edilecek”, (1939, 10 Haziran) ; “Seçim her tarafta neticelendi”, (1946, 24 Temmuz) ; “Şehir Stadının temeli atıldı”, (1940, 20 Mayıs).
- Altınışık, B. (2015). Henri Prost. *Türk Mimarisinde İz Bırakanlar* içinde (ss. 469-479). Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Asker, A. (2014). DP’nin Radyoyu İktidar Aracı Yapması: 1957 Seçim Sonuçlarının Radyo Aracılığıyla Erken Yayınlanması. *İletişim: Araştırmaları*, 12(1), 125-157.
- Bardakçı, M. (2013, 16 Haziran). Gezi Parkı’nı inşa eden Lütü Kırdar’ın zindandan ailesine yazdığı son mektup. Haber Türk, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci-adresinden-erisildi>.
- Britanya Ulusal Arşivleri, Dışişleri Bakanlığı : TNA FO 371/15376/240569.
- Cumhuriyet Devrinde İstanbul. (1949). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Cumhuriyet, Gazete kupürü, “Yeni Valiler”, (1936, 10 Ekim) ; “Lütü Kırdar kimdir ?”, (1938, 1 Aralık) ; “Turgutlu’da yeni parti ve Halkevi binaları”, (1938, 6 Aralık) ; “Valinin dünkü tetkikleri”, (1938, 7 Aralık) ; “Lütü Kırdar’ın dünkü tetkikleri” ; “Taksim Meydanı’nın Planı hazırlanıyor”, (1938, 9 Aralık) ; “Kahve tevziatı hakkında

çıkarılan dedikodular", (1941, 11 Temmuz) ; "İstanbul'un imarı", (1941, 5 Kasım) ; "Mezbaha resmine, tramvay ücretlerine bir miktar zam yapılacaktır" (1942, 6 Ağustos) ; "İstanbul'un susuzluğu giderilecek", (1948, 5 Kasım).

Daver, A. (1944). *Düinkü Bugünkü Yarınki İstanbul*, İstanbul: Belediye Matbaası.

Doğaner, Y. (2013). *Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Goloğlu, M. (2017) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III Milli Şef Dönemi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Güzelleşen İstanbul. (1944). İstanbul: Maarif Matbaası.

Haber Türk, Gazete kupürü, "Menderes'i NATO astırdı", 28 Mayıs 2012.

<http://www.dunyabulteni.net/haber/311877/dolmabahce-camii-de-muzeye-cevrilmisti>.(E.T. 24.01.2018)

<http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/takvim-2016/125-ekim/3390-tarihte-bugun-14-ekim>.(E.T. 24.01.2018)

Hürriyet, Gazete kupürü, "İnönü heykelini parçalanmış ve başsız olarak bulduk", (1973, 30 Aralık).

İnan, M. R. (1986). *Bir Ömrün Öyküsü I*, Ankara: Öğretmen Yayınları.

İstanbul il ve Belediyesi 8 Yılda Neler Yaptı 1939-1946. (1947). İstanbul: Belediye Matbaası.

Milliyet, Gazete kupürü, "Dr. Lütfi Kırdar CHP'den istifa etti", (1954, 02 Şubat) ; "Dr. Lütfi Kırdar'ın bir matbaacı aleyhine açtığı dava" (1950, 04 Kasım) ; "Necip Fazıl mahkum oldu", (1952, 14 Ağustos) ; "Kırdar'ın cenazesi dün hadiselik kalktı", (1961, 20 Şubat).

Radikal, Gazete kupürü, "Darbenin paşası ve Lütfi Kırdar", (2010, 25 Mayıs).

Soğuk, O. (2019). *Efsane Vali*, İstanbul: Doğan Kitap.

Son Telgraf, Gazete kupürü, "İstanbul yolları", (1940, 18 Eylül).

Tbmm, (2013). *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (22 Nisan 1950-20 Kasım 1961). (hazırlayanlar: İ. Neziroğlu, T. Yılmaz), Ankara: TBMM Basımevi.

Toker, M. (1958). Yurtta Olup Bitenler. *Akis*, 12(198), 14-22.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: BCA, 10.9.0.0/32.96.1 ; BCA, 10.9.0.0/262.803.8 ; BCA, 30.11.1. /156.29.15; BCA, 30.18.1.2./87.65.10 ; BCA, 30.18.1.2./113.21.4 ; BCA, 030.18.01.2./85.99.16.

Uluskan, S. B. (2007). Atatürk Döneminde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yansımaları (1936-1939). *Erdem Dergisi*, 16(48), 109-155.

Üzümkesci, T. (2010). *Taksim Topçu Kışlası ve Yakın Çevresinin Tarihsel Dönüşümü*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Vatan, Gazete kupürü, "Çok hayırlı bir müessese açıldı", (1941, 12 Ekim).

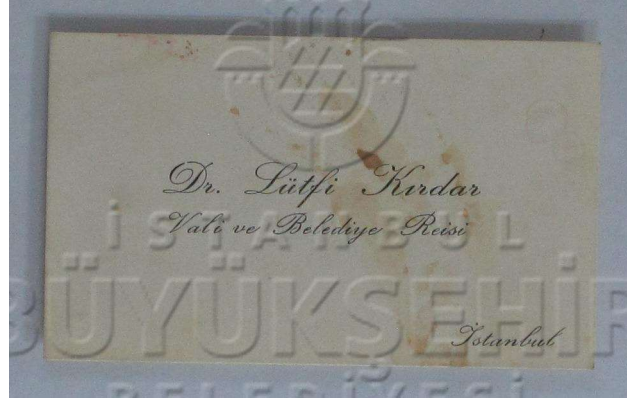
Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: Anayasayı İhlal Davası (esas no: 1960/1) ; İstanbul ve Ankara Olayları Davası (esas no: 1960/4).

Yeni Sabah, Gazete kupürü, "Lütfi Kırdar giderse", (1949, 24 Ağustos).

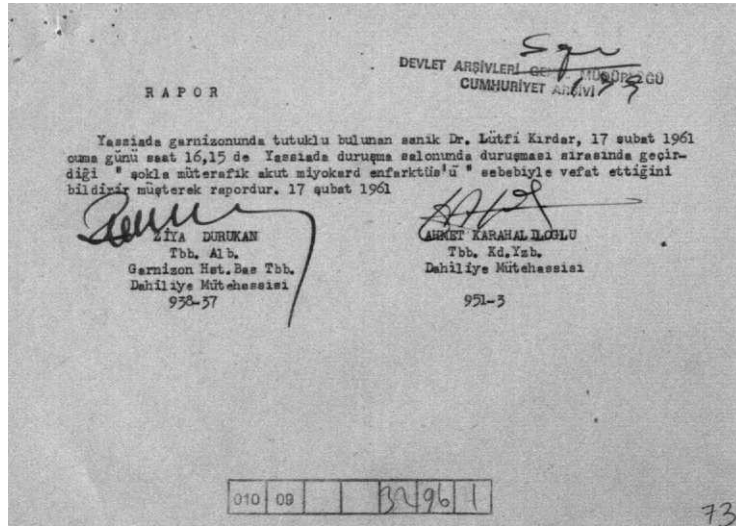
Yılmaz, E. (2010). 1954 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri Ve Siyasi Sonuçları. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 541-551.

Ziyaoğlu, R. (1971). *İstanbul Kadıları, Şehreminleri, Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi 1453-1971*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Ekler



Ek 1: Lütfi Kırdar'ın Kartviziti. Kaynak: Muhsin Ertuğrul Evrakı Atatürk Kitaplığı



Ek 2: Yassıada'daki ölümü üzerine. Kaynak: BCA 10.9.0.0 32.96.1

T. C.
M. M. V.

Zat İşleri Dairesi
Şube: Kısım
Sayı: İstanbul Vali ve Belediye Reisi Dr. Lütfü Kırdar'ın
Evrak: İstiklâl Madalyası ile taltifi hakkındaki kararname.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
17608
ANKARA
/ /194

İlişiği

1- İstiklâl harbinin başlangıcında muntazam Ordu birliklerinin henüz kurulmadığı ve askerî sıhhi teşkillerin mevcut olmadığı bir tarihte; Kızılay teşkilatının, Millî kıt'alar için en büyük yardım temin edecek surette tesis edildiği ve bu suretle Millî kuvvetlerin seferî sıhhi teşkilleri yerine kıım olmak gibi tamamen Askerî bir mahiyet arzettiği sabit bulunmasına;

2- Millî Ordu Camiası içinde vazife gören Kızılay teşkilatının bir kolu olarak Nazilli ve Aydın Cephelerine gelen Beginci imdadı sıhhi hey'etinin başında bulunan halen İstanbul Vali ve Belediye Reisi Dr. Lütfü Kırdar'ın mezkur cephelerde şahsî teşebbüs ve çok gayyurane çalışma neticesi olarak vucuda getirmeye muvaffak olduğu muhtelif hastahanelerde Ordu birliklerine ve Millî kuvvetlere mensup bir çok yaralı ve hasta askerlerin tedavisi yapıldığı ve Askerî ve Millî kuvvetlerin bir teşkili sayılan işbu hastahanelerde Dr. Lütfü Kırdar'ın Vatani hizmet ve vazife vecibelerini bizzat tamamen ve aynen mensubiyini Askeriye gibi ifa ettiği ve İstiklâl harbinin sonuna kadar bu vadede pek büyük hizmetlerinin geçtiği tahakkuk eylesine binaen, 869 sayılı kanuna tevfiқан İstiklâl madalyası ile taltifi tensip kılınmıştır.

3- Bu Kararnamenin hükmünü idareye M.M.Vekili Memurdur.

28 Eylül 1942

Reisicumhur

İsmet İnönü

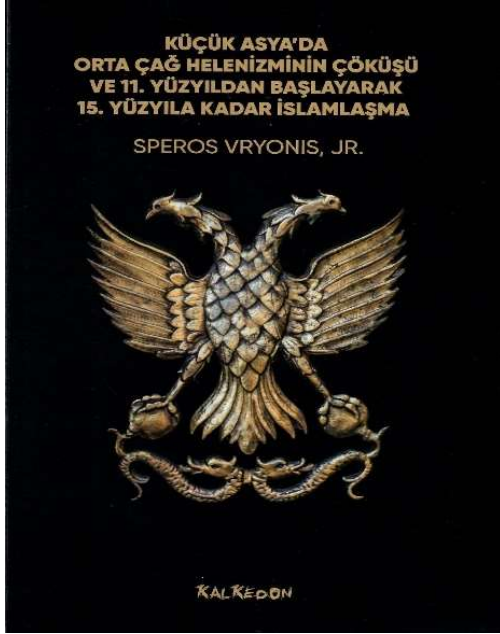
Başvekil. M. M. Vekili.
E. Şenel *Ö. B. Arıngül*

030 11 1 156 25 15

Ek 3: İstiklal Madalyası alması ile ilgili kararname. Kaynak: BCA 030.11.1.00/156.29.15.3

T1-Vryonis, Speros JR. (2020). *Küçük Asya'da Orta Çağ Helenizminin Çöküşü ve 11. Yüzyıldan Başlayarak 15. Yüzyıla Kadar İslamlaşma*. Trc. İdem Erman. İstanbul: Kalkedon. 1. Baskı, 622 sayfa, ISBN: 978-605-7942-19-7

Nazlı ALTUNSOY¹



Vryonis 1928'de Tennessee'de (Amerika) doğup büyümüş Yunan asıllı bir bilim adamıdır. Harvard, California ve Chicago Üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmıştır. Başta Helenizm ve Bizans tarihi olmak üzere Avrupa, Anadolu'nun ve Balkanların İslamlaşması, İslam ve Türk tarihleri ile ilgili yazdığı birçok kitap ve makale bulunmaktadır.

Eserlerinden biri olan *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century* isimli kitabı oldukça önemlidir. Eser ilk olarak 1971 yılında California Üniversitesi tarafından basılmıştır. Vryonis, eserinde farklı dillerdeki dönem kaynaklarından istifade etmiş, kilise kayıtlarına ulaşmış değerlendirmiş ve Peter Charanis, Halil İnalcık, Osman Turan, Paul Wittek ve Claude Cahen gibi önemli ilim insanları ile de tartışmalarda bulunmuş, böylece eserini oldukça zenginleştirmiştir.

Kitap yayınlandığı dönemden itibaren özellikle batı dünyasında büyük yankı uyandırıp ilgi görmesine karşın aynı ilgiyi Türkiye'de görmemiştir. Eser, Anadolu coğrafyası, Bizans ve Türk-İslam Tarihi ve özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda oldukça değerli bir araştırma olmasının yanı sıra Batılı, duygusal anlamda Bizanslı, bir gözün bu konuyu farklı bir açıdan değerlendirmesi yönüyle de önemlidir. Ancak Türkiye'de ilk olarak kitap üzerine 2010 yılında bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.² Eylül 2020'de Türkçeye kazandırılan eserde ise maalesef dizin kısmı eklenmemiştir.

Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Anadolu'da Türklerden hemen öncesinde ve fetihlerin başlangıcında idari kurumlar, şehirler, ticaret, toprak sahibi büyük aileler, nüfus, yollar, kiliseler, etnoğrafya ve din başlıkları incelenmiştir. Bu dönemde Yunan Anadolu'sundaki idari kurumlar yazara göre *alt üst* olmuştur. Bizans'ın askeri sisteminin bozulması ve Bizans'ın ücretli askerlere ağırlık vermesi bu durumun bir sonucudur. İkinci bölümde Bizans'ın Anadolu'da siyasi ve askerî çöküşü, bu çöküşü hazırlayan etkenler, Malazgirt Savaşı, Anadolu'daki ilk Türk fetihleri ve Bizans'ın çekilmeye başlaması, Anadolu'da İznik ve Konya merkezli kutuplaşma neticesinde kurulan istikrar ve sonrasında Bizans'ın Konstantinopolis'e çekilmesi ile Selçukluların çöküşü ve beylikler ile Osmanlı kuruluş dönemindeki Anadolu konuları işlenmiştir. Bu bölümde Bizans'ın içinde bulunduğu buhran durumu için dikkat çeken bir ifade şöyledir: "*İnsan İmparatorluğun (Bizans) 11. yüzyılda içine düştüğü girdaba baktığında, değil Selçuklulardan önce çökmüş olmamasına, tarihin sayfalarından tamamen*

¹ Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), n.soyturk@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7438-4401 [Makale kayıt tarihi: 15.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.29000/rumelitarh.751949]

² İlgili tez için bk. Melike Suman (2010), *Speros Vryonis'e Göre Anadolu'nun Türkleşmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

kaybolmamış oluşuna şaşar." (Vryonis, 2020:102-103) Bu cümle esasında Selçukluların alelade bir şekilde kolayca fethi gerçekleştirdikleri sonucuna ve esasında fethi küçümseme noktasına gitmektedir. Bu gibi ifadeler yazarın duygusal bağlarına dikkat edilerek değerlendirilmelidir. Hatta bu bölüm dikkatle incelendiğinde Vryonis'in yanlış politikalar izleyen Bizans bürokratlarına karşı duyduğu öfke de hissedilmektedir. Aynı öfke Türklere olduğu kadar Venediklilere de gösterilmektedir.

Dönüşümün Başlangıcı: 11. ve 12. yüzyıllarda Türk Fethinin Muhtevası başlıklı üçüncü bölümde Hristiyanların dini idaresinin sarsılması, Hristiyanların Müslüman toplumla bütünleşmeleri, Konya-İznik arasındaki dengenin bozulması ile göçerler konuları işlenmiştir. Vryonis Türk fethinin en önemli özelliğinin yaklaşık dört asır süren uzun bir sürece yayılması olduğunu belirtir. Bu durumu: "*Türkler Küçük Asya'ya çabucak boyun eğdiremediler.*" (Vryonis, 2020:189) cümlesi ile izah eder ancak aynı zamanda Bizans'ın zaten çoktan çökmüş olduğunu daha önceki satırlarda kaleme almış olması tezat teşkil etmektedir.

Dördüncü bölümde 14. yüzyılda kilisenin çöküşü konusu işlenmiştir. Burada oldukça detaylı bir şekilde kilise zabıtları incelenmiş, zabıtlar üzerinden kiliselerin durumu, kilise ve halkın yoksullaşması ile Hristiyanların durumu izlenmiştir. Ayrıca din görevlilerinin durumları, yetki alanları, bölgelerine ulaşım ulaşamama sorunları detaylıca anlatılmıştır. *İslam'a Dönüş* isimli beşinci bölümde Türklerin İslam anlayışı ve İslam'ı yaşama şekilleri üzerinde durulmuştur. Bunun için de tasavvuf, mutasavvıflar, Mevlevîler ve Ahiler konuları detaylıca incelenmiş, bu dini grupların Rumlarla ilişkileri, İslamlaşma ve Türkleşmedeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Altıncı bölümde Bizans Küçük Asya'sının kaybının nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu kaybın Bizans fikrî dünyasındaki tezahürleri ve tepkiler, polemikler ile çare arayışları ve önlemler konuları işlenmiştir. Bu bölümde Vryonis, Norman akınlarından bahsederken Türk akınlarının Konstantinopol'ü almayı hayal etmediğini sadece *talán* ve *otlak* peşinde olduklarını söylemesi dikkat çekici bir başka ifadedir. Ayrıca bu bölümde Karamanlı Ortodoks Türkler hakkında uzunca bilgiler ve araştırmalardan örnekler verilip bu kişilerin etraflarının Türklerle çevrilmiş oldukları için Türkçe konuşmaya mecbur kalıp Rumcayı unutan Rumlar olduğu ileri sürülmüştür. Yedinci ve son bölümde de Türk Anadolu'sunda Bizans'tan geriye kalan fiziki kalıntılar, resmî kurumlar, ekonomik hayat ve halk kültürü başlıkları incelenmiştir. Vryonis bu bölümde diğer bölümlerde anlattığı yıkım ve yok oluşun esasında başka bir şekilde veya sentezde devam ettiğini vurgulamıştır. Bu sentezin oluşmasında ise evlilikler ve yeni akrabaların, Selçuklu bürokrasisinde, askeriyesinde ve gulam sisteminde yer alan Rumların etkisine değinilmiştir.

Eserin esas konusu asırlarca Yunanca konuşan Rum halkın neden ve nasıl Türkçe konuşan Müslümanlara dönüştüğünün incelenmesidir. Anadolu coğrafyası asırlarca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapması nedeniyle *medeniyetler beşiği* olarak anılmıştır. Bu medeniyetler arasında ise Roma (Doğu Roma/Bizans) medeniyeti ayrı bir yere sahip olmuştur. Ancak yazarın da belirttiği üzere 11. asırdan başlayarak coğrafyanın kimliği çok derin ve yoğun bir değişim ve dönüşüme sahne olmuş, bölge tarihinde büyük bir iz bırakmıştır. Ancak bu denli etkileri olan bir hadise ne yazık ki detaylıca incelenmemiştir. Vryonis de eserinde bu durumdan bahsetmiş ve özellikle çalışmaların yapılmasının önemini vurgulamıştır.

Tarihte ender rastlanan bu denli yoğun bir dönüşüm ve de sonuçları asırları aşan bu sürecin daha çok siyasi olaylarının incelendiği gözlemlenmektedir. Böyle olmakla birlikte bir kısım tarihçiler bu dönüşümün sosyo-ekonomik yönlerine dikkat çekmeye çalışmış ve incelemeler yapmıştır.

Yazarın etnik kimliğine sıkı sıkıya bağlılığı eseri okuyanlarda Orta Çağ'da yaşayan bir Yunan milliyetçisi konuşuyor duygusu vermektedir. Eserde Orta Çağ Anadolu'sundaki diğer Hristiyan mezheplerden, yazarın tabiri ile *dışlanarak* (Vryonis, 2020:12), bahsedilmemesi de okuyucuda aynı hissiyatı uyandırmaktadır. Vryonis'in Bizans Anadolu'suna, Helenistik döneme duyduğu özlem her satırda kendini hissettirmektedir. Ona göre esas dil Yunanca, esas din de Bizans Ortodoksluğudur. Hatta *Yunan Kilisesi Küçük Asya Kilisesi*'dir (Vryonis, 2020:80). Bu nedenle Bizans politikalarında diğer etnik ve dinî unsurları Helenleştirme ve Ortodokslaştırma onun eserinde itina ile işlediği konulardır. Zira *Helenizm ile Hristiyanlık birbirine karışmıştır* (Vryonis, 2020:81). Yazarın duygusal yoğunluğu, onu özlem duyduğu bu devrin neden ve nasıl sonlandığını araştırmaya yönlendirmiş gibidir.

Vryonis Türkleri/Türkmenleri ve dolayısıyla, bazı yerlerde sarayı ayrı tutsa da, Selçukluları sürekli akın ve yağma yapan, şehirleri yıkan kişiler olarak göstermiştir. Bu nedenle onun için Malazgirt bir *facia*, Anadolu'nun Türkleşmesi ise bir *alt üst* oluşturmıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak Vryonis, Türk-Rum yakınlaşmasını *tuhaf* bulmuş, ancak eserin son bölümünde bu yakınlaşma ve dönüşümü kendisi izaha çalışmıştır.

Vryonis'e göre Anadolu'da siyasi hakimiyetin çöküşü, peşinden kilisenin de çöküşünü getirdi. Maddi imkanları kısıtlanan kiliselere Konstantinopolis'ten de din görevlilerinin gelememesi bölge halkını dinî olmanın yanında idarî olarak da başsız bıraktı. Ortaya çıkan bu durum İslamlaşmayı/Türkleşmeyi kısacası *kültürel dönüşümü* kolaylaştırdı denilebilir.

Ermeni ve Süryani yazarların Selçuklu sultan ve yönetimi hakkında yazdıkları olumlu yazılar eserde geçirilerek verilmiştir. Aynı şekilde kiliselerin camiye dönüştürülmesine büyük dikkat çeken, sert eleştiriler yönelten yazar, kiliseye dönüştürülen camiler konusunu ise adeta gizleme gayretindedir. Vryonis, şehirler konusunda da benzer bir tutum sergilemiştir. Bu süreçte gerileyen şehirleri Selçuklu yönetimine bağlayarak sert bir şekilde eleştirirken aynı dönemde dünya ölçeğinde boy gösterecek şekilde büyüme gösteren şehirleri görmezden gelmeye çalışmıştır. Yine bu bağlamda Selçuklu sanatı ve eserleri de genellikle bölümlerin son kısmında bir kaç cümle ile adeta önemsizleştirilmeye çalışılrsa da yine de yazar bunlar hakkında takdirini gizleyememiştir.

T2-Volkan Dökmeci (2020). *Akdeniz’de Devletler ve Korsanlar: Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık*. İstanbul: Babil Kitap, 380 s., ISBN 978-605-80866-9-2.

Hüseyin Serdar TABAKOĞLU¹



15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarındaki Akdeniz dünyası önemli tarihsel gelişmelerin etkilerini yaşamaktaydı. Bunların başında Coğrafi Keşiflerin kaçınılmaz sonuçları gelmekteydi. Yüzlerce yıldır ticaret ve ulaşım yollarının birbirine bağlandığı ve bilinen dünyanın en önemli denizi olan Akdeniz, Portekiz ve İspanyol keşifleri sonucu ticaret yolları için bir merkez olma konumunda önemli bir zayıflama yaşadı. Portekizlilerin Afrika kıtasını dolaşarak Hint Okyanusu’na açılmaları Doğu Akdeniz limanları baharat ticaretinde ikinci konuma düşürmüştü ve Lizbon’u öne çıkarmıştı. Akdeniz’deki baharat ticaretinin hacminin düşmesiyle İslâm devletleri kadar bu ticarete aracılık eden İtalyan şehir devletleri de zarar gördüler. İspanyolların Kristof Kolomb öncülüğünde Amerika’yı keşifleri ise ancak 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ve Akdeniz dünyasında etkili olacaktı. Akdeniz dünyasının 1490’larda yaşadığı bir diğer önemli tarihsel gelişme İspanya’da *Reconquista* sonunda Endülüs

Müslümanlarının siyasi varlıklarına son verilmesiydi. Bu durumun iki sonucu İspanya’da yaşayan Müslümanların din değiştirmeye veya göçe zorlanmaları ve İspanya’nın Mağrib kıyılarında yayılarak İslâm dünyası ile savaşa devam etme arzusuuydu. Volkan Dökmeci’nin “*Akdeniz’de Devletler ve Korsanlar: Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık*” başlıklı kitabı Akdeniz’de bu tarihi gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Türk denizciliğinin gelişme safhasındaki önemli bir devri ve öncü Türk denizcilerini Venedik kaynaklarını kullanarak incelemektedir. Dökmeci’nin eseri kendisinin İstanbul Üniversitesi Akdeniz Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. İdris Bostan danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş ve ilavelerle zenginleştirilmiş halidir.

Volkan Dökmeci’nin kitabına bir sunuş kaleme alan Prof. Dr. İdris Bostan, Osmanlı denizcilik tarihi araştırmaları içinde II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde kayda değer bir deniz faaliyeti olmadığı yönündeki iddiaların oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir. Bu algının nedeninin Cem Sultan vakası sırasındaki zorunlu durağanlık olduğunu belirten Bostan, özellikle Cem Sultan’ın vefatı sonrası Osmanlı denizciliğine yapılan altyapı yatırımlarına ve Osmanlı hizmetine davet edilen Türk korsanlarına atıf yaparak bu dönemdeki önemli gelişmelere dikkat çekmektedir. II. Bayezid döneminde gerçekleştirilen atılımlar sonucu Osmanlı donanması Venedik kuvvetlerine üstünlük kurabilecek seviyeye gelmiştir. Tersâne-i Âmire’nin inşası ile gemi yapılan faaliyetlerini vurgulayan Prof. Dr. İdris Bostan I. Selim döneminden itibaren ise Osmanlı denizgücünün artık bir imparatorluk donanması haline geldiğini ifade etmektedir. Bostan son olarak söz konusu dönemde Osmanlı denizciliğinin daha iyi anlaşılması için Osmanlı kaynakları ile birlikte yaşanan olayların doğrudan tarafı konumunda olan

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Kırklareli, Türkiye), htabakoglu@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2381-2610 [Makale kayıt tarihi: 15.11.2020-kabul tarihi: 01.12.2020; DOI: 10.29000/rumelitarikh.751949]

Venedik arşivlerinin ve raporlarının da önemine vurgu yapmaktadır. Venedik Cumhuriyeti’nin tuttuğu detaylı kayıtlar sayesinde ünlü Osmanlı denizcilerini Venedik gözünden tanıma imkânı elde edilebilmekte ve olayların Venedik tarafında nasıl algılandığına dair bir fikir sahibi olmak mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, Venedik kaynaklarını eski İtalyancaya olan hakimiyeti ile titiz bir şekilde inceleyen Volkan Dökmeci’nin alana önemli bir katkı sunduğu açıktır.

Volkan Dökmeci *Akdeniz’de Devletler ve Korsanlar*’da esas itibarıyla 16. yüzyıl başlarındaki Osmanlı denizciliğinin “*gerçekçi, ölçülü ve tutarlı bir resmini çizerek*” bilgi vermeyi amaçladığını ifade etmektedir. Yazar bu amaçla Venedik kaynaklarını dikkatle kullandığını vurgulayarak, bu kaynakların eleştirel bir yaklaşımla incelenmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Dökmeci aynı zamanda Osmanlıları sadece bir kara imparatorluğu olarak gören bakış açısının da değişmesi gerektiğini savunmaktadır. Yazarın ele aldığı temel Venedik kaynağı “*I Diarii Di Marino Sanuto / Marino Sanuto’nun Günlükleri*” isimli kronolojik eserdir. Dökmeci, bu eserin Osmanlıların denizciliğe yönelik yoğun ilgilerine dair kanıtlar barındırdığını ifade etmektedir.

“Marino Sanuto ve Günlükler” başlıklı ilk bölümde Volkan Dökmeci kitabın ana kaynağı olan Marino Sanuto’nun hayatı ve eseri hakkında bilgi vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun denizlerdeki en önemli rakiplerinden biri olan Venedik Cumhuriyeti hem Osmanlı donanma faaliyetlerini hem de ticaretine zarar veren korsanların eylemlerini yakından takip etmiş ve olaylar dikkatli bir şekilde raporlanmıştır. Venedikli senatör Marino Sanuto’nun 1495-1533 yılları arasında gördüğü belgelerin derlemesi niteliğinde olan “*I Diarii / Günlükler*” Osmanlı denizciliğinde genellikle 16. yüzyılın parlak sayfalarının gölgesinde kalan bir dönem hakkında detaylar barındırmaktadır. Denizcilik tarihimizde, yanlış olarak, pasif geçen bir dönem olarak bilinen II. Bayezid ve I. Selim’in saltanatlarında Osmanlıların denizcilik anlamında önemli yatırımlar yapmaları, tersaneler inşa etmeleri, önemli gemi inşa faaliyetlerinin yürütmeleri ve önemli Türk korsanlarını donanma hizmetine almaları Sanuto’nun Günlükler’inde yer bulmuştur. “II. Bayezid Döneminde Osmanlı Denizciliği” başlığını taşıyan ikinci bölüm İnebahtı’nın fethi sürecinde Osmanlı donanmasının durumunu vermekte, İnebahtı, Modon ve Koron’un ele geçirilmesinden önce Osmanlı denizcilerinin faaliyetleri ön plana almaktadır. Dökmeci aynı zamanda bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti arasında önemli çatışmalardan biri olan “Zonkiyo/Barak Deniz Savaşı”nı incelemektedir. II. Bayezid dönemi Osmanlı denizciliğinde ağır gemilerden ziyade hafif ve hızlı bir donanma tercihinin de yerleşmeye başladığı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar Kemal Reis ile Burak/Barak Reis emrine verilen “göke” tipi büyük savaş gemileriyle denemeler yapılsa da Osmanlıların giderek hızlı ve çevik kadirgâllardan yana tercihlerini kullanmaya başladıkları ve kadirgânın temel gemi tipi olarak 17. Yüzyıl ortalarına kadar konumunu koruduğu görülmektedir.

Volkan Dökmeci “I. Selim Döneminde Osmanlı Denizciliği” başlıklı üçüncü bölümde öncelikle Osmanlı denizgücünün altyapı yatırımlarına dikkat çekerek, Sultan I. Selim’in İstanbul ve Gelibolu’da inşa ettirdiği tersaneler hakkında bilgi vermektedir. Dökmeci daha sonra Suriye ve Mısır’ın fethi sürecinde Osmanlı donanmasındaki gelişmeler üzerinde durmaktadır. Bu bölümde Venedik kaynaklarının Sultan I. Selim’in İspanya’ya karşı mücadele eden Tunus Sultanına yardım edilmesini emrettiğinden ve bu amaçla Tunus’a çeşitli tiplerde toplar gönderildiğinden bahsetmeleri dikkat çekicidir. Zira bu durum Osmanlıların Mağrib’deki İspanyol yayılmasıyla ilgili olarak daha erken tarihlerde bilgi sahibi olduklarını ve etkileri sınırlı da olsa bölgeyle temas halinde olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte Osmanlıların Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz’e tüm güçleriyle müdahale etmeleri ancak Barbaros Hayreddin Paşa ile mümkün olacaktı.

“II. Bayezid Döneminde Korsanlık ve Denizci Levendler” ve “I. Selim Döneminde Korsanlık ve Denizci Levendler” başlıklı dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Volkan Dökmeci Osmanlı denizciliği içinde korsanlık olgusunun anlamını ve yerini değerlendirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman korsanlarla ilişkilerini şer’i hukuk bağlamında düzenlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla padişaha elde edilen ganimetten belirli bir pay veren ve Osmanlıların imzaladığı ahidnamelere saygı gösteren korsanların Osmanlı idaresinden korkması gerekmezdi. Buna karşılık korsanlık ve hukuk tanımaz “deniz haydutluğu” arasında oldukça ince bir ayırım bulunmaktaydı. Denizlerin doğası gereği belirsizliklere dolu olması ve faaliyetlerin kolaylıkla örtbas edilebilmesi korsanların zaman zaman daha serbest davranmalarına yol açabilmekteydi. Bu yöndeki çeşitli şikayetlerin Venedik kaynaklarında sıklıkla zikredilmesi Osmanlı idaresinin korsanları her zaman denetim altında tutmakta başarılı olamadığını göstermektedir. Her ne kadar Osmanlı donanması “harami levend” olarak tanımlanan deniz haydutlarına karşı düzenli seferler gerçekleştirse de Adalar Denizi’nin coğrafi koşulları ve haydutların gerektiğinde kolaylıkla karaya kaçabilmeleri durumu zorlaştırmaktaydı.

Sonuç olarak, Volkan Dökmeci’nin çalışması Venedik kaynaklarına göre Osmanlı denizciliğine yön veren ünlü korsan/denizciler hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bunlar arasında maalesef bilgilerimizin sınırlı kaldığı Kemal Reis ve Kurdoğlu Muslihiddin Reis ile daha sonra Barbaros Hayreddin Reis’in öne çıkan isimler olduğu görülmektedir. Erken dönem Osmanlı denizciliğinin gelişiminde tersane ve gemi inşa faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı donanmasına yön verecek usta denizcilere olan ihtiyaç çok belirgin bir hale gelmişti. Bu nedenle Sultan II. Bayezid döneminde donanmanın usta denizci ve denizleri tanıyan tecrübeli reis ihtiyacını karşılamak için Osmanlılar Akdeniz’de faaliyet gösteren Türk korsanları hizmete almışlardı. Dökmeci’nin Osmanlı denizcilik tarihi araştırmalarında Barbaros Hayreddin Paşa’nın gölgesinde kalan Kemal Reis ve Kurdoğlu gibi öncü Türk korsanlarına vurgu yaparak onların faaliyetlerine dair detaylı bilgiler vermesi kitabın sahaya en önemli katkısı olarak öne çıkmaktadır. Zira Barbaros Hayreddin Paşa’nın Mağrib ve Batı Akdeniz’de belki de kendisine örnek alarak, ayak izlerini takip ettiği bu öncü Türk denizcileri kuşkusuz daha çok ilgiyi hak etmektedir.

YAYIN İLKELERİ

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi, **tarih** alanında, 2014 yılında yayın hayatına başlamış; akademik, bilimsel ve araştırmaya dayalı makalelerin yayımlandığı bir dergidir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Arapça ve Farsça makaleler de kabul edilir.

Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi yılda iki defa, Bahar sayısı 1 Haziran, 1 Aralık tarihlerinde olmak üzere elektronik ve matbu olarak yayımlanır. Her sayı için makale gönderme son tarihi yayın tarihinden bir ay öncedir. Arada çıkarılacak özel sayılar için de ayrıca tarihler belirlenip ilan edilir.

Derginin yayın dili Türkçedir. Ancak dergi her kurumdan ve her millettten bilim insanlarının çalışmalarına açık olup İngilizce veya başka dillerden yazılmış çalışmalar da yayımlanabilir.

Dergiye gönderilecek makalenin daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması gerekmektedir. Ulusal veya uluslararası sempozyumlarda sunulan bildiriler, yine başka bir yerde yayımlanmamış olması ve dipnotta belirtilmesi koşuluyla dergimizde yayımlanabilir. Bu konuda bütün sorumluluk yazara aittir. Bir araştırma kurumu ya da fonu tarafından desteklenen çalışmalarda, desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje/çalışma numarası verilmeli, bu kurum veya kuruluş çalışmada dipnot olarak belirtilmelidir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlandığı belirtilmediği ya da belirlenmediği için yayımlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazar(lar)a aittir.

Her makale için yazar tarafından bir **intihal raporu "Ek Dosyalar"** kısmına yüklenmelidir. Birden çok eklenecek dosyalar sıkıştırılarak yüklenmelidir.

Dergiye gönderilen çalışmalar *Yayın Kurulu* kararıyla en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur. Yayın Kurulu gerekli gördüğü durumlarda çalışmayı ikiden fazla hakeme inceletebilir. Yayımlanacak çalışma ile ilgili nihai karar hakem çoğunluğunun görüşü de dikkate alınarak *Yayın Kurulu* tarafından verilir. Dergi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlamamak haklarına sahiptir.

Yayın Kurulunun gerekli görmesi hâlinde, hakem görüşleri de dikkate alınarak yazar(lar)dan gerekli düzeltme istenebilir. Yazar(lar), hakemin ve kurulun belirttiği düzeltme önerilerini verilen süre içinde yerine getirmek zorundadır. Yazar(lar) hakemlerin olumsuz görüşlerine karşı kanıt göstermek koşuluyla itiraz edebilirler. Bu itiraz *Yayın Kurulunda* incelenir ve gerekli görülürse farklı hakem görüşüne başvurulur. Çalışmaların yayımlanabilmesi için yazar(lar), hakemler ve *Yayın Kurulunun* görüş ve önerilerini dikkate almak zorundadır.

Yayımlanmış yazıların yayın hakları *Rumeli Tarih Araştırmaları Dergisi*'ne aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Yazar(lar) herhangi bir şekilde telif ücreti ödenmez. Dergide yayımlanması için gönderilen çalışmalar yayımlanmazsa telif hakkı yazara iade edilmiş olur.

Hakemler, *Yayın Kurulunun* kendilerine belirleyeceği süre içerisinde çalışmayı değerlendirmezler ise *Yayın Kurulu* ilgili çalışmayı değerlendirmek üzere farklı hakemlere gönderebilir. Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazar(lar)ın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur. Gönderilen makalelere kimlik belirleyici ifadeler yazılmaz. Dergiye gönderilen çalışmalarda dil bilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) azami derecede riayet etme ve TDK'nin en son yayımladığı *Yazım Kılavuzu*'na uyma mecburiyeti vardır. Bu nedenle oluşabilecek problemler ve eleştirilerden tamamen yazar sorumludur.

Dergide yayımlanan çalışmaların içeriğinden kaynaklanan kanuni sorumluluklar, tamamen yazar(lar)ına aittir. Bu dergi editör ve yazar etik kurallarını benimsemiştir: bkz. <https://publicationethics.org>.

Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar: 1. Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar, 2. İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması, 3. İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar, 4. Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar.

Beyan gerektiren konular: Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar, 2. Olgu sunumlarında "Aydınlatılmış onam formu", 3. Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması, 4. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları.

Dergi, dijital yayıncılık, grafik tasarım ve uluslararası endekslere katılım için ücretli hizmetler kullanmaktadır; bu nedenle, dergimize makale gönderen yazarların **makaleleri kabul veya reddedilse de, RUMELİ TARİH** (T. İş Bankası IBAN: TR040006400000114001128202) banka hesabına 300 TL (50 EUR veya yabancı yazarlar için 75 USD) ödemeleri gerekmektedir. Ödeme belgesi editöre sistemde **ek dosyalar**dan gönderilecektir. Hakem sürecinin başlaması için ödeme belgesi gönderilmelidir. Başvuruları hakemler tarafından reddedilen yazarların ödedikleri ücret geri ödenmeyecektir.

PUBLICATION PRINCIPLES

Rumeli Journal of Historical Studies began publication in 2020 in the field of **history**. It is a publication of academic, scientific and research-based articles. **English, French, German, Italian, Russian, Arabic** and **Farsi** are accepted as well as **Turkish**.

Rumeli Journal of Historical Studies publishes two online and print issues per year; 1st of June, 1st of December. The deadline for submitting a manuscript for numbers is one month before. For special issues, deadlines will be announced.

Only works that have never been published elsewhere can be published in the journal. In the event that an article which has been previously published elsewhere is published in the journal without being mentioned, the author(s) will be solely responsible for legal consequences and copyright issues.

Publication language of the journal is Turkish but the journal accepts works from any nation and institution; therefore, works in English will be accepted, too.

Submissions to the journal must not be published elsewhere previously. Papers presented in national or international symposia can be published with a footnote indicating this. The author is solely responsible for providing references. If the work is supported by an institution or a fund, name of the institution and project information should be mentioned as a footnote.

For each article, a plagiarism report by the author should be uploaded to the "Attached Files" section. Files to be added multiple times must be compressed and loaded.

Submissions are reviewed by at least two referees after approval by the *Editorial Board*. If necessary, the editorial board may want the work to be reviewed by more than two referees. Final decision is made by the *Editorial Board*, considering the opinions of the majority of the referees. The journal reserves all rights to edit, publish or not publish the works.

The *Editorial Board* can ask for some editing from the author(s), considering the suggestions of the referees. The author(s) should make the necessary changes asked by the board and the referees until the abovementioned deadlines. Author(s) can appeal against the rejection of referees, provided that they put forward relevant evidence in support of their appeal. The appeal will then be assessed by the Editorial Board and the work will be sent to the review of different referees if necessary. Author(s) should take into account the opinions and suggestions of the referees and the board in order to publish their works.

The copyrights of the published works belong to *Rumeli Journal of Historical Studies*. All references to the works must cite the original publication. Authors are not eligible for copyright payments. If a submission is not printed, the copyright of the work will be considered returned to the author.

If the referees cannot assess the work until the deadlines determined by the *Editorial Board*, the board may send the work to different referees. Authors and referees will remain mutually incognito until the end of the assessment. Submissions must be written with correct grammar, spelling and punctuation. Submissions in Turkish must follow the rules in the latest Turkish Linguistic Society (TDK) guidebook. Authors will be solely responsible for issues arising out of grammar, spelling and punctuation errors. Authors will be solely responsible for the legal consequences of the content of their submissions.

After the content of the studies published in the journal, the legal responsibilities belong to the author (s) completely. This journal editor and writer has not adopted the code of ethics: see. <https://publicationethics.org>.

Researches requiring Ethics Committee permission: 1. Any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques, 2. Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes, 3. Clinical researches on humans, 4. Researches on animals.

Issues requiring declaration: 1. Retrospective studies in accordance with the law of personal data protection, 2. "Informed consent form" in case reports, 3. Permission from the owners for the use of scale, questionnaire, photographs of others, 4. Copyright for ideas and works of art used.

The magazine uses paid services for digital publishing, graphic design and participation in international indices; therefore, the authors submitting articles to our journal are required to pay 300 TL (50 EUR or 75 USD for foreign authors) to the bank account of **RUMELİ TARİH** (T. İş Bankası IBAN: TR040006400000114001128202), **even if the manuscript is accepted or rejected**. The payment document will be sent to the editor from **attached files** in the system. Proof of payment must be sent to start the referee process. The fees paid by the authors whose applications are rejected by the referees will not be refunded.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Makalelerin aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

Yazı, **Makale Takip Sistemi** aracılığıyla, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden raporların gelmesi **beklenmelidir**. Çünkü yazarlar, sisteme **bir kez düzeltme** ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **11 punto** ile koyu harflerle ve genel ortadan, girinti sol ve sağ 0, aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile yazılmalıdır.

Yazar ad(lar)ı ve adresi: Yazının başlığının altında yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılacak e-posta adresi gibi bilgilere yer **verilmemelidir**. Yazar adları, sistem yöneticisi tarafından görülebildiğinden, bu bilgiler, yazıya editör tarafından eklenecektir. Yazılar sisteme eklenirken, yazara ait herhangi bir bilginin yazıda yer almadığından emin olunmalıdır. Bu husus, makaleyi inceleyecek hakemlere daha rahat hareket imkânı tanınması açısından önemlidir.

Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az **200** en fazla **250** kelimeden oluşan Türkçe ve İngilizce öz (**Abstract**) bulunmalıdır. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az **3**, en fazla **5** sözcükten oluşan anahtar kelimeler (**Keywords**) verilmelidir. **Öz** metni Georgia normal 9; genel sağa sola yash; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile; **Öz** başlığı Georgia normal 10 koyu; genel ortadan; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile yazılmalıdır.

Anahtar kelimeler (Keywords) Georgia normal 9; genel sağa sola yash; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 12 sonra 12 satır aralığı 14 ile yazılmalıdır.

Ana metin: A4 boyutunda (29,7×21 cm.), Word programında, **Georgia** yazı karakteri ile **10 punto**, genel sağa sola yash, girinti sol ve sağ 0, aralık önce **12**, sonra **12**, **satır aralığı 14** ile yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında **2,5** cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar **numaralandırılmamalıdır**. Öz ve kaynakça sayfası hariç, ana metin 5 sayfadan az olmamalı ve 30 sayfayı aşmamalıdır. Makale metninde paragraf başı **yapılmamalıdır**.

Dipnotta yer alan bütün bilgiler Georgia normal 8; genel sağa sola yash; girinti asılı 1 cm; aralık önce 0 sonra 0 satır aralığı tek ile yazılmalıdır.

Bölüm başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir; ancak otomatik numaralandırma yapılmamalıdır.

Tablolar ve şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller renkli baskıya uygun hazırlanmalıdır. Tablo özellikleri otomatik sığdır; tablo metinleri Georgia normal 9, genel sağa sola yash, girinti sol ve sağ 0, aralık önce 6 sonra 6 satır aralığı tek ile yazılmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır.

Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Alıntı, manzume ve göndermeler: Dergimize gönderilecek makalelerde aşağıdaki alıntı, manzume ve gönderme standartlarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan çalışmalar, düzeltilmesi için yazarına iade edilecektir. Metin içinde birkaç cümleyi geçen alıntı ve manzumeler, Georgia normal 9; genel sağa sola yash; girinti sol ve sağ 1 cm; aralık önce 6 sonra 6 satır aralığı tek ile yazılmalıdır.

Metnin sonunda **Kaynakça** başlığı altında, atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre sıralanmalıdır. Kaynakça için Georgia normal 10; genel sağa sola yash; girinti asılı 1 cm; aralık önce 6 sonra 6 satır aralığı tek uygulanmalıdır.

Kaynak gösterme ve kaynakça kuralları için **APA** düzenine bakınız. (<http://www.apastyle.org>)

NOT: Sayın yazarlarımız, referanslarınızı gözden geçirmanız ve dergimizin yazım kurallarına uygunluğunu kontrol etmeniz gerekmektedir. Makalenizi dergimiz yazım kurallarına uygun olarak biçimlendirdikten emin olduktan sonra göndermenizi rica ederiz.

Çalışmalarınızda kolaylıklar diler, dergimize göstermiş olduğunuz ilgiye teşekkür ederiz.

STYLE GUIDE

Submissions are expected to comply with the following guidelines.

Authors are required to sign in to the Article Tracking System with their email addresses and chosen passwords to make submissions and keep track of the assessment process. All authors are reminded to **wait** until all referee reports are collected, because the system allows for **only one** editing after submission. If an author edits the submission based on the comments of one referee, and further editing is required after the second referee provides their comments, editing the submission a second time will not be possible.

Title: Title should be descriptive, relevant to the content, and written in **11 point boldface** type.

Author(s) name(s) and address(es): The title of the submission **must not contain** the name, title, institution and email of the author. Since the system administrator is able to view author names, these will be added to the article by the editor. Please make sure that the submission contains no personally identifiable information about the author. This is necessary for the referees to act in total freedom.

Abstract: Abstracts between 200 to 250 words, written both in English and Turkish, must be provided before the beginning of the article to briefly summarize the content. Three to five descriptive keywords must be provided after one blank line beneath the abstract. Abstracts must be written single-spaced, with **9 point** typeface, and indented 1 cm from right and left.

Main Body: Body must be in A4 format (29,7×21 cm.), typed in Microsoft Word or similar software with **10 point Georgia** typeface, with **full line spacing** and **12-point spacing** before and after. Pages must have **2.5 cm margins** on both sides and must not contain page numbering. The body of the submission, excluding abstract and bibliography, must be between 5 to 30 page. Paragraphs **should not** be indented.

Footnotes: Must be single-spaced and written with **8-point typeface**.

Chapters: Articles may be organized into chapters and subheadings for convenience, and these may be numbered if necessary.

Tables and Figures: Tables must contain a title and a number, and placed relevantly within the body text. Figures must be suitable for color printing. Figure numbers and titles must be immediately below the figure and centered.

Images: Images must be high-resolution, scanned at print quality, and placed relevantly within the body text. Images are subject to the same title conventions as figures.

Quotations and Citations: All articles must follow the citation and reference guidelines below. Incompliant submissions will be returned to their authors for correction. Quotations in the body text that are more than a few sentences long must be indented **1 cm.** from left and right:

Sources used in articles must be cited as follows in the BIBLIOGRAPHY section to follow the body text:

The **BIBLIOGRAPHY** section at the end of the body text must list the sources in alphabetical order of authors' surnames. Entries must have **hanging indent** (*Paragraph-Indents and Spacing-Indentation-Special-Hanging Indent*).

Refer to the **APA** style manual for citation and bibliography. (<http://www.apastyle.org>).

NOTE: Valued authors, please review your citations for compliance with the style guides of our journal; you are kindly asked to submit your articles after ensuring that they are compliant with the style guidelines of the journal.

We would like to thank you for your interest in our journal, and wish you success in your endeavors.